

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Urška Sančanin

Civilna religija v sodobni ZDA in Evropi

Magistrsko delo

Ljubljana, 2010

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

**Urška Sančanin
red. prof. dr. Aleš Debeljak**

Civilna religija v sodobni ZDA in Evropi

Magistrsko delo

Ljubljana, 2010

Zahvala
Vsem mojim najdražjim.

Povzetek

Civilna religija – pojem, rojen v Evropi z Jean-Jacques Rousseaujem, je leta 1967 sociološko izpostavil Robert Neelly Bellah, aktualen pa je še danes. Civilna religija v svoji naravi vedno ustvarja svoj negativ oziroma svoj kontrapol »uncivil religion«, slednji je velikokrat element poenotenja, utrditve pa tudi legitimitete določene civilne religije. Civilna religija obstaja v pluralu in lahko kljub starosti pojma danes vsebuje veliki potencial za nadnacionalne strukture oziroma potencial nadnacionalnega zavedanja. Pojem se povezuje s sekularizacijo države in razvojem državnega aparata, državnih simbolov, državljanskih sentimentov in državnega šolstva. V primeru evropske in ameriške civilne religije pa tudi z demokracijo. Amerika in Evropa sta v osnovi elementa iste zahodne civilizacije, vendar sta se zaradi specifičnih zgodovinskih in religijskih trenutkov razvili vsaka v svoj hibrid civilne religije. Zaradi tega ti dve civilni religiji znotraj nadnacionalnih tvorb vsebujeta različne stopnje elementov, kot so: transcendentalni elementi, pozitivna konotacija o konsenzualnosti civilne religije in zavedanje, vrednotenje in pomen nadnacionalnih komponent.

Ključne besede: civilna religija, »uncivil religion«, ZDA, Evropa, nadnacionalnost.

Abstract

The term civil religion was coined by Jean-Jacques Rousseau. It was introduced into sociology in 1967 by Robert Neelly Bellah and it is still used today. The nature of civil religion is such that it creates its own antipode – uncivil religion. The latter is often an element of uniformity, consolidation and legitimacy for civil religion. There is a plural form for the term and despite its age it holds great potential for supranational structures or supranational awareness. The term is associated with the secularization of the state and the development of state administration, national symbols, civic sentiment, state schooling and democracy in the case of European and American civil religion. America and Europe are in essence elements of the same western civilization, but they have each evolved their own civil religion hybrid because of specific historical and religious moments. That is why these two civil religions within supranational entities include elements at different stages, such as: transcendent elements, positive connotation for consensuality of civil religion and the awareness, validation and meaning of supranational components.

Key words: civil religion, »uncivil religion«, USA, Europe, supranationality

Kazalo

1	Uvod.....	7
1.1	Opredelitev problema	7
1.2	Namen in cilji	14
1.3	Raziskovalno vprašanje	14
1.4	Metodologija.....	14
2	Pojem civilna religija (demokracije).....	15
2.1	Civilna religija po Rousseauju.....	15
2.2	Civilna religija po Bellahu.....	17
2.3	Uncivil religion.....	21
3	Zgodovinski spomin in oblikovanje družbeno-političnega in (civilno)religijskega vzorca	23
3.1	Evropa.....	23
3.1.1	Krščanstvo in križarske vojne.....	24
3.1.1	Humanizem.....	28
3.1.2	Razsvetljenstvo	31
3.1.3	Nacionalni okvir	34
3.1.3.1	Francoska revolucija.....	35
3.1.3.2	Pomlad nacij v 19. stoletju – formacija in posledice	36
3.1.3.3	Nacionalizem, nacizem, fašizem – razcvet.....	39
3.2	ZDA	45
3.2.1	Simbolni temelj civilne religije – mit o nastanku Amerike.....	46
3.2.2	Uvoz protestantizma in verski pluralizem	49
3.2.3	Institucionalni temelji civilne religije.....	53
3.2.4	Državlјanska vojna	57
4	Civilna religija in nadsacionalna zavest danes	60
4.1	ZDA.....	60
4.1.1	Američani kot »izbrano ljudstvo«	60
4.1.2	Simbolni pomen predsednika ZDA	65
4.1.3	Emancipatorni potencial civilne religije.....	73
4.2	Evropa.....	77
5	Zaključek.....	81
6	Literatura.....	84

1 Uvod

1.1 Opredelitev problema

Civilna religija kot pojem in še bolj kot pojav je že zelo dolgo prisotna v zgodovinski in politični realnosti Evrope in ZDA. Ko se sprašujemo o ločevanju državne in papeške suverenosti, o ideologijah, državnih praznikih in ceremonialih, institucijah, državljanstvu, nadnacionalnosti in demokraciji, se lahko vrtimo okoli tega pojma, ne da bi se ga sploh zavedali. Okoli izmuzljivega pojma se lahko opotekamo tudi ob razmišljanju o njegovem kontradiktornem poimenovanju. Kako je nekaj, kar je sakralno, transcendentno, nevidno, duhovno, v tem primeru religija, tudi civilno? In pa, kako lahko nekaj, kar je popolnoma civilno, skupnost državljanov, opredeljeno za religiozno, ko pa vemo, da sta sakralna in državna suverena v zahodni družbi strogo ločena? Ob teh in podobnih vprašanjih se mi odkrije vesolje vprašanj in razmišljanj o funkciji in nastanku te nenavadne, hibridne religije, katere edino bivališče¹ in obstajanje nista samo Evropa in ZDA.

Pojem civilne religije se je v Evropi rodil pri Jean-Jacques Rousseauju in se udejanjil med drugim tudi s francosko revolucijo. Rousseau je izrecno govoril o civilni religiji. Civilno religijo je dojemal kot moralni kodeks države, ki vsebuje svoje pozitivne in negativne družbene ekstreme, pri čemer državljani stremijo k pozitivnim maksimam in zavračajo negativne (Rousseau 2001). V ZDA so o državni religiji, politični religiji, republikanski religiji, cerkveni religiji ipd., razmišljali že »founding fathers«², sociološko jo je leta 1967³

---

¹ Civilne religije obstajajo le v pluralu in niso več omejene samo na posamične (nacionalne) države (Hribar 2006b, 181).

² To so: George Washington, John Adams, Thomas Jefferson, James Madison, Alexander Hamilton, Benjamin Franklin, John Jay, George Mason, Samuel Adams itd.

³ Konec 60. let se je v nedrih radikalnega opozicijskega gibanja kot kompleksen pojav porodila kontrakultura (Counterculture). Bistvo slednje je dobro izrazil njen vodilni ideolog Theodore Roszak, ki poziva mlade k religiozni obnovi, povratku k religiji, k »novemu elektičnemu religioznemu preporodu«, k bistvenemu religioznemu impulzu, ki ga je sodobna kultura zavrgla, k človeku, čigar center osebnosti je »Bog v nas vseh«. Gibanje je črpalo energijo in zagon predvsem iz dveh virov – boja za občanske pravice (Civil rights movement)

izpostavil Robert Neelly Bellah⁴. Bellah pravi, da obstaja v ZDA neodvisno od različnih cerkev povsem dovršena in dodobra institucionalizirana civilna religija. Obliko in ton civilne religije, kakršna obstaja v osnovi še danes, so oblikovale besede in dejanja ustanoviteljev, še posebej prvih predsednikov ZDA. Mnogo elementov je bilo selektivno prenesenih iz krščanstva v civilno religijo, vendar teh dveh religij nikakor ne moremo enačiti. V ZDA je torej civilna religija zbirka prepričanj, simbolov in ritualov, spoštljivih do svetega in institucionaliziranih v kolektivnih pripovedih in ritualih. Civilna religija (je) izraža(la) tisto, kar se je za trenutek nastajanja in oblikovanja ZDA zdelo primerno. Je civilno gonilo nacionalnega religijskega samorazumevanja (Bellah 1990). Vendar to ne pomeni, da civilna religija kot taka ni obstajala že pred tem, tj. pred definicijo pojma. To tudi ne pomeni, da kljub svoji relativni starosti pojem ni več aktualen. Daleč od tega. Resna analitična obravnava pojma civilne religije je aktualna, morda bolj kot kadar koli doslej. Prav zaradi te starosti pojma na eni strani in zaradi vse večje aktualnosti pojma na drugi strani, sem se odločila za to magistrsko delo. Poleg tega je zelo zanimiva sama protislovna narava izbranega predmeta raziskave. Nenazadnje je pojem civilna religija sam sebi ustvaril svoj negativ, uncivil religion oziroma proticivilno religijo. Marjan Smrke pravi, da slednji pojem dopolnjuje pojem civilne religije in je izredno pomemben ter uporaben pri obravnavi realsocializma, saj se komunizem nedvomno šteje za civilno oziroma sekularizirano (sekularno) religijo. Je svojevrstna »alternativa« ameriški civilni religiji (Smrke 1990). Na drugi strani Albaneseva trdi, da je ameriška civilna religija nastala na osnovah poskusa ustvariti narod in republikansko državo, oboje temelječe na angleški puritanski nacionalni dediščini, simbolih ameriške politične zgodovine, univerzalnih simbolih razsvetljenstva in ameriški revoluciji (Albanese 2007, 434). Demokracija, ki danes predvsem na zahodu pa tudi drugod velja za ideal človekovega bivanja, je razvila svoje mnoge obraze in oblike na različnih koncih sveta. Z vseh strani je opevana, edina pravilna, občudovana, cenjena in nezamenljiva, skratka ideal, ki je dobil že

---

in protesta proti vojni v Vietnamu. Protest je prerasel v radikalno kritiko obstoječega ameriškega družbenega reda v celoti in v politični boj za oblast (Šestan 1987, 45–47).

⁴ Kontrakultura v začetku sedemdesetih let usahne, nasledi jo val »nove religioznosti«, ki mu je kontrakultura pripravila teren. V tem kontekstu so se začele razprave o nekaterih povezavah med religioznimi in političnimi gibanji, o konceptu sekularizacije in konceptu »civilne religije« Roberta Bellaha. Slednji je zagovarjal tezo, da ima ameriška družbena kriza religiozen pomen. Kritiki so mu očitali, da je po definiciji konservativen in da manipuliranje s simboli civilne religije lahko pomeni grožnjo političnemu sistemu (Šestan 1987, 48–49).

skoraj čustven in nadnaraven, transcendenten naboj, nov evangelij sodobnih družb. Zato se mi ob tem razmišljanju zastavlja vprašanje tudi o religiozni dimenziji demokracije. Kot sem omenila, se civilnoreligijske dimenzije lahko pojavijo v različnih političnih in zgodovinskih obdobjih, se pravi ne glede na čas in prostor in se v skladu s tem tudi spreminjajo. Ključno in predvsem zanimivo je tudi vprašanje, zakaj in kdaj je do pojava civilne religije sploh prišlo? Vsekakor so se bistveni premiki v Evropi začeli odvijati v 15. stoletju, ko je Evropa pričela dobivati politično formo identifikacijskega objekta. Mejniki so vsekakor: padec Konstantinopla, »odkritje« nove celine, propad Rimskega cesarstva ipd. V tem obdobju je prišlo na geografsko zelo šibko določeni stari celini tudi do postopne spremembe zamenjave identifikacije prebivalcev. V 15. stoletju je bilo krščanstvo že nekaj časa omejeno zgolj na staro celino, to je bil tudi eden izmed glavnih identifikacij prebivalcev, ki so na tem območju živeli. Dejstvo je tudi, da je imel papež do takrat ne le vrhovno oblast v cerkvi, temveč tudi v posvetnih zadevah. Z zatonom papeške monarhije, cesaropapizma pa je počasi tonil tudi glavni identifikacijski znak – krščanstvo. Vzhajati je začela Evropa v svojem polnem pomenu. Kristjani so začeli postajati tudi in predvsem Evropejci.

Menim, da je ključno za primerjavo dveh civilnih religij vsekakor pregled zgodovinskega spomina ter družbeno-političnega in (civilno)religijskega vzorca. Evropsko celino in njeno identiteto so močno zaznamovale križarske vojne. Evropa je želela »širiti« krščanstvo, ki je bilo takrat močni skupni imenovalec evropske identitete. Križarske vojne so bile pomembne za krepitev evropske identitete in Cerkve kot institucije. Odvrčale so od poganstva na evropskih tleh, slabile so posvetno oblast, ki se je kosala za oblast s krščanskim svetom (Toplak 2003), prihajalo pa je tudi do močnih kulturnih interakcij med islamskim in krščanskim svetom. V filozofskem, umetniškem in znanstvenem smislu je Evropo močno zaznamoval humanizem in kasneje razsvetljenstvo. Humanizem, ki je poudarjal človeka, njegovo znanje in optimistični pogled na svet, je postal alternativa fevdalno-cerkveni ideologiji. Na pohod se je odpravil antropocentrizem. Leta 1492 Evropa »odkrije« novo celino. Z letom 1492⁵ nastopi moderna epoha in hkrati se začne kolonializem, burne transatlantske povezave oziroma globalizacija in kapitalizem. Začne se osvajanje »novega« ozemlja« v Božjem imenu«. Zaradi teh družbenih in zgodovinskih dogajanj, ki so se začela

---

⁵ Doba globalizirajočega kapitalizma je doba, ki ji še vedno pripadamo. Mnogi dvomijo v kolektivno pripadnost tej zgodovini, toda globalnost kolonialne izkušnje ni prav nič dvomljiva. Do leta 1800 so si evropske velesile podredile 35 odstotkov celotnega sveta, leta 1878 je ta delež narasel na 67 odstotkov (Jeffs 2007, 462).

konec 15. stoletja, lahko trdimo, da je Evropa začela pridobivati novo dimenzijo identitete. Evropa v smislu političnega pojma prične nadomeščati krščanstvo. Dalje, močna karakteristika evropske celine v 17. stoletju je tudi nezmožnost za verski pluralizem – v primerjavi z ZDA – pri tem pa se moram ozreti na protestantizem in posledično tudi na Westfalski mir. Za evropsko dediščino je zelo pomembno razsvetljenstvo, toliko bolj zato, ker je izrazito evropsko, družbeno, filozofsko in umetniško gibanje. S tem duhovnim preporodom Evrope se je pojem Evrope končno nehal v celoti in izključno povezovati s konceptom krščanstva. Če je bil humanizem alternativa religiji oziroma krščanstvu, je bilo razsvetljenstvo močna kritika religije oziroma krščanstva. Večji odpor do razsvetljenske misli je sledil po francoski revoluciji, ki je ogrozil temelje monarhične politične ureditve in postavil osnove ljudski suverenosti in meščanstvu. Z razsvetljenstvom in močno kritiko religije se je zamajala ena glavnih identitet Evrope. V Evropi se prebudi nacionalizem. Glavni dokazi za to so: francoska revolucija 1789–1792, pomlad narodov 1848 in druga svetovna vojna 1939–1945, ki je ena najbolj malignih oblik evropske civilne religije z nacizmom in fašizmom na čelu. Poglejmo: francoska revolucija je bila revolucija velikih družbenih razsežnosti. Napoleonov duh oživljanja nacionalizma je preveval in oplajal celotno Evropo. Na eni strani je bil to poskus združevanja Evrope pod skupno pravno in upravno administracijo, po drugi strani pa je francoski imperialni nacionalizem ravno prebudil nacionalne zavesti pri drugih evropskih narodih, kar se med drugim kaže tudi v pomladi narodov leta 1848.

Na drugi strani Atlantika se na današnjih ozemljih ZDA v 16. stoletju na ozemljih *terra nullius* prične rojevati ameriška civilna religija. Prostrana ameriška ozemlja so klicala »izbrana ljudstva« po zasedbi in ustanovitvi »novega božjega kraljestva«. Splošna situacija nastajanja ZDA in Američanov vsebuje prizore, ki evocirajo svetopisemske predstave. Pogosto prisilni razlogi izselitve iz Evrope so obujali predstavo o eksodusu. Prostranstva z velikimi bogastvi so se ponujala kot obljubljeni dežela (Smrke 1990, 1680). Eden izmed praznikov, ki simbolizira prihod Evropejcev na ozemlje današnjih ZDA, je ravno Thanksgiving day. Ta praznik je še danes eden osrednjih ameriških praznikov in tudi temelj ameriške civilne religije. Posebna struktura in položaj civilne religije kot ideologije v ZDA, kjer ima posebno vitalno mesto in je zelo močna, omogoča, da se z njo opravičuje tudi genocid nad ameriškimi staroselci.

Situacija nastajanja ZDA in Američanov vsebuje biblijske elemente in specifične razmere, ki so lastnost nastajanja ZDA, kjer se je izoblikoval poseben kulturno-družbeni in religijski vzorec. Ta vzorec se je formiral v času med 15. in 19. stoletjem, v dobi evropske kolonizacije Severne Amerike (Carroll 2000). Prvi stik s krščanstvom so ameriški staroselci doživeli že takoj na začetku 16. stoletja, ko so prvi španski katoliški misijonarji začeli širiti vero, nato pa začeli prodirati tudi na ozemlje današnje Južne Amerike. Na področju današnje ZDA pa so misijonarsko vlogo prevzeli Francozi in Angleži. Vendar se angleško religijsko »spreobračanje« močno razlikuje od španskega. Zato je bilo v kolonialnem obdobju Amerike zelo pomembno dogajanje in stanje v evropski Angliji, ki se je leta 1534 sprla s papežem in ustanovila anglikansko cerkev in tako pretrgala vezi z rimokatoliško cerkvijo. Sledi uvoz protestantizma v ZDA. Vendar so verniki menili, da je tudi to cerkev potrebno dodatno reformirati oziroma očistiti (»purification of church«) in ustanovljena je bila puritanska cerkev. Puritanci so se zavzemali za vzpostavitev stroge kalvinistične teologije o popolni božji suverenosti na eni in popolni človeški grešnosti na drugi strani. Zavzemali so se tudi za konec avtoritete škofov, za eliminacijo katoliške liturgije in za strožje standarde obnašanja vernikov. Ta različnost je temelj ameriške religiozne pluralnosti, ki se nadaljuje v 19. in 20. stoletju z množičnim priseljevanjem iz Evrope in od drugod.

Pravno-formalno je civilna religija ustoličena z dvema najpomembnejšima dokumentoma: Ustava ZDA in Deklaracija o neodvisnosti. V slednji so močno prisotni deistični⁶ elementi. Hkrati je civilna religija živa in kot taka centralni dinamični del ameriške družbe z mnogimi simboli, rituali in predsedniškimi inavguracijskimi govori. S tem, ko pravim, da je živa, mislim predvsem, da je še vedno uporabna za razlago določenih družbeno-političnih in zgodovinskih dogodkov v sodobni ZDA (in Evropi). Menim, da »živost« civilne religije med drugim pripomore k utrjevanju (nad)nacionalne zavesti in implementaciji določenih (nad)nacionalnih ciljev. Tako se ustvarja odnos med civilno religijo in politično družbo na eni in odnos med civilno religijo in cerkveno/klerično religijo na drugi strani.

Do te točke bom nakazala glavne zgodovinske, institucionalne, filozofske, sociološke in religiozne razlike, ki so na delu v ZDA in Evropi. Te razlike so močno vidne in zasidrane v okviru civilne religije še danes.

---

⁶ Deizem je filozofski nazor, razširjen v 16., 17. in 18. stoletju, ki odklanja osebnega boga, razodetje in religijo, zanika božje vplivanje na svet in priznava le prvega gibalca, brezosebni pravzrok.

V drugem delu magistrskega dela bom izpostavila odražanje različnosti civilnoreligijskih praks na obeh kontinentih. Zelo pomemben element civilne religije je npr. religioznost predsednika ZDA, naj bo dejanska ali navidezna. Ta je eden izmed nenapisanih pogojev za predsedniško mesto. Ravno besede in dejanja ustanoviteljev oziroma »founding fathers« so tisto, kar je formiralo obliko in ton civilne religije, kakršna se je ohranila vse do danes. Čeprav je mnogo v njej selektivno preneseno iz krščanstva, civilne religije s krščanstvom nikakor ne moremo enačiti (Bellah 1990, 1664). V tem smislu ni izpostavljen noben konkreten bog ali konkretna religija. Zato je ravno v tem pogledu univerzalnost ameriške civilne religije toliko večja.

Ko mislim o civilni religiji, mislim tako na različnost civilnih religij kot tudi na optimistične teorije o skupni svetovni religiji, o svetovnem etosu. Evropska želja po vzpostavitvi civilne religije je nošena z zavestjo o popolnoma drugačni ideji evropske civilne religije, ki ji – velika razlika glede na ZDA – primanjkuje ravno vesplošen konsenz o pozitivnem vrednotenju in pomembnosti civilne religije. Pri tem imam v mislih civilno religijo kot demokracijo⁷ in kot nadnacionalno zavest Evrope, evropejstvo (ne institucionalno članstvo v Evropski uniji). Tu velja omeniti pomembnost (ne)zavedanja Evropejcev o evropejstvu (neuniverzalnost) in kakšno težo temu pripisujejo evropske manjšine, kot so npr. Katalonci in Baski. Problem evropskih manjšin je ravno v tem, da se zelo težko ali pa se v celoti ne poistovetijo z nacionalno identifikacijo države (politične enote), v kateri živijo. Etnične manjšine se ne poistovetijo z nacionalno identifikacijo, zato je vprašanje o intenzivnosti evropske samoidentifikacije etničnih manjšin na mestu. V tej točki se mi postavi (morda) rešilno vprašanje: Ali ni morda ravno reševanje etničnih vprašanj, pravic v Evropi, tista formula oziroma najmanjši ključni imenovalc evropske civilne religije demokracije, ki je – kot že omenjeno – samo ena od različic mnogih demokracij po svetu?

Vsekakor pa imata obe civilni religiji za osrednjo temo oziroma vrednoto prav demokracijo. Nujno moram izpostaviti, da se tudi pojmovanji demokracij v okviru civilne religije razlikujeta. Če se je v Evropi odvijala francoska revolucija, ki je bila izredno anticerkveno

---

⁷ Predpostavka o dvojnosti demokracij med ZDA in Evropo pomeni, da se je zahodna civilizacija kot celota začela cepiti in da znotraj nje nastajata dve medsebojno močno različni se podcivilizaciji. Cepitev prihaja na osi med voljo do moči in etičnosti. Volja do politične, imperialne hegemonije in sklicevanje na Biblijo (Hribar 2006a, 15).

naravnana, pa v ZDA cerkev nikdar ni nadzorovala države, prav tako pa slednja ni nikdar bedela nad njihovim delovanjem. Ta dosežek, pravi Bellah, je brez dvoma produkt posebnega zgodovinskega trenutka in kulturnega ozadja (Bellah 1990, 1665). Tako sta se na obeh celinah razvili različni demokraciji, če seveda predpostavim, da je demokracija le en tip oblike civilne religije.

Zakaj sta ameriška in evropska civilna religija (lahko) tako različni, bom torej skušala ugotoviti na podlagi zgodovinskih, ideoloških in filozofskih dejstvih, ki so civilne religije oblikovala in jih še oblikujejo in spreminjajo. Moj namen je torej kritično opisati in analizirati bistvene elemente, ki kažejo na razlikovanje teh dveh civilnih religij oziroma elemente, ki jih Evropa kot nadnacionalna tvorba v primerjavi z ZDA zaradi različnih zgodovinskih trenutkov (n)ima.

1.2 Namen in cilji

Moje raziskovanje bo temeljilo na primerjavi dveh civilnoreligijskih okvirjev, ki se med seboj zgodovinsko in spoznavno razlikujeta. Moj namen je ugotoviti, zakaj se civilni religiji razlikujeta, kje so razlikovanja in kakšne oblike zavzema v današnjem času in prostoru. Cilji tega magistrskega dela so: selekcija zgodovinskih dejstev, ki so bistvena pri oblikovanju ameriške in evropske civilne religije; ugotoviti, kako nacionalizem in oblikovanje nacionalne zavesti prispeva k razvoju civilne religije na obeh celinah; raziskati, kateri so tisti institucionalni temelji, ki civilno religijo na eni celini morda krepijo bolj kot na drugi in kaj morda primanjkuje ameriški ali evropski civilni religiji; preučiti, v kakšnih oblikah se civilnoreligijska praksa pojavlja danes.

1.3 Raziskovalno vprašanje

Raziskovalno vprašanje je: Ali sta ameriška in evropska civilna religija različni? Če da, kateri so bistveni elementi, ki kažejo na razlikovanje teh dveh civilnih religij? Če ne, kateri so bistveni elementi, ki kažejo istovetnost?

1.4 Metodologija

Uporabila bom deskriptivno, komparativno in analitično metodo. Z deskriptivno metodo bom prikazala in proučila stanje civilne religije v preteklosti in morebitne evolucijske spremembe, ki se nanašajo nanjo, tj. nove definicije in nove civilne religije. S komparativno metodo bom primerjala pojem civilne religije v ZDA in Evropi. Na začetku bom razjasnila pojem civilne religije, katere glavni oče je Rousseau in kasneje v 20. stoletju Bellah. V ospredje bom postavila različne kolektivne imaginarije ZDA in Evrope, ki kažejo na dejanska razhajanja med Evropo in ZDA. S tem imam v mislih predvsem različno zgodovinsko nastajanje evropskih držav in Združenih držav Amerike; protireligijsko francosko revolucijo v Evropi ter spajanje kontekstov boga in države na ameriški strani. V drugem delu bom ugotavljala, kako in do kakšne mere je civilna religija pomembna za oblikovanje (nad)nacionalne zavesti.

Utemeljila bom pomen civilne religije za nadnacionalno zavest danes in kako se ta kaže navzven in navznoter, to pa preko ponotranjenih vrednot ameriškega/evropskega ljudstva. V zaključku bom izpostavila temeljne razlike dveh obravnavanih civilnih religij in kritično osvetlila vzroke za te razlike in kaj te razlike pomenijo za ZDA in Evropo oziroma v kakšni meri ti dve civilni religiji sploh lahko primerjamo. S pomočjo analitične metode bom na koncu, na osnovi virov oziroma gradiva, proučila stanje v Evropi in ZDA in na podlagi tega podala sintezo ugotovitev.

2 Pojem civilna religija (demokracije)

Kot sem že omenila, sta dva glavna teoretika na področju civilnoreligijske teorije, ki ju bom predstavila. To sta Jean-Jacques Rousseau in Robert Neelly Bellah. Rousseau pojem filozofsko prvič opredeli v Družbeni pogodbi leta 1762. Civilno religijo ločuje od drugih dveh religij: religija človeka in duhovniška religija. Rousseau predvsem izpostavlja problem notranje cepitve države na politični in teološki sistem (Rousseau 2001). Taka delitev privede do večnega spora o pristojnosti nad oblastjo med kraljem in cerkvijo oziroma točneje krščanstvom, ki na tostranskem življenju ustvarja kraljestvo iz onega sveta. Idejo v sodobno sociološko terminologijo leta 1967 prenese Bellah, ameriški sociolog religije in oče pojma »ameriška civilna religija«, ki je nek okvir za vsa nadaljnja teoretiziranja o moderni, nadnacionalni civilni religiji ali še boljše svetovni civilni religiji nasploh.

2.1 Civilna religija po Rousseauju

»Obstaja torej neka čisto državljanska veroizpoved, katere člene določa vladar, ne sicer kot verske dogme, temveč kot družbene občutke, brez katerih ni mogoče biti ne dober državljan ne zvest podanik. Čeprav ne more nikogar prisiliti, da veruje vanje, lahko prežene iz države vsakogar, ki vanje ne veruje; prežene ga lahko ne kot brezbožnika, temveč kot nedružabnega, nesposobnega, da bi iskreno ljubil zakone in pravičnost in po potrebi žrtvoval življenje za svojo dolžnost; če pa je kdo javno priznal

te dogme, potem pa se obnaša, kakor da ne veruje vanje, naj bo kaznovan s smrtjo; zagrešil je največjega vseh zločinov, lagal je pred zakoni.» (Rousseau 2001, 124).

Rousseau v Družbeni pogodbi zelo natančno opredeli civilno religijo oziroma državljansko religijo, kot jo poimenuje on sam. Ukvarja se predvsem z idejo, da je človek kot družbeno, politično bitje na eni strani ter duhovno, verujoče bitje na drugi strani razprt med dvema oblastema oziroma suverenima. Tak položaj družbo razceplja in vodi v neenotnost. »Vse, kar ruši družbeno enotnost, ni vredno nič; nobena ustanova, ki človeka postavi v protislovje s samim seboj, ne velja nič.« (Rousseau 2001, 120) Menim, da je problem dvojnosti oblasti videl predvsem v problemu »zmedenosti« državljana, kristjana, saj mu je dvojna oblast vsiljevala večdimenzionalne dvojnosti, dvoje pravil, dvoje zakonov, dvoje domovin in dvoje vladarjev. Takšna ureditev vsekakor ni mogla pripeljati do stabilne (krščanske) države oziroma skupnosti. »Ker pa so še vedno obstajali vladar in civilni zakoni, je zaradi te dvojne oblasti nastal večer spor o pristojnosti, ki je krščanskim državam onemogočil vsako dobro ureditev; in nikoli si nisi mogel priti na jasno, komu si dolžan pokorščino, vladarju ali duhovniku.« (Rousseau 2001, 118)

Rousseau se pri razmišljanju o državni religiji, zanimivo, ne sklicuje na konkretne civilnoreligijske oziroma državljanske prakse. Prav tako poimensko ne izpostavlja nobenega konkretnega državnika ali državo, ustanovo ali ideologijo, temveč na zelo splošen način razčleni pojme, kot so država, družbena pogodba, zakoni, religija, krščanstvo ipd. Konkretno se na primer opredeli, kakšni naj bodo zakoni, dogme državljanske religije. »Dogme državljanske religije morajo biti preproste, maloštevilne, izrečene natančno brez razlage in komentarjev. Obstoj mogočnega, razumnega, dobrotljivega, vsevednega in skrbnega božanstva, onstransko življenje, sreča za pravične, kazni za slabe, svetost družbene pogodbe in zakonov, to so pozitivne dogme.« (Rousseau 2001, 124) Daje občutek krovnega pogleda na državljansko religijo, saj ne omenja nobenega konkretnega časa ali prostora, osebnega boga, kontinenta, na čigar bi se njegova diskusija nanašala. Zelo lepo razdeli religijo na tri »vrste«.

»Prva, brez svetišč, brez oltarjev, brez obredov, omejena na čisto notranje čaščenje najvišjega Boga in večnih dolžnosti morale, je čista in preprosta vera evangelija, resnični teizem in bi jo lahko imenovali naravno božje pravo. Druga je zapisana v eni sami deželi, daje ji lastne bogove in lastne varuhe in zaščitnike; ima svoje dogme, obrede in zunanje čaščenje, predpisano z zakoni. Take so bile vse religije prvih ljudstev

in bi jih lahko imenovali pozitivno ali civilno božje pravo. Obstaja pa še tretja, nenavadnejša vrsta religije, ki daje ljudem dve zakonodaji, jim naloži protislovne dolžnosti in jim preprečuje, da bi bili obenem verniki in državljani.» (Rousseau 2001, 120)

Rousseau eksplicitno nakaže, da z nobeno od teh treh vrst religij ni povsem zadovoljen, saj vsaka v svoji biti nosi nekaj slabega. V nobeni od treh omenjenih ne vidi ideala, vendar pa je najbolj naklonjen drugi omenjeni religiji. Takoj moram opozoriti, da v krščanstvu, veri evangelija ne vidi nič slabega, nasprotno. Vendar pa kot razsvetljenec vidi problem krščanstva pravzaprav v njegovi naravi, konstantni naravnosti na onostranstvo in apatičen odnos do tostranskosti, kar daje človeku zelo nedružbeno lastnost, to pa je v nasprotju s človekom samim. Zato Rousseau izpostavi, da je zelo pomembno, da ima vsak državljan religijo, državljansko religijo, ki vključuje zakone, ki jih mora državljan upoštevati, upoštevati v tolikšni meri, kolikor se ti nanašajo na moralo in na dolžnosti do drugih državljanov (Rousseau 2001). S tem je Rousseau povedal, da nekako najbolj soglaša z obliko religije, ki je državljanska religija. Združuje zakone in bogove, državne bogove, dogme in obrede. Tako interpretiram Rousseaujevo civilno religijo; transformacija »prave, cerkvene« religije v civilne oblike religij, verovanje in čaščenje tostranskih predmetov in/ali vrednot, ki sovpadajo s človekovo lastnostjo, potreba po družbenem in interaktivnem življenju.

2.2 Civilna religija po Bellahu

Če se je Rousseau v 18. stoletju ukvarjal s problemom dvojnosti oblasti, »zmedenosti« državljana, dvojnosti pravil, zakonov, domovin, vladarjev in pojmom državljanska religija, o njegovi pomembnosti za slehernega državljana in državo, se Bellah o tem več ne sprašuje. Civilna religija je v 20. in še bolj v 21. stoletju pravzaprav že utečena praksa ameriškega življenja. Dejstvo, da v ZDA obstaja neka, od cerkve ločena, civilna religija, s svojo utečeno prakso, dogmami, zakoni in verniki, ni več vprašanje.

Bellah razpravlja predvsem o funkciji, konstantnosti, konsistentnosti ameriške civilne religije, njenih vernikih in pričujočih spomenikih ter ritualih civilne religije v ZDA. Njegovo proučevanje civilne religije je v največji meri skoncentrirano na ZDA, in sicer od obdobja nastajanja ZDA pa vse do danes. Torej pri Bellahu, ki je po mojem mnenju tudi sam (kritični)

verniki ameriške civilne religije, ne najdemo več naštevanja argumentov za ali proti obstoju te specifične resakralizirane religije, temveč razloge za smiselnost in nujnost raziskovanja te izredno relevantne sociološke teme in pa tudi razloge za izboljšavo civilne religije, ki naj bi bila neka predhodnica svetovne religije.

Težko verjamem, da so že »founding fathers« razmišljali in uporabljali sintagmo civilna religija, vendar pa je ideja o bogu tudi pri posvetnih, državnih zadevah, igrala pomembno vlogo pri ustanavljanju ZDA. Po eni strani zaradi narave nastanka ZDA: naseljevanje velikih prostranstev nove celine, ki so klicale k ustanovitvi novega »kraljestva«, narava priseljevanj: izgnanstva, iskanje boljšega življenja in preživetja; po drugi strani zaradi velike religiozne pluralnosti, ki je nastajala zaradi množičnega priseljevanja v ZDA od 18. stoletja naprej. Washingtonova prva nastopna poslanica, prebrana 30. aprila 1789:

*»Bilo bi nadvse neprimerno, če bi iz mojega prvega uradnega nastopa izpustil goreče in ponižne prošnje **Vsemogočnemu Bitju**, ki vlada vesolju, načeluje narodom in čigar dejanja previdnosti zmorejo popraviti vsakršno zmoto. Njegov blagoslov naj posveti svobodo in srečo prebivalcev Združenih držav in vlado, ki so si jo izbrali za uresničitev teh prvih namenov; njegov blagoslov naj pripomore k njenemu trudu, da bi uspešno opravila zaupane ji naloge ... Narod, ki ne upošteva nebeških, večnih pravil reda in pravičnosti, ne more nikdar upati na naklonjenost nebes ... Ohranjanje svetega plamena svobode in usode republikanskega modela vladanja sta upravičeni globinski in končni nagradi poskusa, ki je bil zaupan rokam Američanov.« (American Presidents Life Portraits, First Inaugural Address, George Washington)*

Iz zgornjega govora je razvidno, da se pri sklicevanju na ustanavljanje ZDA predsednik obrača na stvarnika, višjo silo, Vsemogočnega, ki pa ni konkretno imenovan. Tudi Američani kot novo nastajajoči/nastali narod so dojeti kot tisti narod, ki mu je bila pomembna naloga ali izkušnja kot posebnemu narodu dodeljena. Takšni in podobni govori s primerljivimi sporočili o nastanku ZDA in posebnostmi ameriškega naroda je moč zaslediti tudi pri drugih ustanoviteljih in predsednikih. Predsednik Lyndon Baines Johnson, ki je predsedoval v letih 1963–1969 oriše simboliko prihoda novega naroda: »Prišli so – izgnanci in tuji, pogumni a prestrašeni – da bi našli kraj, kjer je človek lahko sam svoj gospodar. Spočeta v pravičnosti, načrtana v svobodi in združena v zvezi naj bi navdihovala upanje vsega človeštva; družijo nas še danes. Naklanjala nam bo blagostanje, če bomo sledili njenim idealom.« (Bellah 1990, 1665).

Takšni govori in dejanja so (morda nevedoč) ustvarjali ameriško civilno religijo. Nihče od predsednikov nikoli ne omenja Kristusa, bog civilne religije je precej unitaren, hkrati je bolj orientiran k redu, zakonom in pravicam kakor pa k odrešitvi in ljubezni (Bellah 1990). To je torej civilni bog in civilna religija, kakršne opisuje že Rousseau v 18. stoletju, dva suverena, vladarja in dvoje pravil združenih v enem. Opozoriti je potrebno, da pri tem ne gre za združevanje cerkve in države in tudi ne za nadomeščanje krščanstva s civilno religijo, temveč za obstoj civilnega boga, ki pripada državi, morda neki(m) določeni(m) ideologijam, ki enostavno potrebujejo vernike za svojo lastno preživetje in existenco. Cerkvena religijska prepričanja so seveda izključno v privatni sferi posameznika z razliko od političnega prepričanja, zato menim, da gre pri civilni religiji zgolj za prenos določenih mehanizmov in šablon iz klasičnega pomena religije v civilno religijo. Pri tem gre med drugim za prenos čaščenja. Čaščenje praznikov, simbolov, zastave, nacionalnih pokopališč, zgodovine, predsednikov, inavguracijskih govorov ipd., v katere verjamejo. To vse označuje in oblikuje civilno religijo in utrjuje njeno legitimnost.

In kakšno funkcijo pravzaprav ima civilna religija po Bellahu? Lahko jo vidim kot institucijo, ki legitimira demokratičen sistem v ZDA, demokratično republiko. Pomembno je, da med verniki civilne religije obstaja splošen pozitiven konsenz o obstoju, delovanju in funkcioniranju ideologije. Le tako je mogoče vzpostaviti trden, stabilen in trajen sistem, h kateremu je klical že Rousseau. Bellah k temu pripisuje še dejstvo, da »...je bil v Ameriki odnos med religijo in politiko še posebej neproblematičen, nenazadnje zaradi prevladujoče tradicije.« (Bellah, 1990, 1668) S tem je gotovo mislil na priseljence v Ameriki, ki so prišli zaradi različnih verskih razlogov v Evropo, z željo po pravici do svobodne veroizpovedi. In Amerika jim je to vsekakor nudila, še več, celo svoj politični, republikanski obraz je prilagodila religioznemu. Z razliko od Evrope, ameriška civilna religija ni (bila) protireligiozno naravnana, ampak se je religijskim mehanizmom prilagajala pod slogani: »One nation under God.« in »In God we trust.«.

Bellah pa kljub vsemu opozarja tudi na pasti in očitke civilne religije. Eden izmed prvih očitkov je sramotno in nehumano obnašanje do Indijancev, ki je tako značilno za ameriško zgodovino. Poglavitno in nič manj sramotno je suženjsko vprašanje, ki je bil zopet pomemben vidik splošnega problema popolne institucionalizacije demokracije v okviru ZDA in pa tudi eno izmed nasprotovanj med severom in jugom v državljanski vojni 1961–1865. Tretji problem civilne religije je odgovorno ravnanje do revolucionarnega sveta, ki si želi

dokopati stvari, materialnih in duhovnih, do katerih so se Američani že dokopali (Bellah 1990, 1670). Domnevam, da je Bellah pri tem mislil revolucijo na splošno in s tem tudi menjave kakršnih koli oblasti in ideologij: od francoske revolucije, zalivske vojne, vietnamske vojne, napad na Beograd leta 1994, konfrontacije med komunističnim Vzhodom in demokratičnim Zahodom v času hladne vojne ipd. Iz takih in podobnih konfrontacij izhaja pojem »uncivil religion« ali proticivilna religija. To ni religija, ki bi nasprotovala pojmu civilna religija, temveč v kontekstu ameriške civilne religije tista civilna religija, ki se po vrednotah in politični ideologiji razlikuje od ameriške oziroma ji na kakršenkoli način nasprotuje. Tudi uncivil religion je v določenem prostoru in času lahko civilna religija. Osnova ameriške civilne religije je sigurno demokracija. In če hoče ameriška civilna religija postati en del svetovne civilne religije, je skupni imenovalec svetovne ureditve po ameriško vsekakor demokracija. Ta demokracija ne rabi biti nujno republikanska demokracija, demokracija na splošno.

2.3 Uncivil religion

Pojem civilna religija je sam sebi ustvaril svoj negativ; uncivil religion oziroma proticivilno religijo. Uncivil religion dopolnjuje pojem civilne religije in je izredno pomemben ter uporaben pri obravnavi drugačnih političnih sistemov oziroma ideologij, med drugim tudi socializma oziroma komunizma. Seveda pod predpostavko, da socializem, komunizem obravnavam kot civilno oziroma sekularizirano (sekularno) religijo. Lahko je svojevrstna »alternativa« ameriški civilni religiji.

Lep primer konceptualizacije sintagme uncivil religion je leta 1990 v članku Civilna religija v realsocializmu predstavil Marjan Smrke. To je bilo med drugim obdobje, ko so se v Evropi dogajali veliki premiki in spremembe na političnem prostoru: začele so nastajati nove države in propadale stare, rušil se je sistem realsocializma, padla je železna zavesa⁸. Nič čudnega, da je ta članek nastal, saj je propadalo nekaj, kar je bilo v nasprotju z ameriško pa tudi z zahodnoevropsko civilno religijo, civilna religija socializma oziroma njuna uncivil religion.

Tukaj je potrebno razsvetliti še eno vprašanje: kako je komunizem sploh lahko (un)civil religion, če pa se v njegovem obstoju ne pojavlja nič, kar bi bilo sakralnega? Res je, v dialektiki komunizma se beseda bog, sveto, nebesa, sveto kraljestvo ipd. ne uporablja. Še več, za državnike na oblasti v komunističnih režimih je boljše, da se vsega, kar je povezano s Cerkvijo in religijo v klasičnem pomenu besede izogibajo. Pravzaprav se je potrebno zavedati, da je človek tisti, ki je religijo izumil in si zato lahko tudi sam izbere predmet, ki ga bo častil. Tako, stvar je že bolj jasna. Ali ima socializem/komunizem nekaj, kar bi človek, vernik lahko častil in bi mu to bilo sveto?

Smrke pravi, da kljub temu, da se realsocialistične družbe zdijo tako močno sekularizirane v klasičnem pomenu besede, to seveda niso. Pri tem misli na sekularizacijo kot zaton religije in svetega ter opuščanje verskega mišljenja ipd. v zelo abstraktnem smislu in ne v omejitvi na klasično religijo, npr. krščanstva in njene Cerkve oziroma svete religije (Smrke 1990). Religije ne določa objekt, tisto, na kar se nanaša, temveč ravno človekov osebni odnos do tega objekta, način njegove prisvojitve. Zato je potrebno na obstoj kakršne koli religije

---

⁸ Pri tem imam v mislih propad Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ, 1945–1991), združitve obeh Nemčij 1991, propad Zveze sovjetskih socialističnih republik (ZSSR 1917–1991).

gledati predvsem z določene distance, uporabiti je potrebno marsovski pristop. Religija ni le cerkev, polmesec, križ ali sinagoga. Religija je nekaj živega, vključno z njenimi verniki, ki imajo do predmeta čaščenja specifičen občutek oziroma občutenje svetega. Tu so prisotni posebej priljubljeni, utrjeni, institucionalizirani objekti prisvajanja, vendar kar se tega tiče, mej za človeka ni. Prav vse si je mogoče prisvojiti na religiozen način. Objekti religioznega prisvajanja so lahko tako različni, da se objekti religiozne prisvojitve ene religije v očeh druge kažejo kot neverjetnost, patološkost, sakraliziranost ipd. (Smrke 1990, 1684–1685). Komunistem je torej sekularna religija oziroma uncivil religion za civilno religijo demokracije.

Marksizem kot teorija socializma je postal sekularna religija v drugi polovici 19. stoletja, približevala se je krščanski doktrini v svoji eshatološki orientaciji. To terja eshatološko upanje, katerega krščanska varianta je poslednja sodba, komunistična pa revolucija (Parsons v Smrke 1990, 1981–1982). Kot sem že omenila, menim, da gre pri obeh civilnih religijah, pa tudi pri drugih, za podobne mehanizme čaščenja sakralnega ali civilnega svetega oziroma za izmišljanje objektov religioznega prisvajanja, ki se od religije do religije razlikujejo. To se ob pomanjkanju klasičnih sakralnih objektov in dialektike ter odsotnosti transcendentnega še tako dobremu opazovalcu kaj hitro izmuzne iz polja opazovanja. Objekti čaščenja se različno izoblikujejo v času in prostoru, kjer religija nastaja.

Civilna religija realsocializma ima svoje specifične karakteristike, ki se od ameriške civilne religije razlikujejo, vendar zato nič manj ne predstavlja civilno religijo. Civilna religija realsocializma ne vsebuje posvečenih vrednot, posvetnih svetosti, ki bi bile kot v primeru ameriške civilne religije deležne v glavnem neprisiljenega, spontanega soglasja večine. Državni partijski aparat je, kot vemo, vršil konstantne pritiske v smislu oblikovanja vsedružbenih svetosti. Realsocializem je krčil pluralistično podrast, klasično religiozno, politično, družbo. V ZDA se za predsednika tako rekoč spodobi, da veruje v Boga. Medtem, ko v realsocialističnih družbah obstaja manjko v verovanje transcendentnega. Naslednja razlika je manjko teme naroda kot civilnoreligijska tema. Komunisti so bili predvsem internacionalisti, zato se njihova konstrukcija civilne religije naroda ni mogla izpostavlјati. Ideal Zahoda je povezovati posameznike, individualiste, medtem ko ima v realsocializmu prednost kolektivnost, kolektivno delo, kolektivni uspehi (Smrke 1990, 1686–1693).

Če povzamem, civilna religija je torej religija, ki je skoncentrirana na tiste teme družbenega življenja, ki legitimizirajo obstoječo politično elito in ureditev, institucije in norme. Nosilci

civilne religije so državne institucije, naslovniki, na katere se religija nanaša, pa so vsi državljani. Objekti čaščenja in religijskega prilaščanja, so spomeniki, prazniki, zgodovinski muzeji, zastava in vsi preostali rituali. Civilna religija je velik integracijski dejavnik državljanov oziroma nacije pod pogojem, da je specifična religija dojeta kot splošno obče dobro.

3 Zgodovinski spomin in oblikovanje družbeno-političnega in (civilno)religijskega vzorca

Ključno za primerjavo dveh civilnih religij je vsekakor pregled zgodovinskega spomina ter družbeno-političnega in (civilno)religijskega vzorca. Na eni strani je Evropa, ki jo je kot edini identifikacijski dejavnik mnogo stoletij zaznamovalo krščanstvo in rivalstvo med dvema suverenima: papežem in kraljem; ter verske vojne od križarskih vojn dalje, reformacije in nenazadnje balkanskih vojn v devetdesetih letih 20. stoletja. Na drugi strani so ZDA, ki so bile zaradi množičnega priseljevanja ljudi zaradi različnih verskih in političnih nazorov ter prisilno priseljevanje sužnjev od 17. stoletja dalje prisiljene vzpostaviti takšno republikansko strukturo in politično-versko retoriko, ki bo ustrezala še tako heterogeni populaciji in bila hkrati sposobna ustvariti tako močno »lepilo« oziroma politično-družbeno vezivo, ki bo integriralo celotno družbo. Nenazadnje se je edina vojna na področju ZDA odvijala prav v letih 1861–1865, ko je divjala bratomorna državljanska vojna med »severom in jugom«, ki se je bila zaradi različnih teženj in pravic med južno konfederacijo in severno unijo ter suženjskega vprašanja. Vojna je v podzavesti Američanov pustila neizbrisan pečat, ki je bil toliko večji zaradi ogromnega števila mrtvih. Pustil je veliko posledic in vpliva tako na književnost kot tudi na umetnosti nasploh.

3.1 Evropa

»Preostaja še Evropa, tretja celina. Kako majhen je tisti njen del, ki ga naseljujemo kristjani! Kajti nihče ne bi imenoval krščanska tista barbarska ljudstva, ki živijo na

oddaljenih otokih, sredi zaledenelega oceana, saj živijo na način živali. In celo ta košček našega sveta napadajo Turki in Saraceni. Pred tristo leti so napadali Španijo in Balearske otoke; zdaj hlepenijo po ostanku. Vendar pa so zelo nedejavni ljudje, ki se neradi bojujejo od blizu in se raje poženejo v boj, ko se sovražnik umika.»

Papež Urban II., v: Hay, 1995, Evropa, rojstvo ideje, str. 50

3.1.1 Krščanstvo in križarske vojne

Krščanstvo je bilo do 15. stoletja najširša in edina skupnost, ki so se ji ljudje na področju latinskega Zahoda zavezovali in se z njo poistovetili v srednjem veku. Besede Evropa do 13. stoletja pravzaprav ni bilo moč zaslediti prav pogosto in tudi ni imela nobenega čustvenega ali identifikacijskega pomena za takratne prebivalce, zato je bilo krščanstvo edini mobilizacijski dejavnik takratne dobe zgodnjega srednjega veka. »...dejstvo, da obstaja v ljudskem jeziku samostalni kristjan, ki ne pomeni nič manj (in nič več) kot oseba, nazorno kaže, da je religija – bolj kot pa rod ali vlada ali geografija – tvorila skupni temelj vseh ljudi v zahodni družbi. Biti kristjan je pomenilo biti popoln človek, v nasprotju s krutimi zvermi.« (Hay 1995, 73)

Pokristjanjevanje se je pravzaprav začelo počasi in postopno od 8. stoletja naprej. Najkasneje je do pokristjanjevanja prišlo v skandinavskih deželah, severni Nemčiji in nazadnje v 14. stoletju v Litvi. V 8. stoletju je Karolinško cesarstvo s Karlom Velikim na čelu zajemalo večji del Evrope in je v zgodovini Evrope pravzaprav prepoznavno kot prvi poskus združitve Evrope, Karel Veliki pa kot prvi »oče Evrope« in naslednik rimskih cesarjev. Leta 800 je bil v Rimu celo okronan za cesarja. Po propadu je Karolinška država razpadla na vzhodni del, ki je postal Francija in na zahodni del, kjer je nastala Nemčija. »Karel Veliki sam nikdar ni uporabljal besede Evropa, ko je hotel označiti svoj *imperium*. ... »Evrope«, ki so jo sicer uporabljali le tu in tam, ni mogoče najti v nobenem uradnem dokumentu tistega časa. ... Zato bi bilo težko dokazati, da je v karolinškem času beseda Evropa začela izražati samozavedanje latinsko-germanskega sveta.« (Mastnak 2000, 13)

V naslednjih stoletjih, predvsem od 11. stoletja naprej, ko so bile **križarske vojne (1095–1291)** že na pohodu, so se začele v imenu krščanstva rojevati še bolj ekspanzionistične težnje, ki so bile usmerjene proti Levantu. Križarski pohodi so se začeli kot prošnja Bizantinskega cesarstva in pomoč proti ekspanziji Turkov. Dejansko pa so se udeležile predvsem kot

osvoboditeljice Svete dežele in Jeruzalema. Krščanstvo je dobilo svoje najizrazitejše poteze, uresničevati so se začele ideje kristjanstva. Križarske vojne so imele daljnosežne politične, ekonomske in socialne posledice, predvsem kot kasnejša transformacija v idejo etničnega čiščenja na evropskih tleh, ki glede na (pol)preteklo zgodovino uteleša idejo in obstoj Evrope še danes.

Sredi 11. stoletja je cerkvena reforma potegnila ločnico med posvetnim in duhovnim, med laiki in kleriki, cerkev osvobodila podložnostim posvetnim oblastem, jo centralizirala v Rimu in vzpostavila **papeško supremacijo**. Papež tako ni imel glavne besede le v cerkvi, temveč je vladal tudi v posvetnih zadevah. V takšnih novonastalih političnih razmerah ni bilo več vprašanj, e kdo ima vrhovno oblast v cerkvi kot mističnemu telesu; papež ali posvetni vladar, temveč, kdo ima vrhovno oblast v kristjanstvu; cerkev kot *corpus juridicum* ali kraljestvo, ki ga je z reformo klerikalizirana cerkev sekularizirala (Mastnak v Hay 1995, 146–147). Nadaljnji logični razplet je poziv takratnega papeža Urbana II. prvi križarski vojni leta 1095, vodil ga je kolektivni duh kristjanstva, sedaj združen v svetnem in posvetnem življenju, utelešen v papežu, voditelju kristjanov za cerkvene in tostranske zadeve. »Zatorej pojdite naprej v sreči in zaupanju ter zasledujte sovražnike Boga. Kajti ti sovragi – o kakšna sramota za kristjane! – so zavzeli še Sirijo, Armenijo in naposled celotno Malo Azijo... Polastili so se oblasti nad grobom našega Gospoda, tega enkratnega zaloga naše vere, in storili, da naši romarji plačujejo za dovoljenje, da vstopijo v Jeruzalem, ki bi moral biti, če bi imel vsaj trohico svoje prejšnje človeškosti do njih, odprt le kristjanom.« (Hay 1995, 49–50)

Iz takšnih in podobnih govorov je razvidno, da je bilo kristjanstvo in kristjan edini skupni identifikacijski imenovalec takratnih prebivalcev stare celine. Evropa je bila omenjena redkokdaj in še takrat v smislu geografskega pojma, ki pa ni imel čustvenega naboja ali še manj identifikacijske vrednosti, rezerviran je bil bolj za politične in akademske kroge. Cezaropapizem⁹, kot sem že omenila, ustoličen v 11. stoletju, je bil torej edina legitimna gonilna sila, ki je udejanjala križarske pohode vse tja do 13. stoletja.

Konec 13. in kasneje v 14. in 15. stoletju je bilo čutiti, da papeška država počasi slabi v svoji moči in stabilnosti. Poleg vse večjega vpliva Turkov na Balkanskem polotoku, torej

---

⁹ Vrhunec cezaropapizma prejšnjih stoletij, poskus ustoličenja papeža kot vesoljnega vladarja se je dopolnil v bučnem pontifikatu Bonifacija VIII. (1294–1303). Tu izpostavljam velik pomen bule Unam Sanctam z njenim ambicioznim sklepnim delom, ki je zahteval splošno poslušnost Sveti stolici (Hay 1995, 77).

»zunanje« grožnje, je prihajalo tudi do močnega razkola znotraj Vesoljne Cerkve. Leta 1378 je prišlo do razkola v krščanski Cerkvi oziroma »**tropapeštva**«, ki je krepko zamajal njeno verodostojnost. Po smrti papeža Gregorja XI. je prišlo do izvolitve papeža v Avignonu, Rimu in kasneje še v Pizi. Ta razkol v zahodnem krščanstvu je trajal kar štiri desetletja in se končal leta 1417 s koncilom v Konstanci. Drugi dejavnik, ki je slabil predvsem dve državi, Francijo in Anglijo, je bila tako imenovana **stoletna vojna (1337–1453)**, ki se je odvijala v večji meri na francoskih ozemljih. Posledice vojne so se kazale predvsem v okrepitvi položaja francoskega kralja ter poenotenju Francije, ki je postala močna kraljevina z rastočim gospodarstvom ter nenazadnje tudi v še močnejšem sovrastvu med Anglijo in Francijo. Tretjič, istega leta, ko se je končala stoletna vojna, je Evropo zaznamoval tudi **padec Konstantinopla**. Padec današnjega Carigrada je takrat pomenil tudi formalen vpliv Turkov in islama na ozemlje Evrope oziroma Balkanskega polotoka, krščanstvo je ostalo brez edinega branika pred islamom na vzhodu. To je bil hud udarec za krščanstvo, ki se je tudi zaradi tega omejilo le na področje Evrope. Sveta zemlja, Jeruzalem, je bil za vedno izgubljen. Osredotočenost na turško nevarnost je zopet pridobivala največje razsežnosti. Nato v 15. stoletju se je močno začela širiti **humanistična misel** in s tem uveljavitev »Evrope« kot političnega pojma. Veliko zaslug za uveljavitev novega pojma gre pripisati med drugim tudi humanistu Eneju Silviju Piccolominiju¹⁰, kasneje znanemu kot papež Pij II.

»V delih Pija II. se, tako pred njegovim povzdignjenem na papeški prestol kot po njem, beseda Evropa pogosto pojavlja, zato bi bilo težko naštetiti vse primere. Toda nekaj velja poudariti: besedo je spremenil v pridevnik... Kakor koli že, pri Piju II. se je beseda uveljavila. Njena uporabnost ji je podelila resnični pomen. Poleg tega je Europaes oblika, iz katere so se kasneje razvile pridevniške oblike v ljudskih jezikih. Piju lahko torej pripišemo zasluge za pomemben korak. Evropa je dosegla polnoletnost, ko je Evropejec prenehala biti le beseda iz slovarja. Še bolj pomembno pa je, da je Pij besedo povsem jasno postavil kot zamenljivo z izrazom kristjan.« (Hay 1995, 95–96)

---

¹⁰ »Enej Silvij Piccolomini se je rodil leta 1405. Leta 1431 je kot tajnik antipapeža Feliksa V. prisostvoval Baselskemu koncilu, na katerem se je zavzemal za podreditev papeža odločitvam koncila, v katerem so bile zastopane različne katoliške ločine. Nato je stopil v diplomatsko službo pri cesarju Frideriku III., ki mu je podelil naziv pesnika – lavreata. Leta 1447 je postal škof v Trstu, leta 1450 v Sieni, leta 1456 pa je bil že kardinal. Kot papež od leta 1458 se ni več zmenil za konciliarizem, prekinil je tudi sporazum s husiti.« (Toplak 2003, 45)

Nenazadnje, z letom **1492**, so se začela velika prekomorska osvajanja in odkrivanja, ki so drugačnost zaznavanja Evrope ošvrknile ne le z identifikacijskega stališča, temveč tudi geografskega oziroma vizualnega in klasično religioznega. Geografska delitev sveta na tri dele se je razblinila.

Cerkev kot institucija, že takrat kot institucija v mednarodnih razsežnostih, je svoj višek moči in vpliva izčrpala do konca 13. stoletja. Cerkev oziroma papeži v naslednjih stoletjih po tem nikoli več niso imeli moči mobilizirati tolikšno število kristjanov in jih s križem v roki pognati v križarski boj. Nikoli za tem papež ni imel take moči v laičnih, posvetnih zadevah, še več, papeška država je bila v obdobju zatona. Do tega je na eni strani prišlo zaradi zgoraj omenjenih razkolov znotraj Cerkve, po drugi strani pa zaradi vse močnejšega vpliva in moči Turkov. Na moči so začeli pridobivati evropski kralji, predvsem od konstanškega koncila leta 1417 dalje. Počasi, a vztrajno se je začela rojevati sekularna forma politične skupnosti, sekularna Evropa oziroma sekularna država. »Oblateni in osramočeni zaradi teh dogajanj so bili papeži v naslednjem stoletju in pol dejansko komajda več kot italijanski knežiči. Toda škoda, ki jo je utrpelo ekleziastično krščanstvo, je bila še globlja. Mednarodni ustroj Cerkve je bil resno načet,... ustavno pa so bili papeži prisiljeni tudi *de iure* priznati že dolgo obstoječo *de facto* moč kraljev v cerkvenih zadevah.« (Hay 1995, 83)

Krščanstvo se je omejilo na geografsko ozemlje Evrope, ni se več širilo onstran meja Konstantinopla, proti Levantu. Tudi zaradi tega sta pojma krščanstvo in evropejstvo začela dobivati enoznačen pomen oziroma drugi je začel zamenjevati prvega. Poudariti moram, da to ne pomeni, da je Evropa začela postajati manj krščanska, še več, Evropa je bila morda krščanska bolj kot kadar koli doslej. Tudi poslanstvo kristjanstva se je kljub prerazporeditvi politične moči v Evropi udeleževalo naprej. Vesoljna cerkev ni bila več vesoljna. Križarske vojne so minile, njihov duh pa je v Evropi ostal: očistiti Evropo umazanije (beri Turka). Križarske vojne je zamenjalo preobraženo iskanje drugačnih, drugih in za konstitucijo Evrope tako očitno potrebnih sovražnikov, pa čeprav navideznih, etnično čiščenje na ozemlju Evrope.

Evropa kot mitološko lik in ohlapen zemljepisni pojem obstaja že v antičnem času ter v zgodnjem in visokem srednjem veku. Kot politično telo s kolektivno identiteto pa se oblikuje konec srednjega veka (Mastnak v Hay 1995, 1379), kot sem to opisala na prejšnjih straneh. Evropa je zaradi specifičnega zgodovinskega in religijskega izkustva, zgodovinsko oblikovana politična skupnost, ostaja naslednica kristjanstva.

3.1.1 Humanizem

Humanizem kot kulturno-idejna oziroma filozofska smer se je pojavila v Evropi konec 14., predvsem pa v 15. stoletju. Kot sem opisala na prejšnjih straneh, so se na stari celini v tem času vrstile spremembe, kakršne Evropa še ni doživela. Čas velikih sprememb je bil pod vplivom politične in verske krize, gospodarstvo je nazadovalo, pustošila je črna kuga, otomanski imperij se je vse bolj širil. Končeval se je mračni srednji vek, krščanstvo oziroma papež kot suveren v sekulariziranih zadevah je izgubljal na moči, pa tudi na ugledu in kredibilnosti. Pojavljala se je nova identiteta »Evropejec«, ki sicer še ni bila v zavesti slehernega prebivalca, vendar sta se merski enoti »kristjan« in »Evropejec« začeli vidno mešati. »Civilni humanizem«, ki je na stranski tir očitno odstavil Boga in se osredotočil na človeka, je postal močna alternativa krščanstvu, sekularni koncept tedanje politične ureditve, kolikor pač lahko govorimo o politični ureditvi tistega časa, je bil v razmahu.

O križarskih vojnah ni bilo več ne duha ne sluha, vendar to ne pomeni, da je izginila tudi prvinska ideja teh pohodov. Pomembno dejstvo humanistične misli je: prvič, da se vojna proti Turkom, edinim in največjim sovražnikom Evrope in kristjanstva, nadaljuje, vendar s to razliko, da je vojna prenesena na evropska ozemlja. Humanizem je izražal zelo **proevropsko in hkrati protiturško naravnost**, pozivali so h krščanskemu džihadu, se pravi k vojni in miru hkrati. K vojni proti Turkom v imenu miru in utrditvi krščanstva v Evropi. Otomanski imperij je res pridobival vse večje razsežnosti in vpliv na evropskih tleh, vendar so bili takšne protiturške vojne deloma neupravičene kar se stabilnosti krščanstva tiče. Krščanstvo je bilo v 14. in 15. stoletju že močno utrjeno v Evropi, poleg tega pa Turki niso prisilno spreobračali kristjane, kot so to na križarskih pohodih počeli slednji. Sovraštvo do »nečistih« Turkov je bila torej osnovni steber za krepitev osnovne identitete Evropejcev. Pij II., humanist, je takole objokoval krščanstvo: »Krščanska vera je nekoč obvladovala ves svet, zdaj pa je pregnana iz Azije in Libije in tudi v Evropi ni puščena pri miru.« (Mastnak v Hay 1995, 153) In se zgražal nad Turki: »Ker je gledal na Turke kot na narod, ki je sovražnik krščanstva in razširja versko kugo, je sveta vojna dobila izrazitejšje etnične poteze...« (Mastnak v Hay 1995, 151)

Drugič, v času humanizma prevlada izrazito **kvalitativno opisovanje Evrope** kot večvrednega pojma oziroma kot »evropsko bogastvo«. Evropo so pesniki, pisatelji in intelektualci opisovali kot »domovino močnih in bojevitih ljudstev«, »...četudi manjša kot

drugi deli sveta, je bolj obljudena, bolj rodovitna in obdelana...« »Evropa zadošča sama sebi tako v miru kot v vojni.« (Mastnak v Hay 1995, 114–116)

Tretjič, zaradi notranje krize Cerkve in velike težnje in potrebe po njeni reformaciji je v začetku 15. stoletja nastopila **reformacija** (1517), ki je bliskovito zajela dobesedno celotno Evropo. Reformacija se je na kontinentalni Evropi odvijala drugače in imela drug pomen kot v Angliji, ki je zgodba zase. Reformacija na splošno pa ne pomeni zanikanje krščanstva, temveč težnja po njeni reformi, transformaciji oziroma delno tudi sekularizaciji, s tem mislim na približevanje kontekstu civilne religije ali še boljše civilne teologije. Pojem civilne teologije je vpeljal Avguštin. »Ker je civilna teologija opisovala religijo, ki so jo instituirali ljudje, in razlagala, katere bogove je treba javno častiti in pri katerih obredih in žrtvovanjih mora sodelovati posameznik, ker je bil njen predmet religija v službi mesta, torej javnega, civilnega življenja.« (Avguštin v Mastnak 1998, 170)

Lep primer so Evangeličani, ki so prenehali z razlikovanjem na *regnum* in *sacerdotium*. To pomeni, da so Cerkvi odrekli pravico do jurisdikcije nadziranja in usmerjanja življenja krščanske družbe. Kanonsko pravo so zavrgli in negirali obstoj duhovščine kot posebnega družbenega reda s specifičnimi jurisdikcijami. Pooblastila posvetne oblasti so radikalno razširili, duhovno sfero pa podredili oblasti posvetnega vladarja (Skinner v Mastnak 1998, 172). To kaže na vse večje nagibanje k reformi cerkve, ki bi služila verniku v tostranstvu, oziroma o vlogi religije kot sestavnega dela prakse civilne oblasti. Civilni humanisti, reformatorji torej gledajo na religijo kot na pomembno sestavino družbenega življenja v tostranstvu, ki se ne bi smelo obračati toliko proti »nebu« in zanemarjati tostranstvo, republiko, zakone in norme civilnega življenja. V tem kontekstu govorim tudi o tako imenovani resakralizaciji civilne oblasti, ki nase prilepi sakralno dimenzijo kot v pomoč k lažjemu predajanju in verovanju državljanov v civilno religijo z vsemi svojimi simboli, normami in rituali.

Dalje, humanizem je rodil eno prvih, če ne celo prvo, **idejo vizije evropske federacije**, »seveda v prvotnem pomenu te besede, izpeljane iz latinščine, ki označuje implementacijo meddržavnega sporazuma o zavezništvu.« (Toplak 2003, 47) To idejo konfederacije je predlagal **Jurij Podjebradski**¹¹ (1420–1471), husit iz češke plemiške družine. »V *Pogodbi o*

---

¹¹ »Leta 1453 je po uspešnem uporuh proti Habsburžanom postal guverner Češke in regent mladoletnega Ladislava Posthuma. Po njegovi smrti so Podjebradskega češki stanovi leta 1458 izbrali za kralja. Med njegovo

aliansi in konfederacijo med kraljem Ludvokom XI., češkim kraljem Jurijem in Beneško republiko, z namenom odpora proti Turkom, je Jurij Podjebradski predlagal zvezo s kraljem Poljske in Ogrske, pa tudi z vojvodom Burgundije in Bavarske, cesar in papež pa bi bila izključena.» (Toplak 2003, 47) Dejstvo, da se Podjebradski po kronanju ni spreobrnil v katolika in da je bil predvsem papež izvzet iz meddržavnega sporazuma o zavezništvu, je pri Piju II. izzvalo močno neodobravanje. Neodobravanje je bilo izzvano kljub temu, da je bil načrt usmerjen k večji skupni moči proti sovražniku, k čemur je stremel tudi sam Pij II. Takšna gesta Podjebradskega da vedeti, da je bil papež, pa tudi cesar v 15. stoletju le še figurativni oblastnik.

»Podjebradski si je zamislil ustanovitev predstavniške skupščine, ki bi glasovala z navadno večino, in sveta vladarjev, vzpostavitev skupnega sodišča in postopka mednarodne arbitraže, skupno vojsko in skupen proračun, ki bi ga polnili dotedanji cerkveni davki.« (Toplak 2003, 47) To je bil, roko na srce, zelo optimističen in nerealističen predlog, predvsem ideja o polnjenju proračuna z denarjem, ki je odtekal za cerkvene davke. Plan o konfederaciji se za časa Podjebradskega seveda ni uresničil. Na Češkem je izbruhnila vojna, Podjebradski pa je bil izobčen iz katoliške cerkve.

Še bolj celovit in natančen načrt tistega časa o neki skupni Evropi je predstavil francoski protestant **Vojvoda de Sully**¹². Pri predstavitvi tega projekta je očitno, da ne gre zgolj le za neko večje povezovanje v Evropi, temveč, da gre za izjemen predlog oziroma vizijo **ustanavljanja političnega subjekta** na tleh takratne Evrope. Svoj tako imenovani Veliki načrt o vzpostavitvi trajnega miru v Evropi je napisal leta 1641. Bil je zelo podoben ideji Podjebradskega, z manjšimi, bolj političnimi vložki in konstrukti. »Veliki načrt je temeljil na ureditvi Evrope kot ene same velike družine, ki bi jo sestavljalo šest dednih kraljestev: Francija, Španija, Anglija, Danska, Švedska in Lombardija, šest držav z voljenimi vladarji, in sicer papeška država, Benetke, nemško cesarstvo, Poljska, Ogrska in Češka ter tri federativne republike: švicarska, italijanska in belgijska.« (Toplak 2003, 57)

---

vladavino je bila Praga središče evropske politike. Podjebradski je zašel v spor s papežem Pijem II., ki ga je obtožil, da ni izpolni pred kronanjem dane obljube, da bo postal katolik... (Toplak 2003, 46).

¹² »Vojvoda de Sully je bil finančni minister na dvoru Henrika IV. v letih 1598–1610, še prej, ko je bil Henrik samo kralj Navare, pa kraljev svetovalec. Med drugim je Sully kralju svetoval, naj se spreobrne, da bo lahko vladal Franciji, sam pa se ni odpovedal svoji veri. Po smrti Henrija IV. je Sully padel v nemilost pri Mariji Medičejski in bil leta 1611 razrešen vseh služb in časti.« (Toplak 2003, 56)

17. stoletje je že bil čas, ko so se Evropejci odkrito zavedali svoje evropskosti in Evrope kot nekega kulturnega koncepta, na katerega so se vsaj že pisatelji in intelektualci redno sklicevali. »Sprejemanje ideje o evropskih ljudstvih kot politično enem telesu pa bi bilo vseeno (kot lahko domnevamo) omejenega pomena, če se ob istem času ne bi razvil občutek za kulturno enotnost. Nesporno je bil najbolj pomemben element pri porajanju tega občutka, že prej omenjeno istovetenje krščanstva in Evrope.« (Hay 1995, 127) Tako kot Podjebradskov načrt je tudi ta temeljil na boju proti skupnemu sovražniku – Turku. Sullyjev dodatek je predvsem ideja o ureditvi Evrope kot ene velike družine, uravnoveženost poglobitnih krščanskih veroizpovedi¹³ ter nekatere večje politične spremembe v Evropi, npr. nastanek Belgije. Načrt Vojvode de Sullyja je bil v takratnem času tako odmeven, da je zaznamoval prihajajoče razsvetljenstvo in sledeča stoletja.

3.1.2 Razsvetljenstvo

Če je bil, kot sem že dejala, humanizem alternativa krščanstvu iztekajočega se poznega srednjega veka, je bilo razsvetljenstvo nič manj kot ostra **kritika krščanstva**. Razsvetljenstvo se je začelo z iztekajočim se 17. in prihajajočim 18. stoletjem. To je bilo obdobje, za katerega so bile največje vrednote človek, razum, pravičnost in verovanje v pravičnost narave. Ta družbeni, kulturni, filozofski miselni tok je preplavljala vera v napredek, znanost in racionalnost, tem vrednotam je bila podvržena celo religija. Vse več je bilo razmišljanja o ateizmu, antiklerikalizmu, strogem ločevanju med Cerkvijo in civilnim življenjem, državo. Razsvetljenstvo je svoj višek doživelo v Franciji s francosko revolucijo in po njej utrpelo tudi močno kritiko. Uveljavljali so se politični koncepti, ki so po francoski in ameriški revoluciji postali sestavni del liberalne demokracije. Tudi v razsvetljenstvu je bilo merilo ohranjanja miru v Evropi še vedno visoko na prioritetni lestvici, vendar boj Evropejcev več ni v taki meri temeljil na boju proti skupnemu sovražniku. Evropskost je svobodno zaplula v uporabo, brez predhodno nujnega povezovanja oziroma enačenja s krščanstvom.

---

¹³ Za ilustracijo naj omenim le, da se je leta 1648 z Westfalskim mirom končala tridesetletna vojna (1618–1648) med katoliki in protestanti. Sklenjen mir je pomenil končno nevmešavanje države v veroizpoved posameznika ter poudaril pravico do svobodne veroizpovedi na temeljih augsburškega verskega miru.

Leta 1693 je izšel *Esej v prid sedanjemu in prihodnjemu miru v Evropi* razsvetljenskega avtorja **William Penna**¹⁴, s čimer je Evropa dobila nov političen pogled, vizijo; evropska zavest je dosegla novo dimenzijo zavedanja. Nov napredek pri Pennovi misli je, da je zmagoslavje Turkov na evropskih tleh predvsem posledica neorganiziranosti, nekomunikacije, malomarnosti in potuhe takratnih evropskih vladarjev. S strnitvijo vseh moči in podreditvijo skupščini, bi zmogli premagati Turke. To je odločilen premik razmišljanja pri Pennu, iskati napake in pomanjkljivosti znotraj evropske nezedinjenosti in ne le kazati s prstom na »umazane«, »nečiste« Turke.

Pennov esej je bil razsvetljenska pobuda za mir v Evropi, ki se je konkretno razlikovala od prejšnjih humanističnih pobud, temeljila je na pravičnosti. Penn se je zamislil nad tragičnim pustošenjem verskih vojn in ekonomskih posledic, ki so jih te pustile. Zato je predvidel pacifistični načrt vzdrževanja miru, temelječ na pravičnosti in konsenzu. Nova evropska ureditev je vsebovala zbiranje evropskih vladarjev oziroma držav v generalnem zboru ali parlamentu, določil je pravna pravila, ki naj bi se jih evropski suvereni držali. Tudi pri Pennu je bila vključitev Turkov in Rusov v Evropo dilema, ki pa je na koncu dosegla pozitiven odgovor, tako naj bi veličina Evrope obsegala četrtno sveta. Takšna Evropa po Pennovem mnenju predstavlja najbogatejšo celino, kjer so doma in vladajo vera, učenost, omika in umetnost. Ob tem kot nujen kriterij izpostavi suverenost posameznih držav in vladanje domačih parlamentov ali vladarjev. Še več, Pennova razmišljanja, ki so predvidela tudi prosto gibanje Evropejcev, za kar je dal za zgled Nemčijo, ki je bila sestavljena iz številnih držav, in preusmerjanje proračuna v izobraževalne in socialne namene, so bila izrazito razsvetljenska (Toplak 2003, 58–63).

Evropa je v 18. stoletju že delovala kot neka **enotna kulturna entiteta**, na katero so se Evropejci naslanjali in se z njo tudi identificirali. Ta entiteta je bila v času razsvetljenstva že ločena od povezave s krščanstvom in podprta s pojmom razuma in racionalnosti. Takšno

---

¹⁴ »William Penn se je rodil leta 1644 v Angliji v premožni družini. Še kot mladenič se je spreobrnil v kvekerstvo in bil večkrat v zaporu zaradi oznanjanja nedotakljivosti osebne lastnine in svobodne veroizpovedi. Zaradi finančne stiske je angleškega kralja Karla II. spomnil na star dolg in kralj mu je podaril obsežno ozemlje v Severni Ameriki. Leta 1682 je prvič obiskal svojo kolonijo, ki jo je po očetu, angleškemu admiralu, imenoval Pansilvanija. Kolonisti so v njej za tedanje razmere živeli demokratično. Z Indijanci plemena Delaware je Penn podpisal mirovni sporazum, ki je v kolonijah zbudil veliko zanimanje. Umril je v Angliji leta 1727.« (Toplak 2003, 59)

stanje duha in samozavedanja se kaže tudi z mislijo, ki je bila izrečena leta 1796 v razsvetljenski Evropi: »Noben Evropejec ne more biti popoln izgnanec v katerem koli delu Evrope.« (Burke v Hay 1995, 131)

Na drugi strani so pomisleki glede vključitve Rusije in Turčije v okvire geografske in kulturne Evrope na območju takratne stare celine obsegali obsežen del razprav. Kot sem predhodno že omenila, je Penn v svoj evropski načrt sprejel Ruse in Turke, vendar pa kljub stanju v tedanji razsvetljenski Evropi niso bili vsi tako »razsvetljeni«. Francoz **Abbe de Saint-Pierre** je sicer v veliki meri povzegal Penna, skliceval se je celo na svetovno zvezo med državami. Glede na to ambicijo je bilo njegovo izključevanje Turkov iz kulturne skupnosti Evrope protislovno. Ob tem je pomembno pripomniti, da je bila Evropa 18. stoletja skupnost, ki je veljala za svobodno nasproti despotizmu orientalizma, med katere se je takrat uvrščala Turčija in tudi Rusija.

Mnogi drugi razsvetljenci so Evropo na tak ali drugačen način opisovali z novimi skovankami in pridevniki revolucionarnimi za tisti čas. Charles-Louis de Montesquieu (1689–1755) je Evropo opisal že kot **sekularni koncept**; François-Marie Arouet (1694–1778), bolj znan kot Voltaire, jo je označil za **kulturno entiteto**; Immanuel Kant (1724–1804) je že takrat razpravljal o **svetovni republiki** ali **zvezi narodov, republikanizmu in federalizmu**.

V drugem poglavju sem kot očeta pojma civilne religije navedla Rousseauja, ki je bil prav tako razsvetljenec. Glede na pretekle strani je moč opaziti, da razsvetljenski misleci prvič v zgodovini Evrope o Evropi razmišljajo v smislu sekularnega koncepta in enotne kulturne skupnosti, kar je vsekakor temelj koncepta civilne religije. Civilna religija, skoncentrirana na družbeno življenje, ki legitimira politično elito, institucije in zakone, z objekti čaščenja, prilaščanja, spomeniki, pazniki in simboli, je torej prvič v zgodovini Evrope dobila svoje teoretske temelje, ki so bile med drugim tudi preko Bellaha prenešene v 20. stoletje. To ne pomeni, da se je civilna religija Evrope začela udejanjati z razsvetljenstvom in francosko revolucijo. Praktični preskok k razmišljanju o civilni religiji, če predpostavimo, da je tudi civilna religija neka sekularna forma, oblika verovanja, je lahko morda za natančnega zgodovinarja ali analitika tudi Utrechtski mir iz leta 1713, ko je bila krščanska republika zadnjič omenjena; ali pa Westfalski mir, ki je vseboval določbo o svobodni veroizpovedi in nevmešavanje države v veroizpoved posameznika; morda prvi humanistični načrti o skupnem evropskem miru Podbradjevskega, ki je iz načrta izključil papeža in cesarja; reformacija; ali pa nezmožnost papežev 13. in 14. stoletja mobilizirati kristjane za novo versko križarsko

vojno in propad »krščanske republike«, ki so papežem in cerkvi zmanjševali moč, ugled in kredibilnost. Skratka, z razsvetljenstvom in razumom kot glavnim voditeljem te dobe je civilna oziroma državna religija dobila svoj teoretski okvir, ki je bil nedvomno tudi produkt razmišljanja o ateizmu, desakralizaciji, sekularni državi, pogodbi med državljanom in državo in še čem. V nadaljevanju bom pokazala, kako se je civilna ali politična religija udeleževala v evropski zgodovini od francoske revolucije dalje oziroma od preboja nacionalnih zavesti s pomladjo narodov leta 1848 in vznikom benigne civilne religije nacionalizma in fašizma.

3.1.3 Nacionalni okvir

Do sedaj sem želela pokazati pojavljanje in prisotnost civilnoreligijskega elementa v zgodovini nastajanja Evrope, ki se pojavlja z iztekem poznega srednjega veka in rojstvom moderne in humanizma. Ti elementi so zaradi več razlogov pravzaprav pogosto prezrti in zanemarjeni, morda tudi zaradi pomanjkanja teoretičnih okvirjev in pomanjkanje prepoznavanja pojavljanja novega sociološkega in religijskega fenomena. Razmišljanje o ateizmu, sekularizaciji religije in resakralizaciji posvetne oblasti največjo pozornost doseže v razsvetljenstvu. Višek je dosežen s francosko revolucijo in rojstvom novega pomena države kot nosilke državne religije. Francoska revolucija, oblikovalka »trdnjave Evrope«, prvega modernega evropskega imperija, je pravzaprav botrovala kasnejšemu nastanku nacionalnih držav in državic v drugi polovici 19. stoletja in samemu porastu zavedanja o naciji in narodu. Pri čemer, kakor pravi Kovačič Peršin, pojem nacija označuje skupek etničnih skupin s kulturnimi in jezikovnimi posebnostmi, ki so združeni v narod, ki je združen v državni tvorbi in je dosegel državno suverenost (Kovačič Peršin 2008, 91). »Graditev narodov je arhitekturna prisposoba za proces, sprožen znotraj države, da bi integriral dežele in povezal prebivalce v narodno občestvo.« (Osterud v Tamir 2008, 112) »Nacija je skupnost, ki se zaveda svojega partikularnega obstoja, medtem ko pripada koncept naroda isti družbeni kategoriji kakor družina in pleme... Trajnost naroda za razliko od trajnosti nacije ni odvisna od obstoja nacionalne zavesti.« (Tamir 2008, 113) Tamirjeva dalje ugotavlja: »Preživetje naroda v nasprotju s preživetjem nacije ni odvisno od prisotnosti zavesti nacije ali od volje posameznikov, da se opredeljujejo za člane.« (Tamir 2008, 114)

V nadaljevanju bom prikazala pomen ključnih dogodkov 19. in 20. stoletja, ki so pripomogli k oblikovanju različnih civilnih oblik zavedanja, med katerimi so tudi njene maligne oblike.

3.1.3.1 Francoska revolucija

Do konca 18. stoletja je bila že izoblikovana enotna kulturna zavest Evropejcev, govorilo se je tudi o evropski civilizaciji v superlativnem smislu. Razsvetljenski razum je bil vpet že v vse sfere družbenega življenja, tudi v cerkev. Naslednja stopnja odstranitve ovire za vzpostavitev svobodne, civilne, sekularne države je bila dobesedna likvidacija še vedno absolutističnega monarha. Francoska revolucija je **prvi poskus organizacije federativnega evropskega sistema** v moderni Evropi. To je obdobje, ko se je izoblikoval **vzorčni primer nacionalne države** in eksplicitna nacionalna zavest državljanov, kar je botrovalo dogodkom v 18. stoletju – pomlad narodov 1848. Sporočilo francoske revolucije je hitro zavelo po vsej Evropi: univerzalnost pravic človeka in državljana ter suverenost kot neodtujljivost pravic naroda. Zanimivo podobo o Evropi po jakobinski diktaturi je zapisal Edmund Burke (1729–1797):

»Pod črto so religija, zakoni in običaji po vsej Evropi enaki. Pisci na področju javnega prava so to skupnost narodov pogosto imenovali zveza držav ali ena sama država. Za to so imeli razlog. Res gre skorajda eno samo državo, osnovano na splošnem pravu, v kateri se regionalni običaji in lokalne ureditve nekoliko razlikujejo. Narodi Evrope si delijo isto krščansko religijo, poenoteno v ključnih vprašanjih in nekoliko razlikujočo se v obredju in podrejenih doktrinah. Celotna politika in ekonomija vseh držav v Evropi izvira iz istega vira.« (Burke v Toplak 1998, 71)

To je bilo zapisano po izteku famozne sekularne francoske revolucije, ki je višek obdobja razsvetljenstva in je sistem fevdov, velikih posestev, monarhov in klerikalizma odrinila v pozabo za vedno. Rojevati se je začela sekularna država z vsemi svojimi institucijami, simboli in nenazadnje državljeni kot živim delom novonastajajočega družbenega reda. Vendar kljub temu ima francoska revolucija mnogo obrazov in interpretacij.

Napoléon Bonaparte (1769–1821) je res združil skoraj celotno Evropo pod svoj upravni, pravni, politični sistem, izvzete so bile le Avstrija, Rusija, Otomanski imperij in del Skandinavije. Vendar se Napoleonove želje dolgoročno niso implementirale ravno zaradi nadvse **imperialnega ustroja francoske republike**. Evropske sile oziroma njene združene sile so se ravno z Napoleonovim agresivnim pohodom po Evropi začele zavedati svojih nacionalnih identitet. Začelo se je **veliko prebujanje nacionalnih identitet**. Francoska revolucija je storila še nekaj: z ustanovitvijo nacionalne države, ustanovitvijo nacije kot žive biti države se je začela tudi **homogenizacija več narodnih manjšin** s svojo kulturo in

jezikom znotraj Francije, kot so Bretonci, Korzičani in drugi. Na tak način, lahko rečem, je prišlo do prisiljenega poenotenja manjšin znotraj francoskega ozemlja in tudi drugod po Evropi. Posledice takšne združitve Francije je v Evropi moč občutiti še danes. Države z nacionalnimi manjšinami v današnjem svetu niso posebnost, prej pravilo. Velika večina vseh neodvisnih držav na svetu je večnacionalnih, vendar se mnoge od njih raje predstavljajo za enonacionalno kot za večnacionalno državo. »Če bi bile homogene nacionalne države možne, liberalni nacionalizem ne bi predstavljal problema. Toda večina sodobnih držav je večnarodnih in v takšnih okoliščinah ima zahteva, naj država odraža eno samo narodno kulturo, hude posledice za člane manjšinskih skupin.« (Tamir 2008, 48) Po tej teoriji je francoska revolucija ustvarila še nekaj: **mit nacionalne države**. In če kultura v svojem najširšem smislu združuje narod, kako je z nacionalnimi državami oziroma z nacijo, ki je dejansko sestavljena iz večih narodov in posledično vsebuje v svojem institucionalnem okviru nacionalne države več kultur in jezikov? Nacionalna država, temelječa na demokraciji in svobodi, je v samih temeljih, začenši s francosko revolucijo, začela asimilirati vse etnične manjšine s poenotenjem kulture in jezika oziroma etnocidom. Še en dokaz o ukoreninjeni zgodovini nujnega etničnega čiščenja kot konstitutivnega elementa Evrope. V tej točki je razvidna krhkost in večplastnost integracije Evrope in Evropejcev kot družine narodov, ki so bili ustanovljeni na tak način. Poraja se vprašanje: kakšna civilnoreligijska struktura je torej primerna za stabilno in dolgoročno zavest Evropejcev kot civilnoreligijske entitete?

Na vsaj dva obraza francoske revolucije opozori tudi Furet, ki pravi, da ima »francoska demokratična tradicija dvojni obraz, hkrati je liberalna in antiliberalna – liberalna leta 1789 z idejo o utemeljitvi nove družbe na načelih enakosti, svobode in človekovih pravic; antiliberalna pa leta 1793 in s terorjem.« (Furet 1989, 246) Se pravi, **francoska revolucija kot prinašalka svobode in enakosti in francoska revolucija kot »jakobinska diktatura«**. Za podobo civilne religije Evrope je zato pomembno, v kolikšni meri so se uresničila načela francoske revolucije in izvori demokracije znotraj nje. To je pokazalo vzhajajoče 19. stoletje.

3.1.3.2 Pomlad nacij v 19. stoletju – formacija in posledice

Po propadu Ilirskih provinc (1809–1813) in izgonu Napoléona na otok Sv. Helene, se je vizija francoske skupne Evrope razblinila. Napoléonov načrt evropske vizije je bil vse preveč imperialen, vseboval je premočno stopnjo homogenizacije, tako narodov kot nacij, ki so se ravno zaradi imperialističnih teženj začele zavedati samih sebe. **Dunajski kongres** (1814–

1815) je kot rezultat nasprotovanja idejam francoske revolucije oziroma ohranitve evropskega *anciens regimes* ali *statusa quo* želel postaviti temelje ohlapni konfederaciji, ki bi tako vzdrževala sistem, očiščen kakršnih koli primesi revolucije, reform ipd. Za še večjo okrepitev boja proti narodnim revolucionarnim gibanjem je bila leta 1815 podpisana politična zveza **Sveta aliansa**, ki je takšno ravnotežje sil vzdrževala vse do leta 1848. Kljub želji po ohranitvi *statusa quo*, so v 19. stoletju nastale mnoge nacionalne države: Nemčija, Italija, Belgija, Švica ipd.

Prva zelo pomembna stvar, ki se je izoblikovala v 19. stoletju znotraj nacionalnih držav, je bilo **oblikovanje šol in šolskih sistemov**. To je bilo obdobje revolucij, nacionalizma, liberalizma in demokratizacije. Temu primerno se je oblikovala tudi moderna država. »Moderno pojmovanje države izvira iz zlitja liberalnih, demokratičnih in nacionalnih idej.« (Tamir 2008, 47) Zelo logično, če pomislim, da je Evropa preživela renesanso, ki uteleša razum, in bila v obdobju industrijske revolucije in gospodarskega napredka. Vendar pa množično ustanavljanje šol za izobraževanje državljanov lahko vidim tudi kot, če uporabim civilnoreligijski pristop, **hram za izobraževanje državljanov** – to so nosilci in tisti, ki udeležujejo civilno religijo države. Ključnega pomena je bilo ustanoviti Italijane, izdelati Francoze, jih navezati na institucijo države, njene simbole, zastavo in grbe, učiti uporabljati zakone. »Tudi če državi še nihče ni resno poskušal spodbijati legitimnost ali ogrožal njene kohezije in se še ni spopadla z zares močnimi subverzivnimi silami, je bilo že zaradi razkroja starejših družbenopolitičnih vezi nujno formulirati in uveljaviti **nove oblike državljske lojalnosti** (državljske religije, če uporabim Rousseaujeve besede), saj so se tedaj že lahko politično izražale druge potencialne lojalnosti.« (Hobsbawm 2007, 104)

Ob **razpadu starejših družbenopolitičnih vezi** je nastajal nek prazen prostor v identifikaciji ljudi. Prej so bili predvsem **podložniki in kristjani**. Sedaj so postajali **Evropejci in državljsani**. Vendar si je nacionalna država legitimiteto in kredibilnost morala še pridobiti in prislužiti, k temu bi lahko pripomogla tudi sama demokratizacija. Namreč, če bi si država dovolila in svoje »vernike« prepustila drugim pridigarjem, bi to lahko pomenil tudi njen (pre)hitri konec. »Demokratizacija bi tako lahko sama na sebi pomagala pri reševanju problema, kako naj bi države in režimi pridobili legitimnost v očeh svojih državljanov. ... Krepila – včasih celo ustvarila – je državni patriotizem. ... Ni pa bila brez omejitev, zlasti kadar se je spopadla z alternativnimi silami. ... Med temi silami so bili najmogočnejši od države neodvisni nacionalizmi.« (Hobsbawm 2007, 107–108) Pri tem je potrebno hitro

poudariti, da se je državni patriotizem obravnaval ločeno od nastajajočega nacionalizma, ki je v drugi polovici 19. stoletja močno začel razjedati Evropo. Nacionalizem in njegove različice je nedvomno spodbujal modernizem in imperializem oziroma kolonializem. Kajti na začetku 20. stoletja si je Evropa podredila že kar 85 odstotkov (Said 2005, 153) zemeljske površine.

Drugič; čeprav narodno homogenih držav skoraj ne zasledimo več, pa se politični diskurz ni prilagodil spremembam. Leta 1960 je bil osnovan Mednarodni pakt o človekovih pravicah in ugotovljeno je bilo, da pojma narod in nacija, dejansko nikoli nista bila ustrezno opredeljena (Tamir 2008). Pojavlja se torej **problem definiranja nacije in vprašanje njenega obstoja**. Tako francoska, italijanska, nemška, angleška nacija, združene v eno državo, poudarjajo izključno svojo celovitost in ne specifičnost vsebujočih narodov: Bretonci, Burgundci, Korzičani ter Briti, Angli, Sasi ipd. Pojavlja se tudi vprašanje, na kaj so se države 19. stoletja sklicevale, ko so ustanovljale svojo nacijo? »Kultura uteleša vzorce obnašanja, jezik, norme, mite in simbole, ki omogočajo vzajemno prepoznavanje. Tako dva človeka pripadata isti naciji le, če ji pripada ista kultura.« (Tamir 2008, 116) Francozi in Nemci ter Italijani so se v 19. stoletju kajpak lahko sklicevali na vse te parametre, vendar, če pogledam v večjezične države, kot so Belgija in Švica, vidim, da zadeva le ni tako preprosta.

»Odkar je narod postal edini veljavni vir legitimnosti države, vsaka skupina posameznikov, ki se ima za narod, hrepeni po ustanovitvi samostojne države, člani vsake države pa se nadejajo, da se jim bo iz prebivalstva uspelo preobraziti v narod. Oblasti so doživljale pritiske, naj dokažejo, da zastopajo narod, ne zgolj nekega skupka posameznikov... začele so se vmešavati v jezik, v interpretacijo zgodovine, mitov in simbolov ali splošneje povedano v kulturo svojih državljanov. Tako je moderna nacionalna država postala dejavnik kulturne, jezikovne in včasih verske združitve – hotela je zgraditi narod.« (Tamir 2008, 109)

Pri tem se absolutno ne naslanjam na Mazzinijevo formulo **»vsakemu narodu svojo državo in vsaka država le z enim narodom«**, temveč na problem implementacije tolikih kulturnih praks znotraj ene same institucije nacionalne države. Če povem bolj konkretno: Baski v Franciji, Kurdi v Turčiji, Katalonci v Španiji niso oropani državljanskih pravic in svoboščin. **Oropani so svojih kulturnih pravic**. Počutijo se prikrajšane in neizpopolnjene, ker jim vlada določena politična elita in institucije, ki ne predstavljajo tudi njihove kulture, naroda oziroma niso izoblikovane v skladu z njihovo specifično kulturo. Uporabljati ne morejo svojega jezika kot enega izmed uradnih jezikov. Tu torej izpostavljam **problem**

implementacije slehrne kulturne prakse določenega naroda oziroma narodne manjšine znotraj naroda oziroma znotraj institucije nacionalne države.

3.1.3.3 Nacionalizem, nacizem, fašizem – razcvet

»Nacionalizem je najbolj kričeča politična sramota dvajsetega stoletja, najgloblji, najtrdovratnejši, in hkrati najmanj pričakovani madež na svetovni politični zgodovini od leta 1900. ... Nacionalizem neposredno krši uradne konceptualne kategorije moderne etike, univerzalistično dediščino naravnega prava, utemeljenega v krščanstvu in tistega, ki je utemeljen v sekularnem racionalizmu.« (Dunn v Tamir 2008, 147)

Kot sem že omenila, je 19. stoletje že razlikovalo med državnim patriotizmom in nacionalizmom, ki se je kasneje, predvsem v 20. stoletju, kot civilnoreligijska oblika transformiral v najbolj maligne oblike civilne religije. »Nacionalizem pa je lahko za vlado postal tudi neznansko močna pridobitev, če se ji ga je posrečilo vključiti v državni patriotizem tako, da je postal njegovo emocionalno središče.« (Hobsbawm 2007, 109) Vendar pa nacionalizmi in njegovi derivati niso bili več samo stvar politike. Konec 19. in začetek 20. stoletja se je med Evropskimi državami močno širila imperialna sila. **Nacionalizem je postal stvar ekonomije, kulturne prevlade, ekonomske rasti in vse večjega razvoja in kopičenja bogastva**, in sicer centra na račun periferije, kar je lepo opisala Anne McClintock v Zborniku postkolonialnih študij. **Kolonizacija** 19. in 20. stoletja je vsebovala neposredno ozemeljsko prisvojitve druge (evropske) entitete. Šlo je za izkoriščanje njenih virov, delovne sile ter sistematično vmešavanje v kapacitete osvojene kulture, vse z namenom, da organizira dejavnosti svoje lastne oblasti (McClintock v Jeffs 2007, 420–421). Na ta način in zaradi vse večje razvitosti Evrope, poleg takratne ZDA, je evropskost znotraj nje same in tudi zunaj nje pridobivala večvrednostni kompleks v smislu: demokratizacije, razvoja in napredka. Evropejci so bili prepričani o svojem »civilizacijskem« poslanstvu¹⁵, ki je v paketu prinašal

---

¹⁵ Domala svetovni domet evropske moči konec 19. stoletja in globalna premoč konec 20. in na začetku 21. stoletja sta zahodno civilizacijo razširila po vsem svetu. Evropskega globalizma ni več, ameriška hegemonija se krči. Vendar se zahodno univerzalistično prepričanje o nujnem prevzetju zahodnih vrednot po celem svetu še vedno implementira. Takšno univerzalistično prepričanje je problematično v treh točkah: je neresnično, je nemoralno in je nevarno (Hribar 2006a, 22).

evropeizacijo po zgledu matic. Na tak način se je **utrjevala tudi nacionalna zavest posameznih nacionalnih držav,** ki so izgubljale oziroma utišale svoje narodnomanjšinske partikulacije. To je bilo med drugim tudi orodje, orožje in opravičevanje za ponovno oživljanje Evrope kot neke združene entitete in opravičilo za imperializem. Takšno obnašanje političnih elit Evrope pa je puščalo posledice tudi znotraj Evrope. Med državami, nekatere so komaj prišle iz »pubertete«, je začelo močno prevevati rivalstvo po vse večji zasedbi kolonij. Začelo se je **močno kolonialno tekmovanje** med evropskimi državami. Ravno Nemčija, ki je zaradi svoje nacionalne združitve leta 1848 zamudila kolonialni osvajalski napredek, je mrzlično začela iskati svoj prostor pod soncem, prav tako Avstro-Ogrska. Potrebno je bilo prehiteti ostale: Francijo, Portugalsko, Rusijo ipd. Nacionalizem, nacizem in fašizem so bili na pohodu. Boj med evropskimi državami je postal globalen.

»Evropske nacionalne države so se v zadnji tretjini 19. stoletja konsolidirale na zgodovinskem naselitvenem prostoru in tekma za razdelitev preostalega sveta se je razvnela, čeprav je bila večina zunajevropskih ozemelj za poselitev Evropejcev neprimerna. Toda kapitalizem se je razvijal v prid monopolnih družb, zato so potrebe po surovinah, trgih in poceni delovni sili naraščale.« (Toplak 2003, 82) Močno pohlepna Nemčija in požrešna Rusija, ki se je preusmerjala iz vzhoda na Turčijo in Balkan, sta bili takrat veliki žarišči konfliktov. Evropa kot zamisel združenih narodov, nosilka demokratizacije in najvišjih civilizacijskih standardov, je bila le še orodje za upravičevanje kolonializma in imperialne politike evropskih sil.

Nacionalno vprašanje in nacionalizem sta se v tem obdobju vse bolj krepila, postajala sta pomembna, zelo pomembna in to ne samo v starih večnacionalnih imperijih, kot sta Avstro-Ogrska in Turčija, temveč povsod po Evropi. Domači nacionalizem se je lahko kazal tudi kot **vzpon desničarskih gibanj,** zaradi katerih je izraz »nacionalizem« pravzaprav nastal. Pojavila se je politična ksenofobija, katere ena izmed mnogih oblik je bil tudi antisemitizem, ki je bil versko-kulturni kot tudi rasni. Rasizem in nacionalizem sta torej povezana. **Demokratizacija politike in nastanek moderne administrativne države** sta bili tisti politični spremembi, ki sta mobilizirali državljane in vplivali nanje (Hobsbawm 2007, 112–132). Država je tako v svoje državne mehanizme vključila mehanizme religije, ki takrat niso imele več takšne moči kot v srednjem veku. Praznina, ki jo je za seboj pustila religija v srednjeveškem smislu identificiranja s krščanstvom kot osnovno identiteto, je zasedla

moderna, nacionalna, demokratizirana in predvsem kapitalistično¹⁶ naravnana država, ki je v svoji zgodovinski zgodbi kolonialnega osvajanja doživela najbolj maligne oblike ideološkega inženiringa. Vlade so bile uspešne, ko so se lahko uprle na že obstoječa spontana nacionalistična, antisemitistična čustva. Civilna religija demokracije in kapitalizma se je začela rojevati v svoji najbolj maligni obliki do takrat. To se je pokazalo v prvi in drugi svetovni vojni ter tudi kasneje v drugi polovici 20. stoletja.

Prva svetovna vojna oziroma t. i. **evropska državljanska civilna vojna** je v letih 1914–1918¹⁷ eskalirala v najhujše oblike nacionalizma, imperializma, rasizma in predsodkov med evropskimi narodi. To je bila vojna »ljubosumnih« evropskih narodov, ki so med seboj tekmovali za imperialistično prevlado, s ciljem po vse večji gospodarski rasti in napredku, ne glede na ceno, ki bi jo za to morali plačati. Po Hobsbawmu so vlade, ki so bile naklonjene imperialistični ekspanziji in nacionalnemu rivalstvu, z veseljem sprejele patriotski zanos predvsem srednjih slojev, vendar pa so bila ta čustva avtohtona in je bilo z njimi nemogoče v celoti upravljati od zgoraj (Hobsbawm 2007, 145–148). Prva svetovna vojna je bila zmaga načela nacionalnosti. Produkt tega je bil tudi **nastajanje majhnih držav na pogorišču velikih imperijev**, politični zemljevid Evrope se je korenito spremenil.

Hobsbawm trdi: prvič, da ne v Evropi ne kje drugje prej ali pozneje zgodovina ne pozna takšnega sistematičnega poskusa, da bi zemljevid zarisali glede na nacionalnost; drugič, ironija je bila v tem, da so bile novonastale države – Jugoslavija, Bolgarija, Češkoslovaška

---

¹⁶ Kapitalizem je ravno s kolonializmom kot vidno obeležbo evropskega imperializma prerasel v svetovni sistem. V tej podobi je kapitalistični sistem združil ves svet. Tudi da bi razumeli (ne)razvitost današnjega sveta, je potrebno analizirati kolonializem, brez katerega ni mogoče razumeti sodobne mednarodne skupnosti (Južnič 1980, 11). Pomembno je tudi dejstvo, da se kolonializem ne konča s formalno neodvisnostjo nekdanjih kolonij (Jeffs 2007, 463), temveč, da so te še vedno predmet izkoriščanja razvitih držav (Nkrumah v Jeffs 2007, 463).

¹⁷ Obdobje po letu 1918 je tudi čas, ko je nacionalizem dobil nov zagon. Na račun novih informacijskih tehnologij je nacionalna identifikacija dobila nova sredstva, s katerimi se je izražala v dobi napredka. Prvo takšno sredstvo je bil vzpon množičnih medijev: radio, kino televizija. S temi sredstvi se je ideologije lažje vodilo, homogeniziralo, standardiziralo, predvsem pa približalo državljanom. S takšno propagando se je ukvarjal tudi takratni še ne kancler Adolf Hitler. Nacionalne simbole so približali slehernemu posamezniku, ločili so delitev na zasebno in lokalno sfero ter javno in nacionalno sfero. Most med zasebnim in javnim svetom je bil tudi šport. Med obema vojnama je postal mednarodni šport izraz mednacionalnega boja, športniki, ki so nacijo, državo zastopali, pa prvi predstavniki svojih zamišljenih skupnosti. Šport je postal izjemno učinkovit medij za vcepljanje nacionalnih čustev (Hobsbawm 2007, 169–170).

ipd. – prav tako večnacionalne kot stare ječe imperije, ki so jih nadomestile; tretjič, še večji absurd ob odkritju, da nacionalnih držav ni mogoče uskladiti, je bil, da so meje Versajske pogodbe postale stalne, razen tam, kjer jih je bilo zaradi interesov velesil potrebno spreminjati. Nenazadnje, zmagovite sile so deklarativno podprle wilsonovski nacionalizem, ki je podpiral nacionalno načelo, predvsem pa samoodločbo narodov (Hobsbawm 2007, 159–163). **Pariški mir**, ki naj bi po koncu prve svetovne vojne prinesel pravično ureditev, pa je bil le še eden izmed **zaključkov zmagovalcev, ki so zgodovino pisali po svoji meri**. V Evropi je zavlada lakota, beda in brezposelnost. »Bogate države, predvsem anglosaški svet, skandinavske države in Japonska, so se na medvojne presežke proizvodnje in povojno brezposelnost odzvale s protekcionizmom, revne države so še bolj obubožale.« (Toplak 2003, 89) Brezposelnost je tudi desetletje po končani vojni ostala visoka in se je po letu 1929 – velika depresija – še povečala. »Leta 1932 je bilo brezposelnih 44 odstotkov nemških delavcev.« (Toplak 2003, 89)

Takšne in podobne **bedne razmere med obema svetovnima vojnama** niso pripomogle k stabilizaciji takratne Evrope, še manj pa so umirjale nacionalizme, šovinizme in predsodke. Za hip se je zazdelo, da so razmere po letu 1925 začele stabilizirati Evropo, vendar je recesija leta 1929 to iluzijo odplavila. Medvojno obdobje je bilo pravzaprav pravo leglo za krepitev nacističnih in fašističnih gibanj. In še nekaj je pripomoglo h krepitvi takšnih malignih oblik civilne religije: Evropa je bila obsedena s strahom proti komunizmu, **zavračanje socialističnih gibanj** je še bolj pripomoglo k vzponu nacizma in fašizma. »...zavračanje novih proletarskih socialističnih gibanj, ne le zato, ker so bila proletarska, ampak tudi zato, ker so bila zavestno in militantno internacionalistična ali pa vsaj nenacionalistična.« (Hobsbawm 2007, 147–148)

Kljub temu, da se je medvojno obdobje v Evropi cepilo med dvema skrajnima ideologijama, pa to še ne pomeni, da je ideja o združenih Evropi zamrla. Pobude o združitvi so temeljile predvsem na politični, kulturni in ekonomski osnovi. Po letu 1929 se je ekonomski razlog združitve zdel najbolj realna in izvedljiva možnost. Eden izmed večjih zagovornikov nastanka manjših držav, ki so temeljile na Wilsonovi samoodločbi narodov, je bil **Tomaš Garrigue Masaryk (1850–1937)**. Den Boer pravi, da je Masaryk prvo svetovno vojno interpretiral kot **konflikt med tradicionalno avtokratsko teokracijo in modernimi demokracijami**. Nemčija in Avstrija sta vojno izgubili, ker nista bili sposobni modernizacije, Nemčija v smislu demokratične svobode posameznika, Avstrija pa zaradi pomanjkanja

kolektivne svobode narodov. S tega stališča je bil Masaryk eden glavnih zagovornikov razpada Avstro-Ogrske na majhne nacionalne države po prvi svetovni vojni (Bugge v Boer 1995, 93). Drugi, a ne tudi edini mišljenjski tok o združitvi tedanje Evrope, je vizija o Panevropi. Vizijo **Panevropa**, ki je prerasla v množično gibanje, je zasnoval **Richard Coudenhove Kalergi** (1894–1972). Spraševal se je predvsem, ali lahko Evropa v svoji politični in gospodarski razcepljenosti ohrani svoj mir in svojo samostojnost nasproti vzpenjajočim se zunajevropskim svetovnim silam ali je morda prisiljena, da se za rešitev svoje eksistence organizira v zvezo držav? Menil je, da dokler mala antanta, ki so jo sestavljale Češkoslovaška, Kraljevina SHS, Romunija ne vzpostavi prijateljskega sporazuma z razoroženo in demokratizirano Nemčijo, ne more izvršiti vizije Panevrope. Še več: obstaja velika možnost, da se bosta obnovljeni Nemčija in Rusija združeni vstali in ponovno zdrobili Evropo (Coudenhove-Kalergi 2000, 7–8), kar se je v letih 1939–1945 tudi zgodilo.

Takšen scenarij se je začel dejansko realizirati z vzponom **Adolfa Hitlerja** (1889–1945) in njegovo nacionalsocialistično stranko leta 1932, ki je imela privrženca v veliki meri ravno v vojnih veteranih iz prve svetovne vojne in v množici brezposelnih državljanov. Podobni vzponi radikalnih desničarskih strank so se vrstili tudi v drugih državah: Italija, Avstrija, Poljska, Španija ipd. Fašizem in nacizem sta očitno predstavljala ideologijo, ki se lahko nadomesti s komunizmom oziroma liberalno demokracijo. Stari politični preživeli evropski sistemi so propadli, novonastajajoči sistemi so klavrno napredovali oziroma so bili v krizi, to je bilo **idealno obdobje za vzpon nove civilnoreligijske oblike**. Zelo zastrašujoča je bila izjava zunanjega ministrstva nemškega rajha na predvečer druge svetovne vojne: »Bližajoča se vojna je tudi vojna za enotnost in svobodo Evrope. Njeni cilji so: vzpostavitev trajnega, gotovega miru za evropske države. Zavarovanje pred gospodarsko zadušitvijo in tujim vmešavanjem Anglije in Združenih držav. Evropa Evropejcev. **Skupna evropska rešitev problema boljševizma**. ...Preseganje evropskih partikularizmov s prijateljskim in prostovoljnim sodelovanjem evropskih narodov.« (Schmale v Toplak 2003, 107)

Obe ideologiji – skrajno leva in skrajno desna – sta imeli skupni imenovalec: **prezir do liberalne demokracije**, vzpenjajoče se nove civilne religije Evrope. Po drugi strani pa sta temeljili na množičnih gibanjih in legitimnosti kot mitični volji ljudstva. Obe ideologiji, fašizem in komunizem tako nista zanikanje demokracije, temveč sta njeni najbolj obskurni obliki. Torej: **komunizem in fašizem kot perverzija demokracije** (Bugge v Boer 1995, 88)

in dalje, demokracija kot civinoreligijska oblika moderne države, ki je nadomestila stare, propadle in preživele oblike vladanja prejšnjih stoletij.

3.2 ZDA

»Ena najpogostejših strategij pri interpretacijah sedanosti je sklicevanje na preteklost. Pa ne zgolj zaradi nestrinjanja s tem, kar se je v preteklosti zgodilo in kakšna je ta preteklost bila, temveč tudi zaradi negotovosti, ali je preteklost resnično preteklost ali se je res sklenila in končal, ali pa še vedno traja, četudi morda v drugačnih oblikah. Diskusij o tem problemu je več vrst – gre za razprave o vplivu, o odgovornosti in razumevanju, o sodobnih razmerah in o prioritetah v prihodnosti.«

Edward W. Said, Oblasti povedati resnico, str. 147

Evropa v obliki politične konstrukcije, kot sem že dejala, časovno sovpada s prvimi začetki klasičnega kolonializma v 15. stoletju. Ko je evropska geografska skupnost začela pridobivati na pojmu političnega, je Evropa začela osvajati »nova« ozemlja oziroma *terra nullius*, med katerimi je seveda vsekakor ozemlje celotne celine Amerike. Šolski primer je nedvomno tudi Afrika, katere meje potekajo po vzorcu šablonastega neupoštevanja etničnih in plemenskih pozicij. Sam pojem kolonizacije ima vsekakor več oblik, več stopenj in tudi več dimenzij pomenov. V kolonializmu uvrščamo genocid, etnocid, kombinacijo obojega. Poznamo posredno in neposredno kolonizacijo. Prva se je nedvomno izvajala na področju današnje ZDA, druga v Indiji v smislu birokratsko-administrativne oblasti. Skratka, kolonializem je razmeroma širok pojem, ki ima temu primerno tudi veliko definicij in interpretacij. Če je kolonializem nek neenakopraven odnos med kolonialno metropolo in kolonialno periferijo, ga Said (Said v Jeffs: 442) razlaga tudi kot »nadzor nad literaturo, jezikom, književnostjo, religijo in mentaliteto«. Gre za nek splošen nadzor nad delovanjem, verovanjem in obnašanjem celotne družbe.

Zgodba bi bila enostavnejša, če bi se končala s kolonializmom, ta pojem ima podaljšek v postkolonializmu, neokolonializmu. Klasični kolonializem se je okvirno začel s kolonizacijo ozemelj današnje ZDA in tamkajšnjih staroselcev, nadaljuje se z osamosvojitvijo trinajstih britanskih kolonij in nastankom ZDA ter ekspanzionistično kolonialno politiko Evrope v Afriki in Indiji in nenazadnje z »odrešilno« dekolonizacijo predvsem afriških in indijskih držav po drugi svetovni vojni ne eni in postkolonialistično gospodarsko odvisnostjo na drugi

strani. Ameriški staroselci »Indijanci« so bili prvi na dnevnem redu klasičnega kolonializma¹⁸.

Razmišljanje o začetkih kolonializma »Novega sveta« in družbenih pogojih, ideologij, civilni religiji, ki so se na ozemlju današnje ZDA ob tem ustvarjali, me je pripeljalo do razmišljanja o položaju današnje Evrope, katere identiteta se velikokrat oblikuje glede na tistega »drugega« in v povezovanju in primerjanju različnosti z »drugim«.

Na prvi pogled se zdi morda neočitno, zakaj začenjam s kolonializmom. Ne le zaradi očitne skupne zgodovinske kolonialne preteklosti Evrope in ZDA, temveč tudi zaradi posebne strukture in položaja civilne religije kot ideologije v ZDA, kjer ima posebno vitalno mesto in je tako močna, da se z njo opravičuje tudi genocid nad ameriškimi staroselci. Vendar je pomembno tudi dejstvo, da je Evropa kot politična skupnost še v prejšnjem stoletju, 68 let nazaj, začela drugo krvavo bitko na področju Evrope, kjer so se identitete Evrope razdruževale in začele dobivati vsaka »svojo zgodovino«, druga svetovna vojna. Na tej točki ne želim osvetliti celotne ideološke zgodovine ZDA in Evrope. V tej točki želim predvsem izpostaviti bistveni razliki dveh ideologij – ameriške in evropske. Zato pa je potrebno podrobneje razjasniti mite o nastankih Amerike in Američanov, pomen verskega pluralizma in državljansko vojno za Ameriko, ameriško revolucijo ipd., ki skupaj oblikujejo institucionalni, konstitucionalni in integracijski temelj civilne religije v ZDA.

3.2.1 Simbolni temelj civilne religije – mit o nastanku Amerike

Obstaja mnogo mitov o nastanku različnih narodov, tu ne mislim le na grško in rimsko mitologijo in na zgodbe o njihovih bogovih, ki so nekako najbolj znani. Že samo v Evropi bi

---

¹⁸ Jeffs navaja nepopulistični primer aravaških »Indijancev«, ki so pomrli bodisi zaradi upora proti Kolumbu in boleznim konkvistadorjev bodisi zaradi samomorov in/ali umorov zaradi neprenašanja hudih fizičnih naporov. Skratka, leta 1515 je bilo od dvesto petdeset tisoč Aravakov živih le še petdeset tisoč, leta 1550 samo še petsto. Po letu 1650 na Haitiju ni bilo več nobenega Aravaka (Jeffs 2007: 461). To je zgodovinska preteklost, zgodovinski spomin »Indijancev«, ki ni nedolžen in ni mrtev. Tako se je smiselno spraševati o strategiji sklicevanja na preteklost in še dalje, ali je sploh preteklost? Ali je volk zamenjal le dlako? V tem kontekstu se je smiselno spraševati o nadaljevanju kolonializma s postkolonializmom, sicer na drugem koncu sveta, od koder izvirajo korenine »Indijančevega« kolonizatorja. V Evropi je nazoren in v oči zbadajoč primer Balkana oziroma točneje rečeno kriza bivše jugoslovanske družbe, ki se je mednarodni javnosti nelatentno začela kazati v devetdesetih letih 20. stoletja in dejansko traja še danes.

lahko rekla, da ima vsak narod svoj mit o nastanku in koreninah, npr. znani so nordijski miti ali pa miti o nastanku narodov na Balkanu. Skratka miti, ki velikokrat obsegajo elemente toteizmov, magij, kultov in simbolov ter so velikokrat neresnični. Ko bom govorila o mitu nastanka ZDA, ne bom mislila nič od tega. Govorila bom o **resničnem mitu**.

Mit, ki je pomemben za **nastanek naroda** Amerike, in mit, ki je prispeval k **nastanku institucij ZDA**. Nenazadnje mit, ki je izoblikoval takšno **družbeno-moralno in religijsko shemo**, za katero je začel zaradi naključnih zgodovinskih momentov, obstajati skupni konsenz o pozitivnem vrednotenju teh shem oziroma »nabor skupnih religijskih in moralnih razumevanj, ki je imel svoje korenine v pojmu božanskega napredka, kateremu vlada krščanski ali vsaj deistični Bog.« (Bellah 2003, 18) Ti skupni moralni pogledi se morajo naslanjati na skupne religijske poglede, ki dajejo ena drugi kulturno legitimiteto in ustvarjajo skupni univerzum, v katerem skupna morala in religija dobita smisel. To daje družbi kulturno legitimiteto in standard za kritiko tistega dela družbe, ki se je od te sheme skupnih vrednot preveč oddaljila (Bellah 2003, 18). V tem primeru ne gre za dokazovanje resničnosti ali neresničnosti dogodkov, ki so se dogajali na tleh novo odkrite celine, ali pa morda za prikazovanje zgodovinsko še neraziskanih dejstev. Daleč od tega. Gre za način interpretacije zgodovinskih in religijskih, pa tudi političnih trenutkov, ki so nastanek ZDA zaznamovale tako, da se je izoblikovala specifična skupna civilna religija. **»Mit teži k transformaciji stvarnosti tako, da posameznikom in družbi lahko ponudi moralen in duhovni pomen.«** (Bellah 2003, 27) Civilno religijo Amerike, ki je že nekakšna tradicija, je potrebno interpretirati v odnosu na neko preteklost in da bi razumeli sedanost, interpretirati preteklost v odnosu s sedanostjo. Le tako je možno civilno religijo Amerike razumeti in jo razlikovati od drugih oziroma drugačnih.

ZDA se je v treh preteklih stoletjih znašla na mnogih točkah preizkušenj. Najpomembnejši sta ameriška revolucija in državljanska vojna, ki sta obstoj ameriške nacije in graditev nacionalne skupne zavesti postavila pod vprašaj. Vendar pa se gradnja te skupne zavesti o enem narodu, eni republiki in skupnih moralnih in religijskih normah pravzaprav ni začela z neodvisnostjo in ustanovitvijo ZDA konec 18. stoletja. Številni priseljenci so zgodbo o ZDA in posledično zgodbo o prvih konturah te dežele začeli graditi že mnogo prej.

»Prvi evropski obisk nove celine« leta 1492 idealno sovpada z nekaj desetletij kasnejšo prisotnostjo reformacije na evropskem prostoru. Reformacija se je v religijskem smislu naslavljala ne le na reformacijo cerkve kot institucije, temveč na reformacijo slehernega

individualnega posameznika, ki bi s svojo reformirano dušo prispeval k boljši skupni družbi, kar je zagovarjal tudi protestantizem. Pomembnost slehernega posameznika pri izoblikovanju skupne boljše kolektivitete.

Tako v samem začetku naseljevanja današnjih ZDA pa tudi kasneje, vse do danes, se Američani samodeklarirajo kot narod z zgodovino, ki ima močan religijski značaj. Ameriški narod sam sebe opredeljuje, kot bom v nadaljevanju razložila, kot **klasični, biblijski in božji narod**. Na tej mitološki osnovi pravzaprav tudi sloni osnova ameriške civilne religije. Kakor sem že dejala, bi z začetki mitskih korenin zavestnega¹⁹ ustanavljanja ameriškega naroda lahko začela interpretirati od Deklaracije o neodvisnosti leta 1776 ali pa od sprejetja ustave leta 1787. Vendar mitske korenine ameriškega naroda segajo mnogo dlje. Segajo daleč v 16. stoletje, ko so začeli na novo celino, na neko novost, stopati prvi priseljenci.

Prvič, geografska »novost«, ki je začela pridobivati atribut t. i. »Novega sveta« ni bila s strani raziskovalcev, priseljencev in kolonizatorjev dojeta le kot neka geografska novost, temveč novost v nekem absolutnem smislu: **novost, ki je prihajala direktno iz božjih rok**. Še več, Evropejci, ki so prihajali na ozemlje današnje ZDA, so bili prepričani, da so odkrili »naravno stanje«²⁰, ki je pravzaprav izničilo vse, kar je bilo dejansko specifičnega za to ozemlje (Bellah 2003, 30–31). Kot tako je bilo ozemlje ZDA označeno za *terra nullius*. To je bila osnova za sanje in fantazije novoprihajajočih priseljencev, izgnanih ali prostovoljno priseljenih. Obetali so si svobodo in bolj pravično življenje. Se pravi, oblikovanje in samoopredeljevanje ameriškega naroda kot božjega naroda.

Drugič. »Tako je **Amerika postala simbol raja in puščave**, z vsemi termini, ki se v kontekstu navezujejo na krščansko in biblijsko tradicijo, ali enostavneje rečeno, tako so Evropejci začeli Ameriko dojemati kot raj in kot pekel« (Bellah 2003, 31) oziroma Američani kot biblijski narod. Poleg tega so ameriški staroselci v očeh raziskovalcev in priseljevalcev kmalu dobili prostor »**Adamovega človeka**« na eni strani, ki je simboliziral raj, in »**groznega**

---

¹⁹ Dejstvo zavestnega oblikovanja pomena oblikovanja naroda ali zavestnega prevzemanja odgovornosti do sebe in družbe je glavni aspekt ameriškega mita o izvoru in tako sam po sebi sugerira sakralnost (Bellah 2003, 28).

²⁰ Opis naravnega stanja na ozemljih ZDA v 15. stoletju opisuje tudi sam Krištof Kolumb, ki pravi, da so vsi ljudje na tem polotoku in na vseh ostalih polotokih, ki jih je našel, **goli kot od matere rojeni**, ne poznajo orodja in ognjenega orožja in so neverjetno sramežljivi. Tudi vere in idolov ne poznajo, verjamejo, da so moč in dobro na nebu. Ne zato, ker bi bili nevedneži, nasprotno, to so zelo inteligentni ljudje (Bellah 2003, 32; Howard Mumford Jones 1967, 15–16).

divjaka«, ki je predstavljal pekel, na drugi strani. Biblijski simboli so (bili) močno prisotni v sleherni zavesti novih Američanov, še več, »biblijski elementi so (bili) glavni steber imaginativnega razmišljanja v Ameriki (Bellah 2003, 38)«. Dalje, izjemen biblijski značaj novim prišlekom je dala **primerjava potovanja preko oceana s potovanjem preko Rdečega morja in reke Jordan**. Novo ozemlje pa se je primerjalo z Jeruzalemom oziroma **Novi Jeruzalem – obljubljeni dežela** (Bellah 2003).

Nenazadnje, Američani kot klasični narod s svojo republiko in institucijami in dokumenti, ki so ugledali luč sveta kasneje, v 18. stoletju, vendar se jim kljub temu ne pripisuje nič manjši mitski pomen. O tem kasneje v poglavju 3.2.3, ki bo govorilo o začetku in mitski vrednosti institucionalnih temeljev civilne religije.

Biblijska in krščanska simbolika je novim priseljencem pomagala interpretirati »Novost« kot nekaj, kar je od boga dano in nekaj, kar ima simboliko novonastajajočega kraljestva po Bibliji, ter dojemanje sebe kot izbranega naroda, ki bo zasedel prazna ozemlja tega kraljestva. Ta dialektika neverjetno dobro sovпада s scenarijem protestantske reformacije v Evropi 16. stoletja. Ravno oni so potrebovali nov prostor za reformirano cerkev, družbo in slehernega posameznika. Navdih puritancev in drugih novih reformatorskih gibanj po vsej tedanji ZDA. Glavno vodilo, ki je dajalo moč takratnim »uvoženim« reformatorjem, so **svoboda in dolžnost**, oba izhajajoča iz spreobrnitve in doktrine zaveze.

3.2.2 Uvoz protestantizma in verski pluralizem

Priseljevanje novih prebivalcev v času evropske (proti)reformacije na področje današnje ZDA je oblikovalo, evociralo mnoge biblijske elemente in božje znake, ki so končno tudi novonastajajočemu narodu dale podobne lastnosti: božjega, izbranega in biblijskega. »Simbolične povezave med reformacijo povišane zavesti o obnovi in ponovnem rojstvu na eni strani in odkritje in naseljevanje novega sveta na drugi strani, so dovolj očitne. Te povezave so še očitnejše, ko ugotovimo, v kakšni meri je biblijski pomen puščave tesno povezan s temo obnove.« (Bellah 2003, 36) Nujno se je potrebno zavedati takšnih okoliščin, v okviru katerih se je oblikoval specifičen kulturno-religijski vzorec. Ta vzorec je temeljil na reformaciji in posledično protireformaciji, ki je povzročila izseljevanja mnogih nezaželenih vernikov. Za kulturno-religijski vzorec ZDA je torej bistvenega pomena sledeče: **vpliv in**

delovanje reformacije, odnos države do religije in cerkva in pomen prevladujoče protestantske etike ter njen odnos do individualizma, svobode in utilitarizma.

Reformacija je delovala kot reforma cerkve, reforma duše in nenazadnje reforma družbe in kot takšna se je zaradi nezmožnosti implementacije v Evropi prenesla v ZDA. »**Čustveno vznemirljivo odseljevanje ljudi** iz Evrope in naseljevanje v novi, navidez **brezkončni deželi**, ki je vabila k novemu začetku.« (Stokes in Pfeffer v Smrke 1996, 29) »Opazovanje iz te perspektive se reformacija lahko interpretira kot dogodek, ki nakazuje **konec starega časa in rojstvo novega raja in nove dežele**.« (Bellah 2003, 36) Zaradi priseljevanja različnih veroizpovedi in seveda neomejevanje priselitev ne glede na nacijo ali veroizpoved se je na področju ZDA oblikovala izjemna mešana paleta narodnosti in veroizpovedi. Vsem pa je bilo skupno eno: iskanje boljšega življenja, raja na zemlji, verska svoboda, neprisila in/ali izkušnja verskega pregona iz matične stare celine Evrope. Ravno zaradi teh skupnih točk, ki so jih posedovali in kasneje zaradi skupnega oblikovanja skupnega imenovalca moralnih, civilnih vrednot, je bilo oblikovanje skupne civilne religije in verovanje v deističnega boga toliko bolj naravna, logična.

Takšne izkušnje so delno **legitimirale razlike glede religijskih vprašanj** in različnih veroizpovedi. Na začetku priseljevanja so prevladovali predvsem protestantje, katoliki so bili v manjšini. Vendar to ne pomeni, da konfliktov na začetku, v predkonfederalni dobi, med določenimi religijami ni bilo, še več, določene **kolonije so bile na začetku religijsko zelo homogene**²¹. Prihajalo je do verskih pregonov in izgonov določenih verskih manjšin, ki so v kolonijo prišle kasneje. »Posebej nepopularni so bili katoliki, saj je **rimokatoliška cerkev pri mnogih kolonistih vzbujala evropske strahove**.« (Smrke 1996, 30) Tako so se kljub evropski izkušnji pregona tudi na ozemlju ZDA začela verska prerivanja. Šlo je predvsem za izgone²² še neuveljavljenih religij in nezadovoljstvo že uveljavljene etablirane religije z novo

---

²¹ Prve kolonije so na začetku z vzpostavljanjem etabliranih državnih cerkva postale religijsko skoraj enovite: Massachusetts je bil puritanski, Maine in New Hampshire kongregacionističen itd. (Smrke 2003).

²² »Nekatere kolonije so v svoje »ustanovne listine« zapisale stroge omejitve za (sicer maloštevilne) »papiste« (katolike). Tak je bil na primer marylandski Act to Prevent the Growth of Popery iz leta 1704. Tistim, ki bi si drznili izvajati katoliško katahezo, je grozila deportacija. Sledila so ustanavljanja versko svobodnejših ozemelj. Pri tem so odločilno vlogo odigrali nekateri strpnejši posamezniki (kot na primer W. Penn – Pannsilvanija), nekatere strpnejše verske skupnosti (na primer kvekerji) in versko heterogene razmere v nekaterih deželah (na primer na Rhode Islandu in v Virginiji).« (Smrke 2003, 30)

naknadno »priseljeno« religijo, ki se seveda ni hotela prilagoditi in/ali asimilirati z že uveljavljeno religijo.

Zaradi takšnih in podobnih situacij so morale ZDA vzpostaviti poseben, točno določen **odnos med religijo/cerkvijo in državo** in specifično ameriško filozofijo odnosa država – cerkev. Takšni začetki v novem Jeruzalemu vsekakor niso bili obetavni za nadaljnji razvoj ameriške nacije, pa tudi za razvoj njenih prihodnjih institucij. Religijsko homogene kolonije ali države niso bila dobra popotnica za prihodnost in to so vedeli tudi mnogi akterji, politiki, državniki ipd., predvsem na zvezni ravni. »Kongres je tako leta 1791 samemu sebi s 1. amandmajem k Ustavi ZDA (Bill of Rights) **prepovedal vzpostavljanje državne religije in cerkve (t. i. No-Establishment Clause)**. Tega pa ni prepovedal posameznim državam, zato je do splošne deetabliranosti prišlo šele postopoma.« (Stokes in Pfeffer v Smrke 2003, 30; State Religion) Kljub temu so bile prve konture splošne deetabliranosti že vidne. Prihajalo je do množičnega simpatiziranja z vsesplošno **strpnostjo med različnimi verskimi skupnostmi**, z večjo **versko svobodo** in nujno **ločenostjo med državo in cerkvijo**.

V ameriške religijske razmere so se tako razmeroma hitro zapisale tri izrazite temeljne vzorčne poteze: **verska pluralnost**, ki je skozi naslednja stoletja le še naraščala; **»neetabliranost«** oziroma ločenost cerkve in države – ob zagotavljanju svobodnega izpovedovanja vere (t. i. Free Exercise Clause) in strogo načelen poudarek na individualnem oziroma **brezposredniškem odnosu do boga** (protestantski individualizem) (Smrke 2003, 31).

Preden preidem na institucionalne temelje civilne religije oziroma na mitske vrednosti, ki se držijo institucij in republikanskih simbolov, je potrebno razsvetliti še zadnjo točko v tem podpoglavju: odnos do individualizma, svobode in utilitarizma. Zgoraj sem opisala, kako se je značaj mita o izvoru oblikoval preko t. i. biblijskega priseljevanja, pomemben značaj in pečat pa je mitu vsekakor pustil protestantizem. Znotraj slednjega so nastale številne denominacije²³: adventizem, baptizem, metodizem, luteranstvo, kvekerizem in še bi lahko

---

²³ Denominacija je pojem, ki izhaja predvsem iz ameriškega izkustva, vendar postaja vse bolj aktualen tudi za moderno družbo. Izhaja iz razmer nazorskega pluralizma in tolerance (Flere in Kerševan 1995, 94), priznava družbeno razslojenost razrednega, rasnega, etničnega in drugih tipov (Niebuhr v Flere in Kerševan 1995, 94). Na tej podlagi se oblikujejo homogene verske skupnosti. Denominacije pomenijo zmago posvetne družbe nad

naštevata, ki so v mnogih različicah odsevata bistvo individualizma, racionalizma in totranskega življenja. Od samega začetka nastajanja ZDA pa vse do danes so kot glavni elementi kulturne, religijske in civilne sfere močno prisotne vrednote, kot so: **svoboda, individualizem in osebni interes v kontekstu družbenega**.

Prvič; svoboda, ki je bila motiv priseljevanja in je bila hkrati karakteristika spreobrnjenega vernika oziroma spreobrnitev kot izkustvo svobode. Vendar pa se ta svoboda ne razume kot brezbrizna volja vsakega posameznika, da počne, kar mu je volja, nasprotno, Bachus govori o **nedeljivosti svobode in dolžnosti oziroma zaveze**, ki jo ima vsak posameznik in je srž protestantskega dojemanja svobode, pridobljene preko spreobračanja in zaveze o družbeni odgovornosti (Bachus v Bellah 2003, 47).

Drugič; individualizem kot bistvo protestantizma in utilitarizem. Bellah na primer tako opiše različico **kalvinističnega individualizma**. Calvinistični individualizem je imel smisel samo in le v kontekstu kolektiva. Individualno delovanje izven meja religije in moralnih norm je predpostavljalo sam arhetip greha. Takšno izpostavljanje kolektivitete ni pomenilo zmanjšanje pomena posamezniku, saj je kalvinizem obdržal močan občutek odgovornosti, dostojanstva in svobode individualnega delovanja (Bellah 2003, 44).

Dalje, utilitarizem, načelo koristnosti, čigar merilo sta osebna korist in sreča. V 18. stoletju je tekla vsesplošna javna razprava o prevladi izključno osebnih interesov (utilitarizem) na eni strani in skupnih civilnih interesov na drugi strani. Iz tega je izhajalo vprašanje: ali bo **prevladal osebni interes ali interes, sposobnost za skupno dobro republike**. Revolucionarnemu času, ki se je v Ameriki začel predvsem po letu 1770, je sledil čas izziva oziroma sposobnosti ohraniti svobodo kolonij oziroma unije in odgovornost znotraj nje do družbe, ki je nastajala. »Ko so osvojitelji iz herojskih dejanj osvoboditve prešli na **konstituiranje svobode**, so se zavedali, da se revolucionarni žar kot osnova civilne odgovornosti ne more z lahkoto obdržati. **Revolucija in konstitucija** sta prav tako pomembno medsebojno povezana kot tudi **spreobrnitev in zaveza...**« (Bellah 2003, 61) V obeh primerih: tako političnem kot tudi pri religijskem osvobajanju, se pravi pri ameriški revoluciji in religijski spreobrnitvi gre za osvojitev dobrine, ki so si jo prišleki tako močno želeli – svoboda in opustitev starih vzorcev obnašanja struktur in norm. Deklaracija o

---

krščanstvom in posledično izraz sekularizacije. Prvi primer denominacije je t. i. neseparatistični puritanizem pridigarjev v Angliji 17. stoletja (ibid).

neodvisnosti, novo nastajajoča Ustava ZDA in religijska zaobljuba, zaveza spreobrnjenec, predvsem protestantov, pa sta institucionalna regulacija svobode, ki mora biti nujno v službi tako slehernega posameznika kot tudi celotne ameriške družbe. »V kolikor svobodno dejanje osvobajanja hitro ne preraste v dejanje institucije ali konstitucije, potem se tudi sama osvoboditev pretvarja v svoje nasprotje. Če spreobrnitev ni korak k izpopolnjevanju zaveze, to ponovno postaja **brezdušnost**. Če revolucija zanemari konstitucijo, ta hitro preraste v novi **despotizem**, kot smo videli tudi v mnogih revolucijah 19. in 20. stoletja. Ameriška revolucija je bila uspešna ravno v tem smislu, v katerem so bile mnoge druge neuspešne.« (Bellah 2003, 63) Napetosti iz religijskega življenja prišlekov so na takšen način prišle v politično življenje kljub strogi institucionalni ločenosti med cerkvijo in državo. Ali pa po Martinovem prepričanju še drugače: »**Religijski pluralizem** je močno povezan s pojavnostjo in stabilnostjo **političnega pluralizma**, religijski monopol pa s pojavnostjo družbenih konfliktov in militantnih »sekularnih religij«.« (Martin v Smrke 1996, 28)

Nazadnje naj zastavim še eno vprašanje za razmislek. V kontekstu protestantizma, ki je očitno močno prispeval k oblikovanju ameriške civilne religije in mita o njenem nastanku, naj omenim še »uncivil religion«. Skratka, »uncivil religion« kot nekaj oziroma vse, kar nasprotuje izpopolnjevanju »ameriškega sna« oziroma kontrapol »american way of life«. V ameriškem mitskem nastajanju je ena bistvenih komponent prihod iz verskih razlogov pregnanih prišlekov, ki so želeli opustiti stare evropske sheme življenja in najti svobodo. Koliko so v tem smislu katoliki, ki so bili tudi že v začetku prisotni v kolonijah, nosilci »uncivil religion«? Smrke omenja, da je bila močna zavest o bistveni protestantski Ameriki še v tem stoletju osnova za napetost s katoliki (Smrke 1996, 36). Pri tem je naslednje vprašanje na mestu: koliko dejansko ameriška civilna religija potrebuje nekaj, kot je »uncivil religion« za svoj obstoj, izpopolnjevanje in preživetje in ali je civil religion sploh možna brez svoje negativne polovice »uncivil religion«?

3.2.3 Institucionalni temelji civilne religije

Če je civilna religija v sodobno družboslovno terminologijo vnesena konec petdesetih let 20. stoletja, pa je dejansko v zgodovinskih dejanjih obstajala že mnogo prej. Prvi zametki se kažejo že v razvoju pluralizma religij v »predrevolucionarnem času« Amerike oziroma pred

ameriško vojno za neodvisnost. Pravno-formalno pa je civilna religija ustoličena z dvema najpomembnejšima dokumentoma: Ustavu ZDA in Deklaracijo o neodvisnosti²⁴. V slednji so močno prisotni deistični²⁵ elementi. Hkrati je ameriška civilna religija živa in kot taka centralni in vitalni del ameriške družbe z mnogimi simboli, rituali, predsedniškimi inavguralnimi govori ipd. Tako se ustvarja odnos med civilno religijo in politično družbo na eni in odnos med civilno religijo in cerkveno religijo na drugi strani.

Prav ta slednji je sporen v smislu enačenja ameriških ljudstev z izraelskim ljudstvom, izbranim ljudstvom, to je tisto ljudstvo, ki ga je izbral bog in s tem opravičevanje za genocid nad ameriški staroselci. V tem primeru nikakor ne smem pozabiti izpostaviti biblijske elemente, ki so zaznamovali Američane: eksodus in množična selitev Evropejcev na ozemlje današnje Amerike, novo kraljestvo kot simbol za označitev *terra nullius*. Podobno omenja tudi Bellah, ko pravi, da so idejo »ameriškega Izraela« oziroma Novega Jeruzalema skoraj od samega začetka izrabljali kot opravičilo za sramotno obnašanje nad Indijanci (Bellah 1990: 1669).

Skratka, izoblikovanje svobode po ameriškem okusu, ki je bila na začetku zelo ekskluzivistična, izključevala je sužnje, staroselce, terjala je vojno za neodvisnost, ki je sprovedla **Deklaracijo o neodvisnosti**, kasneje pa še **Ustavo ZDA**. Ta dva dokumenta sta bistvena **institucionalna in konstitucionalna vidika civilne religije**. Poleg tega sta **del ameriškega mita** o nastajanju in ustanavljanje nacije oziroma Američanov iz množice ljudi, ki je bila v osnovi večnacionalna in je pripadala veliki različni paleti religijske denominacije.

---

²⁴ 4. julija 1776 je namreč kontinentalni kongres sprejel deklaracijo o neodvisnosti od Velike Britanije, ki jo je napisal Thomas Jefferson, večina članov kongresa pa jo je podpisala do avgusta istega leta. V drugi polovici 18. stoletja so se odnosi med 13 britanskimi kolonijami v ZDA in Londonom že dlje časa krhali, dokler se kolonije niso odločile za spremembo. 7. junija 1776 je predstavnik Virginije Richard Henry Lee v kongresu predlagal resolucijo o osamosvojitvi in kongres je določil člane odbora, katerih naloga je bila, da pripravijo ustrezno izjavo. To so bili Benjamin Franklin, John Adams, Roger Sherman, Robert Livingston in Thomas Jefferson, ki je napisal tudi zadnji osnutek, na katerega je bilo potem podanih še kar nekaj pripomb in popravkov. Kongres je izjavo oziroma deklaracijo o neodvisnosti sprejel 4. julija 1776, večina članov kongresa pa jo je podpisala do avgusta 1776. Kot prvi je svoje ime pridal predsednik kongresa John Hancock (Jenkins 2002).

²⁵ Deizem je filozofski nazor, razširjen v 16. 17. in 18. stoletju, ki odklanja osebnega boga, razodetje in religijo, zanika božje vplivanje na svet in priznava le prvega gibalca, brezosebni pravzrok.

Ameriška revolucija je bila produkt nezadovoljstva politike Londona v odnosu do svoje kolonije na področju današnjih ZDA in obratno. »Revolucijo so razumeli kot dvojen konflikt, najprej med kapitalističnim vladajočim razredom Velike Britanije in kolonijami, zatem med trgovskimi in zemljiškimi magnati kolonialne elite ter množicami brez volilne pravice.« (Korošec 1993, 197) Šlo je predvsem za **davke**²⁶, ki so jih kolonije morale plačevati Angliji. Na ta račun je bilo gospodarstvo ZDA na izgubi, kar že takrat kapitalistični Ameriki ni bilo po godu. Skratka, vojna za neodvisnost se je v letih med 1775²⁷ in 1783 sprevrgla v pravo krvavo državljansko vojno. »Cilj Američanov je bil, da kot politična in vojna sila preživijo dovolj dolgo, da za svoje zaveznike pridobijo nasprotnike Britanije, ki bi intervenirali v njihovo korist. Z drugimi besedami, da Britancem pokažejo, da je to **avtentična nacionalna revolucija** in ne le neka kmečka vstaja.« (Jenkins 2003, 57)

4. julija 1776, v vojnem stanju, je ustanovni dokument – Deklaracija neodvisnosti – razglasil svobodo in neodvisnost Združenih držav, čigar avtor je **Thomas Jefferson**. Deklaracijo so podpisali predstavniki trinajstih britanskih kolonij in tako uradno razglasili svojo neodvisnost od vladavine britanskega kralja in rojstvo ZDA. Gre za enega najpomembnejših dokumentov v zgodovini ZDA. To je listina, ki je polna razsvetljenskih idej o človeku, naravi, pravici, enakosti in neodtujljivih pravicah življenja, svobode in sreče, navdihovala je narod, ki se je boril za rojstvo svoje nacije. V spomin na ta dogodek Američani 4. julija praznujejo **Independance Day**. Iz konkretnega povzetka te deklaracije, je razvidna veličastna, božanska in vseobsegajoča retorika, ki (je) navdihovala rojstvo prihajajoče republike in njene državljanke:

---

²⁶ Na primer z **Zakonom o sladkorju** iz leta 1764 je uveden davek na melaso, ki so jo vozili iz drugih dežel; leta 1765 so uzakonil davek na časopise, pravne dokumente in druge komercialne proizvode, in sicer z **Zakonom o taksah**, nenazadnje so bili leta 1767 obdavčeni papir, čaj in drugi uvozni izdelki. Zato so odnosi med kolonisti in Britanci med leti 1766 in 1775 postajali zelo zaostreni. »V Bostonu so med leti 1765 in 1767 izbruhnili masovni protesti proti Zakonu o taksah. ... Močan spopad med vojaki in maso prebivalcev v Bostonu leta 1770 je privedel do poboja petih kolonistov. ... Od leta 1772 je Boston center rastoče mreže Komiteja istomišljenikov, ki so izmenjavali novice in planirali skupne akcije in tako kljub britanski represiji **razvijali edinstveno ameriško identiteto**.« (Jenkins 2002, 54) **Bostonska čajanka** iz leta 1773 je bila druga napoved za osamosvojitveno vojno med kolonisti in Britanijo med leti 1775 in 1783.

²⁷ Istega leta je Kontinentalni kongres de facto že bil prepoznan kot predstavniška vlada kolonij, z Georgom Washingtonom kot vrhovnim komandantom ameriških sil. Britanija pa je javno proglasila upor kolonij (Jenkins 2003, 56).

*Mi, predstavniki Združenih držav, zbrani na občem Kongresu, se sklicujemo na Vrhovnega sodnika sveta, naj nam bo priča pravičnosti naših namer, v imenu dobrih narodov teh kolonij, svečano objavljamo in izjavljamo, da so te združene kolonije, kar po pravu tudi morajo biti, **svobodne in neodvisne države**; da so **razrešene vsake pokornosti britanski kroni**; in da vse politične veze med Združenimi državami in Veliko Britanijo so in morajo biti popolnoma prekinjene; in da kot svobodne in **neodvisne države imajo popolno oblast** nad vodenjem vojne, zaključujočim mirom, sklepanjem zvez, urejajo trgovino in urejajo vse ostale dejavnosti in stvari, ki jih neodvisna država ima pravico vršiti. (The Charters of freedom, Declaration of Independence)*

Da ima deklaracija prisoten izredno religijski aspekt, je razvidno že iz delčka deklaracije, ki je omenjen zgoraj. V tem delu se avtor sklicuje na »**Vrhovnega sodnika sveta**«, v drugih delih deklaracije še na: »**zakone narave in božje zakone**« in na »**Stvaritelja, ki jih je obdaril z neodtujljivimi pravicami**«. Navedene izjave močno kažejo na prisotnost religijskih elementov, še več, na prisotnost **deističnih elementov**, ki je Američane tistega časa pravzaprav močno povezoval, saj si kakršnih koli razdiralnih elementov pri ustanavljanju novega naroda in nove republike pravzaprav niti niso mogli privoščiti. Prav na podlagi deklaracije gre sklepati, da se ima tudi sam narod Američani za sakralno skupnost, ki je bila izbrana od boga. Takšna retorika pa ni ostala le pri deklaraciji, prisotna je tudi v Ustavi ZDA, v inavguracijskih govorih predsednikov, v šolskih sistemih ipd. Retorika je bila nekaj, kar je poganjalo tedanjo civilno-religijsko razumevanje. Bellah v tem smislu govori o »**izpolnjevanju božje volje** na zemlji. To je bil **motivacijski duh ustanoviteljev Amerike** in od takrat prisoten v vsaki novi generaciji (Bellah 1990, 1663)« oziroma »civilna religija je izražala tisto, kar se je v danih okoliščinah zdelo primerno. Odražala je tako zasebna kakor javna prepričanja dejavnikov javnega življenja (Bellah, 1990, 1665)«.

Ustava ZDA se začne s kratko preambulo, ki se glasi:

*Mi ljudstvo Združenih držav, z namenom, da ustvarimo bolj **popolno zvezo**, uveljavimo **pravičnost**, zavarujemo **notranji mir**, zagotovimo skupno obrambo, pripomoremo k splošnemu **blagostanju** ter zavarujemo **blagoslov svobode** nad nami in našimi bodočimi generacijami, predpisujemo in vzpostavljamo to Ustavo za Združene države Amerike. (United States Constitution, U.S. Constitution Online)*

Ustava Združenih držav Amerike je najstarejša veljavna pisana ustava v svetu in ena najvplivnejših in študiranih pravnih besedil, kar jih je bilo napisanih. Še danes se uporablja v domala nespremenjeni obliki in je imela velik vpliv na ustavni razvoj v Evropi in drugod po svetu. Temeljna **načela ameriške ustavne ureditve** so: **svoboden posameznik**, **suvereno ljudstvo** in **omejena oblast** (Jaklič in Toplak 2005, 11–12). Združene države Amerike so se iz neustrezne konfederalne ureditve s federalno pogodbo – ustavo, opredelile za federativno ureditev. ZDA so tako zvezna republika, v kateri je oblast razdeljena med zvezno vlado in države znotraj zveze. Ustava je bila oblikovana leta 1787, leta 1788 jo je podpisalo devet držav, v veljavo pa je stopila leta 1789. Zvezna oblast je sestavljena iz treh vej: izvršne, zakonodajne in sodne. Izvršno predstavlja predsednik, ki s svojim kabinetom, v katerem so ministri za različna področja, vodi zvezno vlado. ZDA imajo 50 zveznih držav. Vsaka država ima svojo ustavo, zakonodajno telo (dvodomno), guvernerja in druge uslužbence v izvršilni oblasti ter svoje sodstvo. Guvernerja volijo na neposrednih volitvah in ima dve- do štiriletni mandat, kar je odvisno od posamezne države. Njegova osnovna naloga je skrb za spoštovanje in uresničevanje pravnega reda v državi. Guverner je tudi poveljnik narodne garde v svoji državi. Posebna značilnost ameriškega federalizma je v ogromnem številu administrativno-političnih enot, saj obsega 50 držav in skoraj 80.000 različnih občinskih, krajevnih, mestnih, šolskih in drugih okrožnih oblasti. Ustava, ki jo je podpisalo dvanajst od trinajstih takratnih držav, so kasneje dopolnili z amandmaji in kot taka velja še danes. Sprejeli so idejo francoskega filozofa Monteskieja o delitvi oblasti na zakonodajno, izvršno in sodno (Jenkins 2002, 62–63). Potrebno se je zavedati, da za Američane njihova deklaracija neodvisnosti in ustava nista samo podlaga pravno-politične ureditve. Bili naj bi utelešenje etike, univerzalnih vrednot in imeli pomen za vse človeštvo kot »sijoče mesto na hribu«, kar naj bi upravičevalo ne le moralno in pravno, ampak tudi politično misijonarstvo (Hribar 2006a, 49).

Vendar pa so pred revolucijo kot tudi po njej Ameriko pestile še druge težave: vprašanje suverenosti na splošno, trenja med posameznimi kolonijami, vprašanje severa in juga glede suženjstva in še bi lahko naštevala. Do predaje in pariške pogodbe je prišlo leta 1783, ko je Anglija priznala neodvisnost Združenih držav Amerike.

3.2.4 Državljska vojna

Združene države Amerike so torej konec 18. stoletja prestale pomembno izkušnjo ustvarjanje države in nacije. Dobili so dva pomembna dokumenta: Deklaracijo o neodvisnosti in Ustavo, ki sta vlivala vero in norme božjih zakonov in o naravnih zakonih, o neodtujljivih pravicah in svobodi in sreči. Vendar pa je suženjstvo kljub temu še močno živelo in se udeleževalo na tleh ZDA. Na severnem industrijskem in bolj strankarsko demokratskem delu so abolicionisti suženjstvo želeli odpraviti, republikanski in poljedelsko-plantažni jug pa si ga je želel še bolj utrditi. Kot da bi pravice in razsvetljenski nazori veljali ekskluzivno le za belopolte Američane. To v ustavi in deklaraciji seveda ni bilo zapisano. Osnovni vzrok vojne je bila **suženjska problematika**. V vojnem obdobju so množice sužnjev zapuščale svoje gospodarje in potovale proti severu, kjer so jih državljani Unije imenovali *contrabands*. Obstajala je ideja, da se zaradi povečanega števila omenjenih Afroameričanov predlagal postopno emancipacijo sužnjev v mejnih državah z argumentom vključitve teh v vojsko. To je bil način, na katerega so se oborožene sile Unije naposled preobrazile tako v telo za ohranitev združenih ZDA kot v abolicijsko vojsko. Vanjo so bili vključeni tudi črnici, kar je bil dodaten razlog za določeno mero njihove emancipacije, a je ta resnično šla le do določene mere – vprašanje enakosti črncev v ZDA se ni končalo in pravzaprav traja še danes.

Državlјanska vojna je bila drugi velik dogodek, ki je zahteval tako **globoko nacionalno razumevanje**, da je svoj odmev našel tudi v civilni religiji, označena je tudi kot »**središče ameriške zgodovine**«. Tocqueville je leta 1935 zapisal, da ameriška republika do sedaj še ni bila na resnični preizkušnji, da je bila zmaga v vojni za neodvisnost prej rezultat zaposlenosti Britanije na drugih področjih in pomoč uspešnih zaveznikov kakor pa takega večjega uspeha Američanov. A doba preizkušnje je kaj kmalu prišla leta 1861 z vojno med severom in jugom (Bellah 1990, 1665).

Če je bila vojna za neodvisnost boj med Američani in zunanjimi kolonizatorji, je bila državljanska vojna v 19. stoletju boj Američanov med seboj, čisti bratomor. V 18. stoletju so morali sebi in drugim dokazati rojstvo novega naroda in nove republike, v 19. stoletju pa je bila glavna preizkušnja **obstoj Američanov samih pred seboj** in vprašanje **nadaljnjih možnosti in potencialov naroda**, ki je nastal na temeljih kolonializma, genocida nad staroselci, religijskega pluralizma in nenazadnje suženjstva. Takratni predsednik **Abraham Lincoln**, ki je predsednikoval med leti 1861 in 1865 je izpostavljial bistvena vprašanja o nacionalnem. »Bolj kot suženjstvo se mu je zdelo pomembno vprašanje, ali se na tak način

spočet in tako vzpostavljen narod – katerikoli narod – sploh lahko obdrži.« (Bellah 1990, 1666)

Simboličen in celo mitski pomen znotraj državljanske vojne ima **boj pri Gettysburgu**, ki je bil hkrati tudi največja prelomnica znotraj vojne in morda celo najhujša bitka na ameriških tleh do sedaj in pa posledično tudi **Gettysburška poslanica**.

Gettysburška poslanica je simbolično in posebej svečano dejanje. Njegovo verbalno kvaliteto določuje sozvočje logičnega in dejanskega, prozaična jedernatost... V svojih besedah je Lincoln²⁸ umrl, prav kakor so vojaki zveze umrli zares – in kakor je kmalu umrl tudi sam. S svojimi besedami je dal bojišču simboličen pomen, ki ga do tedaj ni imelo. Zaradi nas in naše dežele je zapustil Jeffersonove ideale svobode in enakosti, povezane s krščanskim žrtvovanjskim dejanjem smrti in ponovnega rojstva (Lehman Goodhart v Bellah 1990, 1666).

Gettysburško pokopališče je torej med Američani dobilo velik civilnoreligijski pridih, ki je poln simbolov. Med drugim je to spomenik ne le padlim vojakom, temveč **simbolizira smrt in spomenik suženjstvu**, saj je bilo slednje, vsaj formalno odpravljeno takoj po državljanski vojni. O tem priča tudi **XIII. Amandma, sprejet k Ustavi ZDA leta 1865**: »V Združenih Državah ali katerem koli področju pod njeno jurisdikcijo **ne sme obstajati niti suženjstvo niti prisilno služenje**, razen kot kazen za kaznivo dejanje, za katero je bila stranka zakonito obsojena.« (United States Constitution, Amendment XIII)

Žrtve državljanske vojne so tako kot žrtve vojne za neodvisnost dobile svoj **spominski dan**. Zahvalni dan in spominski dan ter vse institucionalne oblike, ki sem jih naštel v tem poglavju, so torej veliki integracijski in mobilizacijski dejavniki ameriške družbe, ki uresničujejo, legitimirajo ameriško civilno religijo v vsem svojem obsegu in so produkt specifičnih zgodovinskih in družbeno-religijskih momentov vse od prihoda prvih priseljencev dalje.

---

²⁸ Lincoln – našega mučenega predsednika – so na ozadju krščanskega arhetipa povezovali z žrtvami vojne, s tistimi, ki so bili predani do zadnje mere. **Element žrtvovanja** je bil neizbrisno vpisan v civilno religijo (Bellah 1990, 1666).

4 Civilna religija in nadnacionalna zavest danes

Specifiko, dinamiko in karakteristiko oblikovanja civilnih religij, v mojem primeru civilnih religij ZDA in Evrope, sem prikazala v prvem delu naloge. V drugem delu bom skušala prikazati, kako se določeni zgodovinski elementi oblikovanja te religije kažejo danes, katere značilnost so se obdržale in kaj to pomeni za nadaljnji razvoj civilne religije. V tem kontekstu bom skušala razložiti, kakšen pomen ima pri vsem tem dožemanje Američanov kot »izbranega ljudstva«, kakšen pomen in simboliko nosi predsednik ZDA s svojimi inavguralnimi govori v zadnjih 200 letih ter kakšno vlogo ima pri tem tako znano sklicevanje na vsesplošnega, deističnega boga v ameriški tradiciji. Na drugi strani bom za evropske razmere skušala ugotoviti položaj in zavedanje o prisotnosti evropske civilne religije. Ob tem bom opozorila na tako nedoločene evropske geografske meje, pri čemer je pomembno omeniti ekskluzivističnost evropske politične elite pri določevanju, kdo je (še) pravi Evropejec ali morda drugorazredni Evropejec in katere države se med evropske ne uvrščajo. Naslednji problem, ki ga bom izpostavila, je problem skupne zunanje politike. In tretjič: problem dolge zgodovine etničnega čiščenja v Evropi, ki sega v 20. in na sam prag 21. stoletja ter s tem povezan problem etničnih manjšin, prisotnih po celi Evropi, njihovo »pretvorbo« v velike narode pod upravo velikih administracij velikih narodov, ter njihovo nezmožnost zadovoljevanja in izražanja svojih kulturnih in jezikovnih potencialov.

4.1 ZDA

4.1.1 Američani kot »izbrano ljudstvo«

»On (Bog) nas je ustvaril kot vrhunske organizatorje sveta, da bi uvedli sistem tam, kjer vlada kaos. On nam je vlil duh napredka, da bi obvladovali moči reakcije po celem svetu. On nas je ustvaril da vladamo, da bi vzpostavili oblast med divjimi in ostarelimi narodi. Če bi ne bilo takšne sile, kot je naša, bi se svet vrnil v barbarstvo in mrak. In v celi naši rasi je On označil ameriški narod kot svojo izbrano nacija, ki bo končno pripeljala do odrešitve sveta.« (Cherry v Bellah 2003, 67)

V prejšnjih poglavjih sem skušala pokazati pomembnost mita o nastanku Američanov, ki pripomore k boljšemu razumevanju situacije ZDA s stališča oziroma skozi prizmo civilne religije v ZDA tudi danes. K osvetlitvi problema pripomore vedenje o razvoju religijske slike na tedanjih ozemljih ZDA, uvozu takrat preganjanega protestantizma v Evropi in medsebojni tekmovalnosti religijskih različic v 17. stoletju. Vendar pa veliko o stanju in nastajanju ZDA povedo tudi naslednja dejstva. Deklaracija o neodvisnosti, ki izpostavlja zakone narave in boga ter predvsem neodtujljive pravice, med katere spadajo življenje, svoboda in iskanje sreče in Ustava ZDA, katere temeljna načela so: svoboden posameznik, suvereno ljudstvo in omejena oblast, obe sprejeti v zadnjem četrtletju 18. stoletja, so obrodile sadove in zganile ljudstvo šele v drugi polovici 19. stoletja z državljansko vojno. Ob tem se postavlja vprašanje: kaj pravzaprav je omejevalo tako politično elito kot državljane, da se kljub sprejetju obeh za ZDA tako pomembnih demokratičnih dokumentov, ki krasijo pojem in temelj civilne religije v ZDA, da je svoboda in prepoved suženjstva začela odzvanjati in motiti tako pozno? Suženjstvo je bilo uradno odpravljeno šele leta 1865, kar je razvidno tudi iz XIII. amandmaja k Ustavi.

Eden izmed odgovorov oziroma razmislekov o tem je vsekakor vsesplošno prepričanje Američanov takratnega in današnjega časa o t. i. »izbranosti ameriškega ljudstva«. To je ena izmed glavnih komponent ameriške civilne religije, ki je vsekakor preživela vse do današnjega dne.

Mit (resnični mit) o nastanku Amerike in Američanov pravzaprav temelji na temelju izbranosti in posebnosti novonastajajočega ljudstva, to je energija, ki takratne ljudi vleče k ustvarjanju tistega, za kar so se počutili poklicani. Ustvarjanje ameriškega sna. V kompozicijo tega sna, kot sem že omenila v prejšnjih poglavjih, je bila vikorporirana svoboda, enakost, neodtujljive pravice ipd. Na žalost je bilo za cilj izgradnje »Novega kraljestva« v načrt vtkan tudi genocid nad ameriškimi staroselci²⁹ in kasnejše suženjstvo nad »uvoženimi«

---

²⁹ Poudarjati heroizem Kolumba in njegovih naslednikov kot navigatorjev in odkriteljev, pri tem pa podcenjevati njihovo genocidno ravnanje, ni tehnična potreba, temveč ideološka izbira. Služi – nenamerno – opravičevanju tistega, kar je bilo storjeno. Kar je Kolumb storil Aravakom z Bahamov, je Cortez naredil Aztekom iz Mehike, Pizzaro Inkom iz Peruja in angleški naseljenci v Virginiji in Massachusettsu skupinam Povhaton in Pekot (Zinn v Jeffs 2007, 462).

Afričani³⁰. Slednje je bilo izzvano tudi zaradi smrtonosnih epidemij ameriških staroselcev oziroma depopulacije v obeh Amerikah. Kljub obema pomembnima temeljnima dokumentoma, Deklaracije in Ustave, ZDA žal temeljijo tudi na temeljih genocida in suženjstva, ki so pomagali ustvariti ameriški sen, tudi še nekaj desetletij po sprejetih institucionalnih okvirih ZDA. A ironično, skozi ves ta čas, od prihoda prvih priseljencev pa vse do danes, je **največji ameriški ideal prav svoboda**. »Dokler se bomo močno držali tega ideala (svobode), bomo častni, slavni, bogati in uspešni.« (Cherry v Bellah 2003, 70) Staroselcem niso odvzemali le pravico do razumevanja njihove kulture in njihovih mitov, odvzeta so jim bila ozemlja in življenja. Prav tako so bili Afričani vključeni v ameriški sen kot sužnji in brezplačna delovna sila. Prvim so iztrgali zemljo, *terra nullius*, drugim delovno moč. Tako je že na začetku ustvarjanja ZDA in njene civilne religije bila slednja umazana z dvojnimi zločinom³¹. Ta dva zločina še vedno lebdi nad ZDA.

S tega vidika naletim, kot pravi Bellah, na veliko **kompleksnost pojma izbranega naroda** in po mojem tudi na veliko kompleksnost pojma civilne religije demokracije. Bellah pri tem misli na vse tisto, kar je najslabše in najboljše v Ameriki. Na eni strani gre za slavo herojem ameriške revolucije in oblikovalcem Ustave ZDA, na drugi strani istočasno za strahoten genocid nad staroselci in suženjstvo nad Afričani. Prvi priseljenci in naslednji rodovi so desetletja, stoletja staroselce in Afričane dojemali za prebivalce brez kulture, svojega sna, pravic, mitologij in verovanj. Prvič; zavarovani so bili v svojo superiornost bele rase, triumfirali po prostranih ozemljih Novega sveta, ki so bila kot naročena za **novodobne Izraelce**. Sredi 19. stoletja je ameriški pisatelj, pesnik Herman Melville, napisal sledeče:

---

³⁰ Depopulacija Amerike je sprožila razmah transatlantske trgovine s sužnji, s katero se je zapolnjevalo potrebo po delovni sili v Novem svetu. V suženjstvo je bilo odpeljanih od petdeset- do sto milijonov Afričanov, to pa je v afriških družbah sprožilo velike demografske, ekonomske in kulturne krize ter negativno zaznamovalo njihove nadaljnje razvojne možnosti (Ki-Zerbo in Rodney v Jeffs 2007, 462).

³¹ Ko so puritanski kolonisti oziroma prvi evropski naseljenci na današnjih ozemljih ZDA širili krščanstvo, so seveda izvajali genocid nad staroselci. To je seveda grozno dejstvo, ki je toliko bolj grozno ob zavedanju, da so ravno Američani najbolj ponosni na svoje demokratske temelje. Hkrati pa so tudi po odpravi suženjstva po državljanski vojni ohranili ista lastniška razmerja, ki so črnemu prebivalstvu dala svobodo le formalno. Teh dejstev večinska Amerika še danes ne more pogoltniti, saj se na osnovi te preteklosti lahko problematizira dvoleten zanos, s katerim ZDA ščitijo »človeške pravice« zunaj svojih lastnih meja (Debeljak 1992, 899).

»In mi Američani smo poseben, izbran narod – Izraelci svojega časa; mi nosimo slavolok svobode sveta. ... Naša moč je v naši mladosti; v našem neizkustvu, v naši modrosti. V času, ko druge nacije niso sposobne odvreči okovov, se naš gromki glas sliši daleč. Predolgo smo dvomili vase in se spraševali, ali je politični Mesija res prišel. A prišel je v nas samih, mi ga moramo le pustiti na prostost, da spregovori iz nas. Ne smemo pozabiti, da je pravzaprav prvič v zgodovini človeštva naša nacionalna sebičnost v bistvu brezmejno človekoljubje; ker delati dobro Ameriki pomeni delati dobro za cel svet.« (Lee Tuveson v Bellah 2003, 68)

Iz tega odstavka je razvidno opravičevanje genocida in suženjstva v imenu oblikovanja nove ameriške nacije, ki se je začela oblikovati v zadnjem četrtletju 18. stoletja in je »dobra za ves svet«. Očitno je tudi povečevanje tako slehernega ameriškega prebivalca, nosilca Mesije kot tudi politične elite, ki ima že prizvoke nadnaravnih, božjih bitij.

*»Slava herojem revolucije, tem plemenitim botrom svobode. Slava Georgeu Washingtonu in njegovim junaškim rojakom. Oni so izbrano orodje v rokah Božje previdnosti, ki bi moralo obrniti tok dogodkov in ga usmeriti k večni svobodi; in oni so se pokazali dostojni te velike naloge, svojega večno živečega dela... Milijoni potlačeni mož in žena v deželah po vsem svetu, katerih okovi so razbiti in temnice porušene, velik so zbor, ki **poje hvalnico ameriški revoluciji**... Tvorci Ustave so bili dovolj modri za soočenje s prihodnostjo nacije in dovolj pošteni, da svoje polno prepričanje izrazijo v členih ustave in njeni nesmrtni preambuli³². S sprejetjem ustave je narod Združenih držav uradno in svečano izbral svojo usodo – da bo od takrat pa nadalje **zaščitnik svobode** in njen **od Boga izbran podanik**, v prid napredka in zveličanja človeštva.« (Cherry v Bellah 2003, 69)*

Drugič; izbranost oziroma (samo)izbranost ameriškega naroda se kaže tudi kot **izkazovanje slave ameriški Ustavi, Deklaraciji in politični eliti**, ki je te dokumente sprovedla in dala Ameriki in njenemu narodu posebno pravico: sejati svobodo in napredek znotraj in zunaj meja ZDA. Drugi predsednik Združenih držav John Adams je pred ameriško revolucijo dejal:

---

³² Mi, Ljudstvo Združenih Držav, z Namenom, da ustvarimo bolj dovršeno Zvezo, uveljavljamo Pravičnost, zavarujemo notranji Mir, zagotovimo skupno obrabo, pripomoremo k splošnemu Blagostanju ter zavarujemo Blagoslov Svobode nad nami in našim Zanamstvom, predpisujemo in vzpostavljamo to Ustavo za Združene Države Amerike.

»Od samega začetka sem vedel, da je naseljevanje Amerike **začetek velikega plana** Božje previdnosti, čigar naloga je razsvetliti nevedneže in osvoboditi zaslužnjeni del človeštva po celem svetu.« (Heimert v Bellah 2003, 62) Dalje, **Američani kot stičišče oziroma presek narodov**. Pri tem nimam v mislih le anglosaksonske tradicije, ki je bila še dolgo časa po ameriški revoluciji in Deklaraciji o neodvisnosti povezana s tradicijo ZDA, temveč tudi vse ostale priseljence iz Evrope in kasneje tudi iz drugih delov sveta, ki so se razlikovali glede na religiozno in etnično pripadnost. »Mi smo po izvoru Angleži, Irci, Francozi, Holandci, Nemci, Poljaki, Španci ali Skandinavci, hkrati nismo nič od tega. Mi smo Američani. Vsak otrok rojen na teh tleh je **amerikaniziran**. Naša dežela ima posebne ljudi, ki morajo zgraditi novo in posebno prihodnost.« (Cherry v Bellah 2003, 70) Temu v prid govori tudi XIV. amandma k Ustavi ZDA, sprejet leta 1868, ki pravi: »Vsi, ki so bili rojeni ali naturalizirani v Združenih državah in ki so pod njeno jurisdikcijo, so državljani Združenih držav ter države, v kateri prebivajo..« (United States Constitution, Amendment XIV) Nenazadnje, izbranost ameriškega ljudstva se kaže tudi v **zasedbi prostranih ozemelj** oziroma novega Jeruzalema, nove Anglije, ki so evropskim priseljencem dajali občutek pripadnosti novi zemlji in uresničevanja božjega poslanstva na njej. »Čustveno vznemirljivo odseljevanje ljudi iz Evrope in naseljevanje v novi, navidez brezkončni deželi, ki je vabila k novemu začetku.« (Stokes in Pfeffer v Smrke 1996, 29)

Takšni in podobni specifični zgodovinski momenti v nastajanju Združenih držav so vsekakor izoblikovali značilno klasično religijsko in civilnoreligijsko sliko. Ena izmed pomembnih karakteristik Amerike je neobstoj oziroma **prepoved ustanavljanja klasične religije pod državnim okriljem** oziroma kakor pravi prvi amandma k Ustavi: »**Kongres ne sme sprejeti zakona, ki bi omogočali ustanovitev religije** ali bi prepovedal svobodno izpovedovanje vere; ali omejil svobodo govora ali tiska; ali pravico ljudi, da se mirno zbirajo, ter da naslavlajo na oblast peticije za rešitev težav.« (United States Constitution, Amendment I) To so ameriška zgodovinska dejstva, ki se tudi ideološko, filozofsko in sociološko razlikujejo od evropskih in s tem posledično od nastanka evropske klasičnoreligijske in civilnoreligijske sheme. Npr. v Ameriki ni bilo nič takega, kot je protireligijsko gibanje razsežnosti francoske revolucije ali takšnega marksističnega oziroma komunističnega gibanja v dimenzijah razkola Evrope na vzhodni in zahodni blok. Religija kot taka na eni strani je v Združenih državah strogo ločena od države, na drugi strani pa so nastanek ZDA, njene institucije in njen predsednik močno zaznamovan z religijskimi simboli, deističnim bogom in podobno. To so pomembne in značilne razlike med Evropo in ZDA, ki zagotovo nek narod

(samo)zaznamujejo kot izbrani narod in o katerih bom v prihodnjih poglavjih še govorila. Pomemben element v veličini obstoja civilne religije za Združene države pa še danes igra simbolna vloga predsednika ZDA.

4.1.2 Simbolni pomen predsednika ZDA

Močan simbolni pomen pri kreiranju in niansiranju, toniranju civilne religije Amerike vsekakor nimajo le predsedniki Združenih držav, temveč marsikateri drugi intelektualci, nosilci ameriške revolucije in republikanske vojne, pesniki, pisatelji, kongresniki in drugi. Zaradi obsežnega dokumentarnega dela govorov, del, nastopov in zaradi velikega števila ameriških predsednikov, se bom posvetila le simbolni vlogi predsednikov Združenih držav in še to tistim najbolj prepoznavnim in odmevnim. Ameriški predsedniki, ki so najbolj vplivali na pomen, obliko in simboliko civilne religije so George Washington, John Adams, Thomas Jefferson, James Madison, Abraham Lincoln, John Fitzgerald Kennedy in drugi.

Albanesova med simbole ameriške civilne religije pripisuje svete dneve (Dan neodvisnosti), svete kraje (prizorišča pomembnih bitk), svete predmete (originala Deklaracije neodvisnosti in Ustave Združenih držav) in nenazadnje t. i. »**nacionalne svetilnike**« - to so osebe, e čaščene s strani državljanov in hkrati najvišji ideali amerištva. Med »svetilnike« se uvrščajo: George Washington, John Adams, Thomas Jefferson, Benjamin Franklin, Andrew Jackson, Abraham Lincoln, Franklin Delan Roosevelt, John F. Kennedy (Albanese 2007, 447).

Ljudje, državljanji so oblikovali poseben odnos čaščenja, poveličevanja in občudovanja do oseb, ki so sodelovali in imeli izjemen vpliv v prelomnih trenutkih nastajanja in oblikovanja ameriškega naroda in države. **George Washington**³³, prvi predsednik Združenih držav, je (bil) pri Američanih čaščen kot božje, nadnaravno bitje, ki je v času revolucije, ameriški narod strnil v vrste in jih popeljal do zmage oziroma osamosvojitve. Že njegovi sodobniki so ga primerjali z **Mojzesom**, ki je svoje ljudi rešil egiptovskega suženjstva, in Cincinnatusom, rimskim generalom, ki je odvrget svoje kmečko delo, da bi služil domovini, nato pa zopet postal kmet in služil zemlji. Že za časa njegovega življenja se je okoli njega izoblikoval **kult oboževanja**: v njegovo čast so krstili novorojenčke in njegove kodre las čuvali kot zaklad; o njegovih vojaških sposobnostih so govorili kot o nadnaravnih in njegova pot na prvi

---

³³ Predsednikoval med 30. aprilom 1789 in 3. marcem 1797.

inavguralni govor v New York je postala predmet čaščenja in rituala (Albanese 2007, 443–444). Takšen kult osebnosti prvega ameriškega predsednika se je v ameriški zavesti in simboliki ohranil vse do danes.

Washington je v svojem prvem inavguralnem govoru, ki je bil prebran 30. aprila 1789, med drugim dejal: »Bilo bi nadvse neprimerno, če bi iz mojega prvega uradnega nastopa izpustil goreče in ponižne prošnje **Vsemogočnemu Bitju**, ki vlada vesolju, načeluje narodom in čigar dejanja previdnosti zmorejo popraviti vsakršno zмотo. ... Nikomur ne bi smela biti odvzeta pravica spoznavanja in občudovanja **Nevidne Roke**, ki vodijo dejanja človeka bolj kot pa dejanja Združenih držav,« (American Presidents Life Portraits, First Inaugural Address, George Washington; The White House, Our presidents, George Washington) ter na koncu pomenljivo zaključi: »ohranjanje **svetega ognja svobode** in usoda republikanskega modela vlade se morda upravičeno dojemata kot temeljna in končna vloga v **eksperimentu, ki je dodeljena ameriškemu narodu.**« (American Presidents Life Portraits, First Inaugural Address, George Washington; The White House, Our presidents, George Washington) Takšne in podobne povezave med religijskimi izrazi in novo nastalo republiko ter dojetje ameriškega naroda kot izbranega za določeno nalogo v eksperimentu, so v tistem času pa tudi stoletja naprej zelo pogosta. Eden prvih dokumentov, ki to dokazuje, je tudi, kot sem omenila že v prejšnjih poglavjih, Deklaracija o neodvisnosti, ki izpostavlja predvsem naravne zakone, neodtujljive pravice, božjo previdnost in podobno. Tudi Washington uporablja v nagovoru Američanom »višjo silo«, ki jo poimenuje na več načinov: Vsemogočno Bitje³⁴, Veliki Avtor³⁵, Nevidna Roka³⁶ in On³⁷, nikoli pa ne omeni boga oziroma konkretnega boga določene religijske denominacije. Washington kot predsednik in nosilec, oblikovalec civilne religije pri tem ni nobena izjema. Takemu vzorcu retorike so sledili tudi naslednji ameriški predsedniki.

Če je bil Washington za Američane 18. stoletja tisti, ki jih je rešil okov in peljal v svobodo preko ameriške revolucije in Deklaracije o neodvisnosti, je bil **Abraham Lincoln**³⁸, šestnajsti ameriški predsednik, nekaj podobnega za Američane 19. stoletja. Državlјanska vojna, ki je

---

³⁴ »Almighty Being (American Presidents Life Portraits, First Inaugural Address, George Washington)«.

³⁵ »Great Author (American Presidents Life Portraits, First Inaugural Address, George Washington)«.

³⁶ »Invisible Hand (American Presidents Life Portraits, First Inaugural Address, George Washington)«.

³⁷ »He, His (American Presidents Life Portraits, First Inaugural Address, George Washington)«.

³⁸ Predsedoval med 4. marcem 1861 in 15. aprilom 1865.

bila v mladi ameriški republiki drugi najpomembnejši dogodek, je prinesla vprašanje obstoja Američanov kot naroda ter njihove civilne religije. Albanesova meni, da je Lincolna že samo **predsedovanje v obdobju državljanske vojne**, ki je eden izmed osrednjih ameriških zgodovinskih trenutkov, postavilo v poseben položaj med ameriški predsedniki. Dokončno povezovanje njegovega imena z bibličnimi razsežnostmi prinese njegova smrt. Umre 15. aprila 1865 na veliki petek, pet dni pred koncem državljanske vojne (Albanese 2007, 451). Tako kot je Jezus umrl na križu, da bi svoje ljudstvo popeljal v nebesa, tako se je Lincoln žrtvoval za ameriški narod in njegovo spravo ter ponovno združitev (Albanese 2007, 451; Bellah 1990, 1666). Lincolna – ameriškega mučenika – so na ozadju krščanskega arhetipa povezali z žrtvami vojne. Element žrtvovanja je bil neizbrisno vpet v ameriško civilno religijo (Bellah 1990, 1666). Tako kot so številni vojaki padli v državljanski vojni, tako je padel Lincoln, njegova kri se je pomešala s krvjo padlih vojakov (Albanese 2007, 451). Nov simbolizem je tako našel svoj fizični in ritualni izraz, saj je veliko število padlih vojakov zahtevalo izgradnjo velikega števila nacionalnih pokopališč, kot je npr. Gettyburško nacionalno pokopališče (Bellah 1990, 1667).

Tudi Lincoln se je tako kot Washington v svojih dveh inavguralnih govorih navezoval na boga, tistega deističnega. V drugem govoru, povedan na pragu konca državljanske vojne, se je predsednik osredotočal na suženjstvo kot vzrok vojne ter njegov pomen za obstoj ameriškega naroda. Gre za eksplicitno definiranje suženjstva kot greha, ki lebdi nad ameriškim narodom. Drugo nastopno poslanico zaključí z mislijo:

*»Če predpostavljamo, da je ameriško suženjstvo eden tistih prestopkov, do katerega je po božji previdnosti moralo priti in ga On sedaj želi odstraniti, in je zato obema, tako Severu kakor Jugu, naklonil to strašno vojno – ali smemo v tem dejanju zaznati tudi Njegov najmanjši odmik od božanskosti? Prepričano upamo in goreče molimo, da bi neznosna kazen vojne kmalu minila. Pa vendar, če Bog želi, da traja, vse dokler se bogastvo **dvesto petdesetletnega garanja sužnjev ne poplača z zamahom meča, moramo še vedno trditi, da so »sodbe Gospodove zmeraj prave in pravične«.**«*
(*American Presidents Life Portraits, Second inaugural address, Abraham Lincoln; The White House, Our presidents, Abraham Lincoln*)

Relativno zgodaj po Lincolnovi smrti se je pojavilo **simbolično enačenje Lincolna z Jezusom**. Bog naj bi izkušal Abrahama in ga očiščeval za svoje namene. Vse to je Lincolna naredilo poslušnega, prijaznega, ponižnega in prizanesljivega človeka, najbolj vzvišeno in

prijetno osebo po Jezusu Kristusu. Lincoln je postal **božji izbranec** (Sherwood v Bellah 1990, 1666). Poleg tega takoj po smrti Lincolna državljanska vojna preraste iz borbe za osvoboditev sužnjev v institucionalno uokvirjanje svobode v trinajstem, štirinajstem in petnajstem³⁹ amandmaju Ustave Združenih držav.

Dalje, uporaba nevtralnih religijskih izrazov je pri predsedniških govorih zelo očitna. Religijski sentiment, ki sem jih navedla, odražajo stanje in podobe tistega časa, v katerih so Američani živeli. Že Washington je eksplicitno omenjal nevidnega stvarnika z več imeni; poudaril je tudi, da je Američanom dodeljeno, da uresničijo neverjeten eksperiment, že s tem je novemu narodu v zibko položena izbranost, posebnost in pomembnost naroda v svetovnih merilih. Ta izbranost in posebnost je eksplicitno omenjena v drugem inavguralnem govoru tretjega ameriškega predsednika **Thomasa Jeffesona**⁴⁰: »V pomoč mi bo naklonjenost Bitja, v čigar rokah smo in ki je vodilo naše prednike, prav tako, kakor je popeljalo **ljudstvo davnega Izraela** iz rojstne dežele v deželo ugodja in blagostanja.« (American Presidents Life Portraits, Second inaugural address, Thomas Jefferson; The White House, Our presidents, Thomas Jefferson)

John Adams⁴¹ je v enem izmed svojih govorov zapisal: »Vedno sem menil, da je naseljevanje Amerike začetek **velikega plana Božje previdnosti**, ki bo razsvetlil nevedneže in **osvobodil človeštvo po celem svetu**.« (Heimert v Bellah 2003, 62) Iz tega zapisa je razvidno, da ameriško delovanje civilne religije v očeh Američanov tako ni pomembno samo za njih same, temveč za oblikovanje in osvoboditev vseh narodov in celotnega sveta, pod okriljem gesla »Kar je dobro za Ameriko, je dobro za ves svet«.

Tudi **John F. Kennedy**⁴², petintrideseti predsednik Združenih držav, je o pomenu Američanov, njihove revolucije in »ustanovitve« govoril v smislu pomena svobode, ki je še danes nekaj, za kar se borijo po celem svetu. Del Kennedyjeve nastopne poslanice, prebrane 20. januarja 1961:

---

³⁹ »Združene države ali katera izmed držav državljanom Združenih držav ne smejo odreči ali kršiti volilne pravice zaradi rase, barve ali preteklega suženjskega statusa.« (United States Constitution, Amendment XV)

⁴⁰ Predsedoval med 4. marcem 1801 in 3. marcem 1809.

⁴¹ Predsedoval med 4. marcem 1797 in 3. marcem 1801.

⁴² Predsedoval med 20. januarjem 1961 in 22. novembrom 1963.

»Danes nismo smo priča zmagoslavju stranke, temveč zmagi svobode, ki simbolizira enako prenovo kot spremembe. Pred vami in Vsemogočnim Bogom sem izrekel isto svečano zaprisego, ki so jo naši predniki izrekli pred dvema stoletjema. Danes je svet precej drugačen. Človek ima v svojih minljivih rokah veliko moč: tako tisto, ki odpravi revščino, kot tudi tisto, ki odpravi človeško življenje. In vendar so ista revolucionarna prepričanja, za katere so se borili naši predniki, še vedno problem po celem svetu – to je prepričanje, da svoboda človeka ne izvira iz dobrotljivosti države, temveč iz božjih rok.« (American Presidents Life Portraits, First inaugural address, John Fitzgerald Kennedy)

Zanimivo je, da se Kennedy na koncu svojega inavguralnega govora ne sklicuje le na Američane: sodržavljane⁴³ oziroma državljanke Amerike⁴⁴, temveč tudi na državljane sveta⁴⁵. »Sodržavljani sveta: ne vprašajte se, kaj Amerika lahko stori za vas, temveč se vprašajmo, kaj lahko skupaj naredimo za svobodo človeštva.« (American Presidents Life Portraits, First inaugural address, John Fitzgerald Kennedy) Še več, ko nagovarja ameriške državljane in državljane sveta, pravi, da »je tukaj na zemlji Božje delo pravzaprav delo nas samih« (American Presidents Life Portraits, First inaugural address, John Fitzgerald Kennedy), s čimer pove oziroma nakaže na prisotnost deističnega in unitarnega Boga, ki vlada celemu svetu in vsemu človeštvu. Nihče od ameriških predsednikov se v svojih nastopnih poslanicah, pa tudi nasploh, ne sklicujejo na konkretnega boga ali na Jezusa Kristusa, temveč na boga na splošno. Nesporno torej velja, da je pomemben element civilne religije prav religioznost predsednika ZDA, naj bo dejanska ali navidezna. Ta je eden izmed nenapisanih pogojev za predsedniško mesto.

Kennedy je tudi edini ameriški predsednik do sedaj, ki ni bil protestant. Vsi ostali predsedniki so pripadali eni izmed protestantskih denominacij, kar je glede na ameriško zgodovinsko religijo in koncept protestantizma kot javne religije lahko razumljivo (Albanese 2007).

Tabela 4.1: Predsedniki ZDA in njihova religiozna pripadnost

---

⁴³ »fellow citizens«

⁴⁴ »citizens of America«

⁴⁵ »citizens of the world«

Zaporedna številka	Predsednik	Predsedniški mandat	Religiozna pripadnost
1	George Washington	1789–1797	episkopalec
2	John Adams	1797–1801	unitarec
3	Thomas Jefferson	1801–1809	episkopalec
4	James Madison	1809–1817	episkopalec
5	James Monroe	1817–1825	episkopalec
6	John Quincy Adams	1825–1829	unitarec
7	Andrew Jackson	1829–1837	prezbiterijanec
8	Martin Van Buren	1837–1841	pripadnik nizozemske reformirane cerkve
9	William H. Harrison	1841	episkopalec
10	John Tyler	1841–1845	episkopalec/deist
11	James Knox Polk	1845–1849	prezbiterijanec/metodist
12	Zachary Taylor	1849–1850	episkopalec
13	Millard Fillmore	1850–1853	unitarec
14	Franklin Pierce	1853–1857	episkopalec
15	James Buchanan	1857–1861	prezbiterijanec
16	Abraham Lincoln	1861–1865	baptist/verniki v splošna krščanska načela
17	Andrew Johnson	1865–1869	metodist
18	Ulysses S. Grant	1868–1877	prezbiterijanec/metodist

19	Rutherford B. Hayes	1877–1881	metodist
20	James A. Garfield	1881	pripadnik cerkve Kristusovih učencev
21	Chester A. Arthur	1881–1885	episkopalec
22	Grover Cleveland	1885–1889	prezbiterijanec
23	Benjamin Harrison	1889–1893	prezbiterijanec
24	Grover Cleveland	1893–1897	prezbiterijanec
25	William McKinley	1897–1901	metodist
26	Theodore Roosevelt	1901–1909	pripadnik nizozemske reformirane cerkve/episkopalec
27	William Howard Taft	1909–1913	unitarec
28	Woodrow Wilson	1913–1921	prezbiterijanec
29	Warren G. Harding	1921–1923	Baptist
30	Calvin Coolidge	1923–1929	kongregacionalist
31	Herbert Hoover	1929–1933	Kveker
32	Franklin D. Roosevelt	1933–1945	episkopalec
33	Harry s. Truman	1945–1953	Baptist
34	Dwight D. Eisenhower	1953–1961	Jehova priča/prezbiterijanec
35	John F. Kennedy	1961–1963	Katolik
36	Lyndon B. Johnson	1963–1969	pripadnik cerkve Kristusovih učencev
37	Richard M. Nixon	1969–1974	Kveker

38	Gerald R. Ford	1974–1977	episkopalec
39	Jimmy Carter	1977–1981	Baptist
40	Ronald Reagan	1981–1989	prezbiterijanec/ pripadnik cerkve Kristusovih učencev
41	George H. W. Bush	1989–1993	episkopalec
42	Bill Clinton	1993–2001	Baptist
43	George W. Bush	2001–2009	metodist
44	Barack Obama	2009–	pripadnik Združene cerkve Kristusa

Vir: prirejeno po American Presidents: Life Portraits; Religious Affiliation of U.S. Presidents; List of United States Presidential religious affiliations; Trinity United Church of Christs.

Glede na zgornjo tabelo bi lahko dejala, da je **ameriški predsednik protestantski predsednik** oziroma da imajo protestantje monopol nad predsedniškim stolčkom, kar povzroča veliko težavo judovskim, katoliškim in drugim kandidatom. Plotz ugotavlja, da imajo judovski in katoliški predsedniški kandidati kar nekaj ovir pri zasedanju predsedniškega mesta. Ena izmed ovir je **odnos do abortusa**. Večina katoliških kandidatov, ki so nasprotniki abortusa, so demokrati. Demokrati, ki nasprotujejo abortusu, pa težko pridejo do nominacije, podobno je z Judi. Drug razlog je **način govora Judov in katoličanov o njihovi veri**. Tu gre predvsem za način in pristop govora o njihovem bogu ter religija, ki nima deistične oziroma unitarne komponente, kot to prakticirajo protestantje. Dalje, **protestantje so prevladujoča religija** v Združenih državah, različne religijske protestantske denominacije prakticira kar 60 odstotkov Američanov. Zato je večina Američanov bolj seznanjena s protestantsko retoriko in konceptom kot pa z judovsko oziroma katoliško. **Protestantski jezik naj bi bil bolj osebni, neobsojajoč in univerzalen**, z razliko od katoliškega in judovskega jezika, ki vztraja izključno na katoliških in judovskih verskih

praksah⁴⁶. Nenazadnje, neprotestantskim kandidatom predstavlja oviro pomanjkanje mreženja ter kopičenja in zbiranja denarja za kampanjo od tradicionalnih podpornikov in velikih korporacij, kot je običaj pri protestantih. Kako pomembno je religiozno verovanje, predvsem protestantsko (kakor sem že omenila), govori dejstvo, da bi za ateističnega predsedniškega kandidata volilo samo 49 odstotkov volivcev, za istospolnega kandidata pa kar 59 odstotkov (Plotz 2000). Videz pobožnosti je eden od nenapisanih pogojev za predsedniško mesto, po svoji naravi sicer malce tradicionalnejši, a ne bistveno različen od sodobne zahteve, da je predsednik tudi televizijsko prijetna oseba. Nenazadnje predsednik prisega pred ljudstvom in bogom. Potemtakem predsednikove dolžnosti presegajo okvir ustave. Ameriška politična teorija pripisuje ljudstvu, včasih pa se tako implicitno kot tudi eksplicitno suverenost pripisuje bogu (Bellah 1990, 1661–1662). Hkrati pa mora biti ameriška civilna religija takšna, da presega religijske delitve, kot to nakazuje prvi amandma k Ustavi Združenih narodov.

4.1.3 Emancipatorni potencial civilne religije

»Prišli so – izgnanci in tujci, pogumni, a prestrašeni – da bi našli kraj, kjer je človek lahko sam svoj gospodar. Zaobljubili so se tej deželi. Spočeta v pravičnosti, načrtana v svobodi in povezana v zvezi naj bi nekoč navdihovala upanje vsega človeštva; družijo nas še danes. Naklanjala nam bo blagostanje, če bomo sledili njenim idealom.« (American Presidents Life Portraits, First inaugural address, Lyndon B. Johnson)

Pravno-formalno se je civilna religija v Ameriki začela udeleževati z ameriško revolucijo, na drugi strani Atlantika s francosko revolucijo. Vendar pa se obe emancipatorni revoluciji med seboj razlikujeta. Tamirjeva pravi, da sta se obe revoluciji začeli z idejo, da mora biti **država institucionalna reprezentacija volje ljudstva**. To je bila osnovna podlaga obeh revolucij. To je bil izjemno pomemben premik, saj politične institucije svoje legitimnosti niso več

---

⁴⁶ Predsednik Kennedy je bil katoliški kristjan. Njegovo splošno, »protestantsko« omenjanje boga ne pomeni, da se ni zavedal svoje specifične religijske pripadnosti. V svojih govorih ni omenjal katolištva in Kristusa, ker je bila to stvar njegovega osebnega religijskega prepričanja, to pa ni moglo biti v nobeni zvezi z njegovim predsedovanjem. Vendar pa se ob upoštevanju ločevanja med državo in cerkvijo postavlja vprašanje, kaj predsednikom sploh dovoljuje uporabo besede bog. Odgovor se glasi: ločevanje med cerkvijo in državo ne zanika politične domene religijske dimenzije (Bellah 1990, 1662).

iskale v opravičitvah in podpori, ki so temeljile na božji ali dinastični pravici, temveč v pravici, ki se je po novem začela imenovati suverenost ljudstva. Državljeni imajo torej pravico vladati sami sebi. **Samoopredelitev kot demokratični ideal** je tako postala osnova za vse človeštvo. Pa vendar, ameriška revolucija je ustvarila nov narod, v katerega so sodili tisti, ki so bili politično polnomočni že pred Deklaracijo o neodvisnosti; ljudje brez lastnine, črnci, ženske in staroselci pa so bili zaključeni. Enačenje države in naroda v Ameriki je bilo tako močno, da se je ohranilo do današnjih dni, pojem nacija se nanaša na federacijo (Tamir 2008, 107).

V Franciji je potekal drugačen proces, a je imel podobne izide. Medtem ko je država **Amerika ustvarila nov narod**, je francoski tretji stan med iskanjem politične legitimacije **izumil nov narod**, se oklical za njegovega pravega zastopnika in zahteval pravico do samouprave. Država je postala pravno formalno utelešenje naroda. V tej zgodovinski točki vprašanje, kdo tvori ljudstvo – člani države ali člani naroda – ni bilo pomembno (Tamir 2008, 107–108).

Takšno ujemanje med demokratskimi univerzalističnimi idejami in nacionalno ideologijo je odražalo aktualne družbenopolitične okoliščine. Ti dve tradiciji sta prevladovali v modernem razumevanju nacionalne države ter podpirali istovetenje države z narodom. Ne glede na to, da narodi ustanavljajo države in da se države večkrat predstavljajo kot zastopnice naroda, se to dvoje ne prekriva več. To istovetenje v Evropi ni zdržalo zgodovinske preizkušnje in danes skoraj ni več države, ki bi bila narodno homogena (Tamir 2008, 107–110).

Stanje v Ameriki je seveda drugačno od stanja v Evropi. Ob ustanavljanju Združenih držav so bili tamkajšnji prebivalci najprej Američani in potem vse drugo, t. i. Američani s črtico. To je posledica zgodovinskih trenutkov, ki so ljudi postavljali v položaj zaskrbljenosti za preživetje, preživetja ali nepreživetja Amerike in ameriškega naroda. Veliko zaslugo ima pri tem vsekakor **ameriški izobraževalni sistem kot nosilec državljske vzgoje**.

Novonastajajoče Združene države Amerike so državljski vzgoji pripisovale velik pomen, prepričanje v moč izobraževanja pa je bila osnovna sestavina ameriškega sna. Uveljavilo se je prepričanje, da bo državno šolstvo najbolje varovalo pred tiranijo cerkve in tiranijo države. Namen **državljske vzgoje** je (bil) torej podajati znanje, gojiti dejavno politično udeležbo, ki temelji na spoštovanju prava. Če je državljska vzgoja opredeljena tako, potem ne bi smel biti problem ločiti jo od **narodne vzgoje**. Slednja ima cilj ohranjanje in krepitev naroda ter njegove kulture. V okvirjih navedenih opredelitev se zdi teoretično razlikovanje med

državljsko in narodno vzgojo dokaj jasno, toda razvoj nacionalne države je ta dva tipa izobraževanja temeljito premešal. To se je zgodilo v procesu zameglitve razlike med narodom in državo (Tamir 2008, 19–21).

Voditelji ameriške in francoske revolucije so menili, da je namen vzgoje gojiti občutek bratstva in enotnosti ter predanosti narodu. V Ameriki⁴⁷ je izobraževanje za vse tako veljalo za predpogoj razvoja enotne nacije in stabilne demokracije, pa tudi ohranjanje ameriškega načina življenja, njegovih vrednot in ustroja. Novi priseljenci so dejansko privolili v kulturno naturalizacijo. Vendar tak vzgojno-izobraževalni talilni lonec ni mogel izoblikovati takšnega kalupa, ki bi zvesto in v enaki meri odražala vse različne družbene skupine. Uporabljen je bil za ukalupljanje otrok v posebno inačico amerikanizma: **belopolto (po mnenju nekaterih tudi moško), angleško govorečo in protestantsko**. Istovetenje obeh tipov vzgoje je bilo značilno tudi za Francijo. Francija je spodbudila asimilacijo vseh ljudi, narodnih manjšin v en narod, v katerem so se kulturne, jezikovne in druge različice in pravice začele stapljati v eno francosko identiteto. Člani nepolnomočnih narodnih manjšin so kmalu odkrili, da jim sveženj formalnih državljskih pravic še ne zagotavlja enakopravnega položaja. Tak je položaj npr. Baskov in Bretoncev v Franciji. V multikulturni, multietični državi mora biti javna sfera raznolika, da lahko odseva posebnosti vseh svojih članov. Ravno zaradi tega je potrebno ločiti med državljsko in narodno vzgojo (Tamir 2008, 22–31). Seveda pri tem ne gre enačiti ameriškega in francoskega primera v popolnosti. Gre le za podobne principe asimilacije, ki so v imenu demokracije in idealov nacionalizma konec 18. stoletja začeli asimilirati na eni strani narode, ki so prihajali v Ameriko, in na drugi strani etnične manjšine, ki so bile ovira za ustanovitev francoskega naroda. Gledano na evropski značaj velike zakladnice etničnih manjšin na tem prostoru pa je problem asimilacije še kompleksnejši in nekompatibilen z ameriškim primerom.

Kljub kompleksnosti, problematičnosti in včasih nejasnosti pojma civilne religije ima slednji velik emancipatorni potencial. Prvič; kakor sem že opisala v tem poglavju, ima civilna religija velik potencial **ustvarjanja državljanov/države ter ustanavljanje državnih šol**, ki

---

⁴⁷ J. H. Smart, predsednik združenja za nacionalno izobraževanje, je leta 1881 dejal: »Verjamem, da je ameriška učilnica kraj, v katerem se pripeti čudovita sprememba, ki otroke vseh dežel in vseh jezikov, vseh veroizpovedi in vseh političnih prepričanj v pretanjenem asimilacijskem procesu preobrazi iz tujcev in neznancev v sočutne člane največje in najboljše politične organizacije, kar jih je videl svet.« (Walzer v Tamir 2008, 23)

civilno religijo še bolj krepijo. Gre pravzaprav za odnos, ki deluje v obe smeri. Flere in Kerševan pravita, da je pomen civilne religije ravno v **integriranju neke nacionalne skupnosti**, na tak način se uresničuje identiteta, ki to skupnost v zavesti pripadnikov razlikuje od drugih. Civilna religija predpostavlja, da zgodovinsko oblikovane cerkvene religije niso več zmožne opravljati take integracijske in legitimacijske funkcije. Za te funkcije se je zato uveljavil nov način obstoja religije – civilna religija (Flere in Kerševan 1995, 149).

Drugič; v nastopni poslanici predsednika Johnsona, citirana na začetku tega poglavja 4.1.2, prebrana 20. januarja 1965, je čutiti pomen davnega prihoda prvih priseljencev na novo zemljo in njihov simbol pravičnega ustanavljanja nove skupnosti, ki naj bi bila zgled vsem narodom, vse skupaj podprto z zaobljubo, pogodbo, Ustavo s to deželo. Danes civilno religijo imenujemo na več načinov: sklop ritualov in običajev, državne institucije, državni prazniki ipd. To je vse, kar so naslednje generacije prišlekov izoblikovale v več stoletjih, to vse lahko imenujem civilna religija, ne kakršna koli, temveč civilna religija demokracije. Ta ista civilna religija je (lahko) tudi **gonilo in hranilo (nad)nacionalnega zavedanja** v ZDA.

Tretjič; vendar pa civilna religija v Ameriki kot taka ne stagnira in ne ostaja v dimenzijah civilne religije le za Ameriko, temveč se spogleduje z **idejo svetovne civilne religije**. Bellah pravi, da gre za vprašanje odgovornega delovanja v revolucionarnem svetu oziroma o civilni religiji kot o delu svetovne civilne religije (Bellah 1990: 1670–1671). Takšne želje in apetiti se vsekakor že kažejo predvsem od druge polovice 20. stoletja pa vse do danes z ekspanzionističnimi vojaškimi pohodi ZDA, ki so »legitimni« pod ameriško zastavo in v duhu »edine pravične« demokracije. Temu lahko rečem, četrto, t. i. **izvoz vojne na tuja ozemlja**⁴⁸. Primeri so vietnamska vojna, zalivska vojna, samovoljno posredovanje in bombardiranje Beograda brez formalne odobritve Varnostnega sveta, sodelovanje pri padcu oblasti Sadama Husseina ipd. Spogledovanje Evrope z ZDA pri Evropi vzbuja občutek in zavedanje o popolnoma drugačni ideji evropske civilne religije, ki ji z veliko razliko od ZDA primanjkuje ravno vsesplošen konsenz o pozitivnem vrednotenju in pomembnosti civilne religije kot take.

---

⁴⁸ »Ne stori drugemu tega, česar ne želiš, da bi drugi storili tebi«, to je pravilo, ki zamenjuje talijansko načelo in je že staro. Vsebujejo ga sveta besedila vseh svetovnih religij, vključno z Biblijo. Ne vsebuje pa ga ameriška civilna religija (Hribar 2006b, 184). Ameriška religija sama po sebi ni nasilje, vendar je problem v tem, da se ameriški jaz velikokrat definira z vojno proti drugosti. Izvažamo svojo kulturo, vrednote in vedno bolj tudi ameriško Religijo (Bloom v Hribar 2006b: 184).

Nenazadnje; civilna religija je priročen mehanizem, s katerim skupina ljudi ustvari občutek svoje lastne identitete in se zave specifičnosti svoje lastne identitete, tako kot (so) se Američani zavedali svoje posebnosti in izbranosti s prihodom na »nova ozemlja« oziroma »terra nullius«.

4.2 Evropa

Narava izoblikovanja evropske ideje in posledično evropske identitete gledano vse od križarskih vojn dalje je slonela na **negativnem dojemanju drugega, drugačnega**, v tem primeru Turka v odnosu do evropejstva. Križarske vojne so imele med drugim funkcijo združevanja in poenotenja kristjanov, ki so se bojevali proti namišljenemu sovražniku. Obramba kristjanstva in mobilizacijska moč takratnih papežev sta igrali veliko vlogo pri združevanju in oblikovanju zavedanja o skupnem evropejstvu. »Brez **predelave muslimanov v normativnega sovražnika** in svete vojne proti njim si torej ni mogoče zamisliti kristjanstva. ... Kristjani so se zavedli samih sebe kot svete skupnosti, kot krščanske republike, kot kristjanstva prav s konstrukcijo razlike med sabo in islamom.« (Mastnak v Hay 1995, 144–145)

Veliko evropskih mislecev, ki so vplivali na mehanizme in dojemanje zahodne kulture, so islam razlagali kot »obliko posebej hude grožnje evropskemu socialnemu in teološkemu redu, grožnje, ki odločilno pomagajo poenotiti raznolikost nacionalnih karakteristik oziroma kulturnih značilnosti posameznih evropskih ljudstev v univerzalno paradigmo Zahoda (Debeljak 1995, 47).« Dalje; od 15. stoletja naprej, ko je Evropa prvič stopila na ozemlja današnjih ZDA, se je uničevanje vsega, kar je neevropsko, nadaljevalo.

Poleg tega, da je Evropa uničevala neevropskost, je bila velikokrat destruktivna tudi znotraj sebe. S tem mislim predvsem na **verske krvave vojne znotraj Evrope**: tridesetletna vojna (1618–1648), stoletna vojna (1337–1453) med Angleži in Francozi ipd. Kot posledica se je v »Evropi 17. stoletja navsezadnje tudi rodila **doktrina sekularizma** (Debeljak 2004, 78)« in z njo Francoska revolucija.

Dolgoročne posledice francoske revolucije so se pokazale v naslednjih dveh stoletjih. Nastale so nove države (Francija, Nemčija, Italija) in propadale večje politične enote (Avstro-Ogrska in Otomansko cesarstvo); vzniknile so nove **nacionalistične ideologije**, rodila se je ideja po

meščanski, demokratizirani, centralizirani in sekularizirani državni strukturi, ločeni od cerkve. Debeljak govori o potlačeni zgodovini 19. stoletja – pomladi narodov. Gre za nasilno združevanje nemških dežel in poenotenje italijanskih pokrajin ter etnično homogenizacijo Francije. To so demoni lastne (evropske) totalitarne zgodovine (Debeljak 2004, 30–31).

Kaj je še bilo nasilnega? Prva svetovna vojna oziroma t. i. evropska državljanska vojna in druga svetovna vojna, velika razdiralna elementa evropske enotnosti, ki je tako potrebna za **vzpostavitev primerne evropske civilne religije demokracije kot integracijskega dejavnika za izgradnjo nadnacionalne identitete v Evropi**. »Prav na evropski celini je bil proces oblikovanja držav v svojem bistvu despotski. Vključeval je namreč tehnike za vladanje od zgoraj.« (Debeljak 2004, 10) Ali je morda tudi združevanje Evrope preveč despotsko oziroma deluje predvsem od zgoraj navzdol? Ob postavljanju takšnih in podobnih vprašanj naletim na bistven problem državnega in nadnacionalnega združevanja: **problem etničnih manjšin**. V tem kontekstu Mastnak govori, da je »**etnično čiščenje v konstitutivnem jedru Evrope** (Mastnak v Hay 1995, 151)«. Gre za dejstvo, da je nacionalna država (nasilno) sestavljena iz večjega števila manjšin ali pa manjših kneževin, ki so se v preteklosti med seboj vojskovale. Znotraj tako večje nacionalne enote, ki se je izoblikovala, imajo državljani, manjšine zagotovljene svoje državljanske pravice in dolžnosti, vendar pa se kulturno ne morejo izražati v takšni meri, kot jim to npr. narekuje njihov manjšinski jezik oziroma kultura. Problem se kaže tudi v reprezentativnosti manjšin skozi nadnacionalno strukturo. »V sodobnih mednarodnih odnosih je nemogoče najti demokratično izvoljeno telo, ki bi dejansko lahko zastopalo posamezne državljane ne pa vlade določenih držav.« (Debeljak 2004, 119) To je eden od vidikov **demokratičnega manjka**, ki je prisoten tudi v Evropi.

Mastnak pravi, da je Evropa pravzaprav mit. **Mit v smislu grškega antičnega mita**, ki je bil predmet rimskih pesnikov. Zevs naj bi na morskem obrežju ukradel feničansko princeso Evropo, poletel z njo na Kreto in ji zaplodil tri sinove (Mastnak 1996, 12). Drugi mit je **zemljepisno geografski mit**, ki je postal politični problem. Evropa kot politična nosilka skupne zavesti se je rodila, ko se je iztekal srednji vek. Tudi v tem kontekstu so politična skupnost ali pa zametki civilne religije rabili tistega drugega za samodefiniranje Evropejcev. Tisti drugi so bili Turki. Mastnak pravi, da ta problem izhaja iz srednjega veka in se je do danes močno okrepil. Vprašanje o tem, kje so pravzaprav evropske meje, še danes ni dobilo epiloga (Mastnak 1996, 13). Tu se izpostavljajo predvsem problemi določitve meja na

vzhodu in jugovzhodu. V mislih imam predvsem Turčijo in Rusijo, ki so v evropski zgodovini dale velik doprinos in vpliv ter Vzhodno Evropo in Balkan po padcu železne zavese.

»Če je Evropa mit, in eden osrednjih mitov sedanjosti pa je v središču sodobne mitologije, v središču evropskega mita – in še posebej mitične zavesti Evropejcev o samih sebi – demokracija. Demokracija je zapopadek političnih (ali vsaj tradicionalno političnih) vrednot, ki držijo pokonci in oživljajo mit Evrope, mu dajejo udarno moč in legitimirajo njegove udarce, udarce v njegovem imenu. Evropa je demokratična, še več, je demokracija. ... Vendar **demokracija ni mit**. Prej je religija: fundamentalistična religija postfundacionalnega obdobja. **Je civilna religija** (Mastnak 1996: 14)«.

Kritična področja evropske identitete oziroma kriza evropske identitete je po mojem mnenju vidna v več točkah. Manjko **skupnega evropskega konsenza o skupni civilni evropski religiji**, »kultura soglasja (Debeljak 2004, 13)« oziroma videnje EU kot tiste, ki daje premajhen socialni in kulturni output. Drugič; **evropska zgodovina druge svetovne vojne**, ki je utelešenje genocida in etničnega čiščenja ter kot taka razdiralni element skupne evropske identitete. Kriza, ki seveda najbolj izstopa, je vidna v izgubi kontrole nad svetim. Že v balkanskih vojnah, ki so jih nekateri videli v luči evropske nezmožnosti rešiti probleme na svojih tleh, Debeljak (Debeljak 2004) vidi problem soočenja Evrope z njenim »Drugim«, historičnim sovražnikom, nad katerim je Evropa dopustila genocid. Muslimani v Bosni. Tretjič; pomanjkanje oziroma **premalo izrazita evropska javna sfera**. Potrebna je arena, prostor, medij, kjer bi se evropejstvo srečevalo na nadnacionalni ravni in kjer bi sodelujoči lahko izpostavili predvsem identiteto Evropejec. Npr. nekaj takega, kot je v Ameriki C-SPAN, kongresna televizija. Četrtrič; kriza evropske identitete je vidna tudi iz »**odprtih vprašanj v razmerju med evropsko civilno religijo in evropskimi kleričnimi religijami** (Hribar, 2006b, 191)«. V ZDA se ni nikoli zgodilo nekaj takega, kot so močna proticerkvena ali protireligijska gibanja ali pa celo močna strankarska protireligijska gibanja, kot vse to poznamo v Evropi. Lep primer je francoska revolucija, razcvet komunističnih strank in vzpostavitev železne zavese v drugi polovici 20. stoletja. Še več, ameriška civilna religija je črpala in še črpa retoriko iz klerične religije in ju na tak način spaja, intonira in prepleta do te mere, da včasih ni lahko zaznati meje med obema. Nenazadnje; **problem evropske civilne religije je tudi v tem, da želi zgraditi inačico ameriški civilni religiji**. Na žalost se arhitekti evropskega združevanja očitno ne želijo zavedati, da se načrti združevanja Evrope ne morejo

zgledovati po ameriških skicah, ki so, kot sem opisala v prejšnjih poglavjih, tako zelo različni. Potrebno se je zavedati, da je Evropa mozaik nacij, še več, mozaik etničnih manjšin in ne tako kot Amerika ena sama nacija. Zato bo Evropa morala pri vzpostavljanju enotne civilne religije demokracije, ki bi napajala in navdihovala slehernega Evropejca, upoštevati in dati veljavo in vrednost sleherni etnični manjšini.

5 Zaključek

Izhodišče civilne religije kot neke državne religije oziroma državne ideologije, ki služi pri mobilizaciji volilnega telesa, nadsacionalnih čustev, identifikacijskih elementov, globalnega čuta, se je izkazala za primerno. Civilna religija kot nek družbenopolitični in v smislu funkcioniranja religijski konstrukt, je tisto, kar se je kot družbenopolitična stvarnost izoblikovalo v določenih družbenih razmerah in pogojih. Če so predniki oziroma prvi evropski prebivalci prišli na območje današnje ZDA kot tisti, ki so iskali boljšo prihodnost in boljše življenjske pogoje in so na evropski način interpretirani »nikogaršnji« zemlji kot neki evropski odpadniki, potem je slika že bolj jasna. Bolj je jasna tudi njihova želja po povezovanju, kar jim je edino dajalo moč po neodvisnosti od kolonizatorja, a hkrati so bili kolonizatorji tudi sami in to v dvakratnem smislu. Najprej do ameriških staroselcev in kasneje še do afriških sužnjev, poimenovanih Afroameričanov. Na ta način se je Evropa izvozila in izvozila je tudi genocid, ki je lasten Evropi tudi danes. Očitna so tudi razlikovanja med ameriško in evropsko civilno religijo.

Druga svetovna vojna je le eden izmed mnogih evropskih razkolov, ki je sprla med seboj evropske narode. Hitlerjev nacizem se je lotil ne le Judov, temveč kot je znano tudi duševnih bolnikov, istospolno usmerjenih, poljskih izobražencev, Romov, Slovanov, Vzhodne Evrope ipd. Še več, povzročila je napetosti in konfrontacije znotraj narodov samih. Da bi se nek narod priključil neki nadsacionalni skupnosti, federalni ali konfederalni, mora biti notranje konsenzualen! in vrednostno homogen in mora imeti najmanjši skupni imenovalec z drugimi narodi. Vendar problem zla je še vedno ostal. Ne le izven Evrope (Ruanda, Darfur, Tibet), temveč tudi znotraj Evrope – Čečenija in še bližje – Bosna.

Nenazadnje je bila sama Evropa razdeljena z železno zaveso do leta 1989, ko so prišle žametne revolucije ali drugače rečeno do propada socialističnega/komunističnega bloka. Po koncu druge svetovne vojne večina Evropejcev ni premišljevala o problemu zla. V Vzhodni Evropi je zaradi prostovoljnih sodelavcev v holokavstu in nenazadnje, ker so kot Vzhodnoevropejci tudi sami trpeli svoje trpljenje in uničenje, prišlo do pojava pozabe. Zahodna Evropa je tudi okusila podoben pojav pozabe, vendar so bile okoliščine popolnoma drugačne. Zaradi pojava hladne vojne in spremembe sovražnikov je postalo neprimerno vztrajati pri preteklih zločinih. V osemdesetih letih 20. stoletja je postala zgodovina uničenja

evropskih Judov – univerzalna in obvezna referenca, ki se v določenih vidik kaže že kot preobremenilna. Premočno poudarjanje holokavsta nad Judi s strani Zahodne Evrope in ZDA v Vzhodni Evropi izziva razburkano reakcijo Poljakov, Romunov ipd., češ, da si milijonske nejudovske žrtve nacizma in stalinizma zaslužijo isto pozornost.

Drugi in seveda ne tudi zadnji, vendar morda najbolj očiten problem zgodovine, ki še traja, je obremenjenost Bele hiše z zlom terorizma in evropske trdnjave z judovskim holokavstom. Podobno kot terorizem je tudi antisemitizem star pojav, toda ne terorizem ne antisemitizem nista edino zlo na svetu in ne bi smela biti izgovor za to, da bi prezrli druge zločine in trpljenje ter druge izzive naše dobe. In obstaja velik problem oziroma nevarnost provincializiranja genocida nad Judi, le-ta naj bi bil univerzalen problem. Zato naj spomeniki opravljajo dolžnost spominov in spominjanja, Evropejci pa naj se zavedajo/mo, da obstajajo in naj svoja dejanja in energije vlagajo za prihodnje generacije, ki prihajajo za nami. Dokler tako razmišljanje ne bo osvojilo sleherno srce in um Evropejca, tudi skupna evropejska močna identiteta ne bo našla svojega mesta pod soncem.

Razlike med ameriško in evropsko civilno religijo so sledeče. Prvič; najizrazitejša je razlika v **konsenzualnosti teh dveh religij**. Ameriška civilna religija ima širši konsenz o pozitivni konotaciji njihove civilne religije, kar se npr. implementira tudi v močni praksi praznovanj državnih praznikov. Na drugi strani je Evropa, ki se neusmiljeno bori za priznanje Lizbonske pogodbe. Drugič; civilna religija ZDA in njihova demokracija temelji na **transcendentnem, prisotnosti elementov, kot so bog in božji zakoni, ameriška civilna religija je religiozna** v smislu eksplicitne prisotnosti pojmov univerzalnega boga in religije v civilni religiji: »In God we trust« in »Under God«. Evropska civilna religija je v tem smislu striktno sekularna, nikoli se ne sklicuje na boga ali katero koli transcendentno formo. Tretjič; civilna religija **ZDA omenja en nadsacionalen narod Američane in enega univerzalnega boga, Evropa pa je mozaik narodov, še več, je mozaik etničnih manjšin**. Ti narodi Evrope so zadnjo skupno grozljivo vojno končali 9. maja 1945, v kateri je umrlo, ocene so različne, 30 milijonov ljudi. Dalje; religijska pripadnost ameriških predsednikov in na splošno Američanov je seveda osebna stvar, vendar biti pravi Američan in nasploh pravi kandidat za predsedniško mesto, pomeni **verovati v boga**. Petič; civilna religija ZDA ima dobro organizirano birokratsko

mrežo in sklop vrednot, ki smrtno kazen⁴⁹ še vedno zagovarjajo in omogočajo. Razlika med obema civilnima religijama je tudi v **(ne)prisotnosti smrtne kazni** in vrednostno mesto, ki jo slednja zavzema na obeh celinah. Nenazadnje; evropska civilna religija vključuje v svojo vsebnost razdruževalni element krvave druge svetovne vojne, zadnja vojna, ki se je bila na ozemljih ZDA, je državljanska vojna sredi 19. stoletja. Vsekakor pa imata obe civilni religiji skupno točko, prekrivni element – demokracijo – glavno rdečo nit zahodnjaške civilne religije.

Evropa se bo morala usmeriti k iskanju rešitev in želja državljanov Evrope glede vprašanj, kakršna so delovna mesta, socialna kohezija, energetska varnost, podnebne spremembe, boj proti inflaciji in kar je najpomembneje, glede položaja, statusa in prihodnosti etničnih manjšin. Predvsem pa se bo morala nehati spogledovati z nekimi drugimi podobnimi konfederalnimi in federalnimi modeli, ampak bo morala ustvariti svojo lastno identitetno vrednost, ki bi med prvimi temeljila na socialni varnosti in na okoljskih vprašanjih in etničnih manjšinah kot osnovni gradnik evropske civilne religije. Tako bo morala pokazati neko globalno vizijo EU, ki skrbi za blaginjo svojih državljanov in posledično za blaginjo državljanov sveta. S tem mislim tudi na ustvarjanje Evrope, ki bo temeljila na drugačnih, drugim prebivalcem Zemlje, neškodljivih vrednotah. In ne ustvarjanje vizije evropskih političnih elit, mrtvih črk na papirju ter neutrudljivih in (ne)smiselnih naporih, da mora evropska pogodba stopiti v veljavo ne glede na ceno, ki jo moramo Evropejci pri tem plačati.

---

⁴⁹ Bistvena razlika med njima izhaja iz položaja smrtne kazni. Znotraj ameriške civilne religije je smrtna kazen sprejemljiva, znotraj evropske civilne religije pa nikakor ne. V 2. členu Listine o temeljnih pravicah Evropske unije je zapisano: "Nihče ne sme biti obsojen na smrtno kazen ali usmrčen." Ta prepoved smrtne kazni ne pomeni le zapisa etičnega načela, marveč predstavlja njegovo uzakonjenje, tj. evropsko pravno normo. Ne pomeni le spoštovanja in uveljavitve svetosti življenja kot ene od temeljnih vrednot svetovnega etosa, marveč samo dosedanje najhujšo kazen za zločin, kakršen je umor človeka, razglašajo za zločinsko. Znotraj evropske civilne religije in iz nje izvirajoče ustavnosti bi bila tako sodnik, ki bi zločinca obsodil na smrtno kazen, kot rabelj, ki bi to kazen izvršil, obsojena kot zločinca. Kot zločinca zoper človeškost (Hribar 208:2).

6 Literatura

Albanese, Catherine. 2007. *America Religions and Religion*. Belmont California: Wadsworth Publishing Company.

American Presidents Life Portraits. Dostopno prek: <http://www.americanpresidents.org> (15. oktober 2009).

American Presidents Life Portraits. First inaugural address, George Washington. Dostopno prek: <http://www.americanpresidents.org/inaugural/01a.asp> (20. oktober 2009).

American Presidents Life Portraits. First inaugural address, John Adams. Dostopno prek: <http://www.americanpresidents.org/presidents/president.asp?PresidentNumber=2> (14. november 2009).

American Presidents Life Portraits. First inaugural address, John Fitzgerald Kennedy. Dostopno prek: <http://www.americanpresidents.org/inaugural/34.asp> (22. oktober 2009).

American Presidents Life Portraits. First inaugural address, Lyndon B. Johnson. Dostopno prek: <http://www.americanpresidents.org/inaugural/35.asp> (10. november 2009).

American Presidents Life Portraits. Second inaugural address, Abraham Lincoln. Dostopno prek: <http://www.americanpresidents.org/inaugural/16b.asp> (17. oktober 2009).

American Presidents Life Portraits. Second inaugural address, Thomas Jefferson. Dostopno prek: <http://www.americanpresidents.org/inaugural/03b.asp> (2. december 2009).

Bellah, Robert Neelly. 1990. Civilna religija v Ameriki. *Nova revija* 9 (104): 1661–1673.

--- 2003. *Pogažen zavet: ameriška građanska religija u doba iskušnja*. Beograd: Biblioteka XX vek : Knjižara Krug.

Boer, Pim den. 1995. *The histry of the idea of Europe*. Lonon in New York: Routledge.

Charters of freedom, The. Declaration of independence. Dostopno prek: <http://archives.gov/exhibits/charters/declaration.html> (17. november 2009).

Constitution of the United States. Dostopno prek: <http://www.archives.gov/exhibits/charters/constitution.html> (4. november 2009).

Coudenhove-Kalergi, Richard. 2000. *Panevropa*. Ljubljana: Slovensko panevropsko gibanje.

Debeljak, Aleš. 1992. Zgodovina religij in ameriški sen. *Teorija in praksa* 29 (9–10): 896–901.

--- 1995. *Oblike religiozne imaginacije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

--- 2003. Dve viziji Evrope. *Nova revija* 22 (252-253): 255–283.

--- 2004. *Evropa brez Evropejcev*. Ljubljana: Založba Sophia.

Edgell, Penny; Gerteis, Joseph; Hartmann, Douglas. 2006. Atheists as »Other«: Moral Boudaries and Cultural Membership in American Society. *American Sociological Review* 17 (2): 211–234.

Flere, Sergej in Kerševan, Marko. 1995. *Religija in (sodobna družba). Uvod v sociologijo religije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Furet, François. 1989. *Misliti francosko revolucijo*. Ljubljana: Studia humanitatis.

Hay, Denys. 1957/1995. *Evropa, rojstvo ideje*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Hayes, Judith. 1997. All Those Christian Presidents. V *The Happy Herretic*. Dostopno prek: <http://www.thehappyheretic.com/11-97.htm> (29. november 2009).

Hedžet Tóth, Cvetka. 2008. Nacionalno vprašanje – kontroverzna tema. *Revija dvatisoč* 197–199: 75–87.

Hobsbawm, Eric John. 2007. *Nacije in nacionalizem po letu 1780*. Ljubljana: *cf.

Hribar, Tine. 2006a. Mir in vojne v dobi globalizacije. *Phainomena* 15: 7–64.

--- 2006b. Svetovni etos, evropska civilna religija in verstva na Slovenskem. *Phainomena* 15: 187–197.

Hribar, Tine. 2008. Svetovni etos, evropska civilna religija in verstva na Slovenskem. Pogovori o prihodnosti Slovenije pri predsedniku republike. Dostopno na: <http://www.prihodnost-slovenije.si/uploads/ps.nsf/krf/40983D334367E05DC12570D60060AA11?OpenDocument> (28. november 2009).

Jaklič, Klemen in Toplak, Jurij. 2005. *Ustava Združenih držav Amerike s pojasnili*. Ljubljana: Nova obzorja.

Jeffs, Nikolai. 2007. *Postkolonialne študije*. Ljubljana: Krtina.

Jenkins, John. Philip. 2002. *Istorija SAD*. Beograd: Filip Višnjić.

Južnič, Stane. 1980. *Kolonializem in dekolonizacija*. Maribor: Založba Obzorja.

Korošec, Gorazd. 1993. Interpretacije ameriške revolucije. *Problemi* 1–2: 191–206.

Kovačič Peršin, Peter. 2008. Položaj naroda v evropski integraciji. *Revija dvatisoč* 197–199: 88–101.

List of United States Presidential religious affiliations. Dostopno prek: <http://encyclopedia.thefreedictionary.com/List+of+U.S.+Presidential+religious+affiliations> (18. november 2009).

Mastnak, Tomaž. 1996. Mit evrope in religija demokracije. *Družboslovne razprave* 12 (21): 11–19.

--- 1998. Sekularizem, resakralizacija posvetne oblasti in civilna religija. *Filozofski vestnik* 19 (3): 159–175.

--- 2000. Karolinška Evropa? Prispevek k zgodovini evropske ideje. *Filozofski vestnik* 21 (1): 7–23.

Plotz, David. 2000. The Protestant Presidency – Why Jews, Mormons, and Catholics still can't get elected president. Dostopno prek: <http://slate.msn.com/id/74688> (27. oktober 2009).

Religion in the White House: Then and Now. V *The Jesus Factor*. Dostopno prek: <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/jesus/president/religion.html> (27. november 2009).

Religious Affiliation of U.S. Presidents. Dostopno prek: http://www.adherents.com/adh_presidents.html (24. november 2009).

Rousseau, Jean-Jacques. 2001. *Družbena pogodba*. Ljubljana: Krtina.

Said, W. Edward. 2005. *Oblasti povedati resnico*. Ljubljana: *cf.

Smrke, Marjan. 1990. Civilna religija v realsocializmu – konceptualizacija. *Nova revija* 9 (104): 1680–1695.

--- 1996. *Religija in politika: spremembe v deželah prehoda*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Šestan, Vlado. 1987. Kontrakultura kot družbeni pojav in kot ideologija. *Teorija in praksa* 24 (1–2): 45–55.

Tamir, Yael. 2008. *Liberalni nacionalizem*. Ljubljana: Založba Krtina.

Toplak, Cirila. 2003. *Zružene države Evrope: zgodovina evropske ideje*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Trinity United Church of Christs. Dostopno na: <http://www.tucc.org/> (20. november 2009).

United States Constitution. Dostopno prek: <http://www.law.cornell.edu/constitution/index.html> (21. november 2009).

United States Constitution. Amendment I. Dostopno prek: <http://www.law.cornell.edu/constitution/constitution.billofrights.html#amendments> (21. november 2009).

United States Constitution. Amendment XIII. Dostopno prek: <http://www.law.cornell.edu/constitution/constitution.amendmentxiii.html> (22. november 2009).

United States Constitution. Amendment XIV. Dostopno prek: <http://www.law.cornell.edu/constitution/constitution.amendmentxiv.htm> (23. november 2009).

United States Constitution. Amendment XV. Dostopno prek: <http://www.law.cornell.edu/constitution/constitution.amendmentxv.html> (24. november 2009).

U.S. Constitution Online. Dostopno prek: <http://www.usconstitution.net/choose.html> (25. november 2009).

White House, The. Dostopno prek: <http://www.whitehouse.gov/about/presidents> (17. november 2009).

White House, The. Our presidents, Abraham Lincoln. Dostopno prek: <http://www.whitehouse.gov/about/presidents/abrahamlincoln> (18. november 2009).

White House, The. Our presidents, George Washington. Dostopno prek: <http://www.whitehouse.gov/about/presidents/georgewashington> (20. november 2009).

White House, The. Our presidents, Thomas Jefferson. Dostopno prek: <http://www.whitehouse.gov/about/presidents/thomasjefferson> (20. november 2009).